ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

MUSUL MESELESİ

ASKERİ YÖNDEN ÇÖZÜM ARAYIŞLARI (1922-1925)

ZEKERİYA TÜRKMEN

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

MUSUL MESELESİ

ASKERİ YÖNDEN ÇÖZÜM ARAYIŞLARI (1922-1925)

ZEKERİYA TÜRKMEN

ANKARA – 2011

5846 Sayılı Kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları **Atatürk Araştırma Merkezi'**ne aittir.

Türkmen, Zekeriya
Musul meselesi: Askerî yönden çözüm arayışları (1922-1925) / Zekeriya Türkmen.- 2bsk..- Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2011.
XVIII,182s.:hrt.:fot.;24cm.-(Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını)
Kaynakça (s.101-107)
Dizin (s.175-182)
ISBN: 978-975-16-1646-3
1. TÜRKİYE-TARİHİ-1919-1950
2. BAĞIMSIZLIK SAVAŞI
I.E.a. II.Seri
956.102

İnceleyen : Prof.Dr. İzzet ÖZTOPRAK

KİTAP SATIŞI:
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
Ziyabey Caddesi Nu:19
06520 Balgat / ANKARA
TEL : 009 (0.312) 285 55 12
Belgegeçer : 009 (0.312) 285 65 73
e-mail : bilgi@atam.gov.tr
web : http:// www.atam.gov.tr.
e-mağaza : http://e-magaza.atam.gov.tr

ISBN : 978-975-16-1646-3
İLESAM : 11-06-Y.0150-340
1.BASKI : 2003 - 1500 Adet
2.BASKI : 2011 - 2000 Adet
BASKI : Presmat Matbaacılık 0312. 394 63 83

Kapak Fotograf: Mustafa Kemal Atatürk, Fevzi Paşa ve beraberindekiler Genelkurmay Karargâhında harita üzerinde inceleme yaparken (Ağustos 1922)

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ VII
PREFACE IX
ÖNSÖZ XI
KISALTMALAR XVI
SUMMARY XVIII
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA UZANAN SÜREÇTE GENEL HATLARI İLE MUSUL MESELESİ VE MUSUL'UN İŞGAL OLAYI

A. İngiltere Açısından Musul Bölgesinin Stratejik, Ekonomik, Siyasî Önemi ve Musul'un İşgal Olayı 11
B. Musul'un İşgalinden Sonra Meydana Gelen Gelişmeler 22

İKİNCİ BÖLÜM

MİSÂK-I MİLLÎ'YE GÖRE MUSUL VİLÂYETİ

A. Misâk-ı Millî Kararlarına Göre Musul Vilâyetinin Durumu ... 27
B. Mustafa Kemal Paşa ve TBMM Hükûmetinin Musul Konusundaki Duyarlılığı 29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEFİK ÖZDEMİR BEY MÜFREZESİNİN MUSUL HAREKÂTI

A. Şefik Özdemir Bey Müfrezesinin Kurulması 35
B. Şefik Özdemir Beyin Revandiz'e Hareketi ve Bölgedeki Faaliyetleri 41
C. Şefik Özdemir Bey Müfrezesinin Musul Vilâyetindeki Faaliyetleri 57

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LOZAN BARIŞINA UZANAN SÜREÇTE MUSUL MESELESİ

A. TBMM'de Musul Konusunda 1922-1923 Yılında Yapılan Tartışmalar 71
B. İngilizlerin Musul'a Yönelik Hava Taarruzlarının Artması 75
C. Şefik Özdemir Beyin Musul Harekâtının Sona Ermesi 80
D. Şefik Özdemir Beyin Biyografisi 85

SONUÇ 91
BİBLİYOGRAFYA 101
EKLER (Belgeler) 109
HARİTALAR ve FOTOĞRAFLAR 145
DİZİN 173

Yetişmemde büyük emekleri geçen,
Babam Ali Osman Bey ile
Annem Ayşe Hanıma

Dr. Zekeriya TÜRKMEN

1964 yılında Bursa'nın Karacabey ilçesinde doğan Zekeriya TÜRKMEN, ilk öğrenimini Karacabey'de, orta öğrenimini (1975-1981) Sakarya-Arifiye Öğretmen Lisesi'nde tamamladı. 1982-1986 yılları arasında eğitim gördüğü İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden ve İstanbul Fakülte ve Yüksek Okullar (FYO)'dan mezun oldu. Yüksek lisans çalışmasını 1988-1990 yılları arasında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, doktora çalışmasını da 1990-1995 yılları arasında aynı üniversitenin Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde tamamladı. *"Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)"* adlı tezi ile tarih bilim doktoru ünvânını aldı.

Elektronik Astsubay Hazırlama Okulu ve Kuleli Askeri Lisesi ile Kara Harp Okulu'nda Tarih ve T.C. İnkılâp Tarihi dersleri vermiş olan Dr. Zekeriya Türkmen, halen Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı'nda Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi Genel Sekreteri olarak görev yapmaktadır. Türk Askerî Tarih Komisyonu (TATK) ve TSK. Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi (ATAREM) Genel Kurul üyesidir. Evli ve iki çocuk babası olup İngilizce bilmektedir.

Eserleri:

1. *Kuleli Şehitleri*, İstanbul 1993.
2. *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İstanbul 1993, II. Baskı.1999.
3. *Hareket Ordusu ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı yay., Ankara 1999.
4. *İngiliz Kemal (Ahmet Esat Tomruk) Milli Mücadele Dönemi Hatıraları*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.
5. *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2001.
6. *Belgelerle Yunan Mezalimi*, Ankara 2001.
7. *Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2002.
8. Yakın dönem Türk tarihi ve askerî tarihle ilgili olarak ulusal ve uluslar arası çeşitli seminer ve sempozyumlarda sunulmuş bildirileri ve akademik dergilerde yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır.

SUNUŞ

3000 yıldır, büyük göç dalgalarıyla, 33. Paralel'den yukarıya doğru, geniş bir coğrafyada vatanlaştırmanın bütün unsurlarını yaşayan ve yaşatan Türk soylu halkların, bu bölgeye yerleşmeleri uzun, geniş, derin ve çok sayıda araştırmayla aydınlatılabilir.

Bugünkü Irak, Suriye, İran coğrafyasında MÖ 10. asırdan bugüne kadar çok farklı yerlerden farklı zamanlarda, farklı niyet ve sebeplerle çıkıp gelmiş bulunan Türk soylu halkların en eski yerleşme yerlerinden birisi Musul idi.

Musul, gerek Abbasiler, gerek Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri ile Osmanoğulları Devleti sırasında, cesareti ve dirayeti ile öne çıkmış çeşitli seviyelerdeki Türk asker ve komutanların yerleştiği bir belde olagelmiştir.

Büyük millî ve neredeyse kutsal kök bilgisi kitabımız olan Divânû Lûgat-it Türk'ün, bugünkü Çin'de kalan Kaşgar'da yazılıp, Bağdat'ta Halifeye 1074'te sunulması çok düşündürücüdür.

Mangışlak'tan Otrar'a (Bugünkü Kazakistan ve Türkmenistan coğrafyası) uzanan geniş ovaların, Güney Kırgızistan ile bugünkü Özbekistan'ın su ve bitki açılarından yetersizliği, siyasî huzursuzluğun artması, Çarlığın baskıları, zaman zaman göçü zarurete dönüştürmüştür. Türk tarihinin bir çok bahtsız hadisesinin bir kısmı dışarıdan, bir kısmı içeriden gelen fitnenin ve felaketin doğurduğu göç dalgalarının , Musul, Kerkük, Telafer, Tuzhurmatı, Tazehurmatı, Beşir, Dahuk, Kifri, Erbil, Altınköprü, Mendeli ve Kızılrıbat (Kızılarvat) yanında, Haleb'i merkez yapan Türk kan dağılımı coğrafyası 1920'li yılların başında emperyalizmin hazırlıklı senaryoları ile, bizim olmaktan çıkarak hasret coğrafyasına dönüştü.

Bir ucu Bağdat'tan, Kerkük'ten, Musul'dan çığlık çığlık büyüyerek, Urfa'ya, Diyarbakır'a, Elazığ'a, Harput'a, Şırnak'a uzanan türkülerin, mayaların, hoyratların, ağıtların arkasında koca bir Türk kültürü vardır.

Emperyalizm, İngiltere'nin önderliğinde, 1915'ten 1925'e kadar Orta Doğu coğrafyasının Arap kabileleri arasındaki kavgayı Türk düşmanlığına dönüştürerek kendi beklentileri yönünde biçimlendirdiği Musul, Misâk-ı Millî sınırlarımızın içindeyken dışında kalmanın doğurduğu bir yara olarak (Hatay'da böyle bir yara idi. Biz O'nu Atatürk'ün ısrarı ile sonuçlanan süreçte tedavi etmiştik.) kanamaya devam etmektedir.

Dün Lawrens ve İngiliz İstihbarat servisi; Türk Milletini arkadan vurmak için kimi veya kimilerini kışkırtmak için bulabildiyse, son yirmi yıldır (1983-2003) benzer bir faaliyetle yine birilerini bularak, kanayan yaraların siyasî, askerî ve iktisadî faturalarını bölge ülkelerine ve özellikle Türkiye'ye hissettirmektedir. Ne yazık ki, Avrupa'nın emperyalist oyunlarına ve tuzaklarına, Türk düşmanlığı propagandasına, Araplar teslim olmuşlardır.

Irak, Suriye, Ürdün ve hatta Arabistan coğrafyasında İngilizlerin önce kışkırtıcı ajanlar aracılığıyla, sonra askerleriyle 1913-1923 arasında nasıl bir Türk düşmanlığı yarattığıyla ilgili bilgileri hatırat kitaplarından ve incelemeye açılan belgelerden okuyabilirsiniz. Bu bölgedeki halkları birbirine kırdırmak üzere, çok ince plânlar ve programlar uygulayan Avrupa emperyalist devletlerinin, amaç, araç ve uygulamaları, şimdi de Amerika Birleşik Devletleriyle çatışıyor, çelişiyor. Bu bölgede kurulacak barış, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Türk Ordusu olmaksızın sağlanamaz.

Tarih kitabı okuyanlar, bu bilincin güçlendirilmesi niyetini taşımazlar ise zaman kaybederler; geçmiş bilgisi, bugünkü olayların sebeplerini doğru anlamak, tedbirlerini alırken geçmişte yaşananların tekrarını önlemek anlam ve işlevini taşımıyorsa, tarih okumak gereksizdir. Belgelerin, bilgilerin, hem haklılığımızın, hem de yürürken yol aydınlığımızın sebebi olarak öğrenilmesi, sadece tarihçilerin değil, karar verenlerin ve onlara danışmanlık yapanların da bilmesi gereken hususlardır.

Siyaset ve idare adamlarının, bilimlik kurum ve kuruluşların birikiminden yararlanması sivil muhakemenin ısrarlı ve yaşatılabilir stratejiye dönüştürülmesi beklenen bir sonuçtur.

Dr. Zekeriye Türkmen'in, belgelerin ışığında emperyalizmin senaryolarını yeniden ufkumuza getirişini, karar vericilerin ve onlara danışmanlık edenlerin önüne sunmakla görevimizi yaptığımıza, inanıyoruz.
14.04.2003

Prof. Dr. Sadık TURAL
Atatürk Yüksek Kurumu Başkanı
Atatürk Araştırma Merkezi Başkan V.

PREFACE

Comprehensive historical research can illuminate the settlement of all the peoples of Turkish descent that have been dispersed to a large geographic area situated above the 33rd parallel for 3000 years through mass migration flows, making this area their homeland.

In the geographical area Iraq, Syria, and Iran are now located, the *Musul* region was one of the oldest settlement where the peoples of Turkish descent migrated since the 10th BC from various regions, in different time intervals, and with different wishes and objectives.

During the Abbasids, the Great Seljuk and Anatolian Seljuk periods and also in the Ottoman era, *Musul* has been an area where various leading Turkish soldiers and commanders known with their courage and determination settled.

It is interesting to note that our great national, and almost sacred book of ethnic descent, the 'Divanu Lügat-it Türk', which has been written in Kashgar, now located within the borders of today's China, was presented to the Caliphate in Baghdad in 1074.

The peoples of Turkish descent have from time to time migrated out of necessity due to several factors such as shortage of water and food in wide plains in an area stretching from *Mangışlak* to Otrar (today's Kazakhstan and Turkmenistan), in South Kirghizstan and today's Uzbekistan; the increase in political unrest and the repression of the Tsarist regime. Many of the unfortunate events in Turkish history, some originating from instigations and disasters from abroad, others from within, have caused massive flows of migration. Those who have migrated, settled in *Musul, Kerkük, Telafer, Tuzhurmatı, Tazehurmatı, Beşir, Dahuk, Kifri, Erbil, Altınköprü, Mendeli, and Kızılrıbat (Kızılarvat),* and made *Halep* the centre. This vast geography was warked by the Turkish blood. However, as a result of the scenarios of imperialism, this geography, instead of being ours, turned out to be an area of longing.

All the folk *songs, maya, hoyrat,* and *ağıts* (laments) from *Baghdat, Kerkük,* and *Musul to Urfa, Diyarbakır, Elazığı, Harput, and Şırnak,* represent the existence of a great Turkish culture.

From 1915 to 1925, imperialistic policies led by Britain turned the conflict among Arab tribes of the Middle East into an enmity against the Turks. Such a policy brought about a change in the status of *Musul* in accordance with the expectations of the British. Though previously within

the territories of Turkish National Pact, *Musul* being left out of this territory, became a still bleeding wound. *Hatay* was also a similar wound which was healed through the proces that had begun with Atatürk's efforts.

In the past, Lavrance of Arabia and the British Intelligence Service provoked certain people or groups against the Turkish nation. Similar activities have been persisting in the last twenty years (1983-2003) with the objective of forcing Turkey as well as some other countries of the region to pay the political, military and economic prices of still bleeding wounds. Unfortunately, the Arabs were surrendered to the anti-Turkish propaganda and the imperialst games carried out by Europe.

It is possible to read from the memoirs and archival materials about the enmity created by the British against the Turks, first through provocative espionage activities and then, by their soldiers in Iraq, Syria, Jordan and even in Arabia between 1913 and 1923. The imperialist European states developed and applied subtle strategies and plans aiming at setting the peoples of the region at loggerheads. Now, their aims, instruments, and policies are in contradiction with the policies of the United States of America. Peace in the region cannot be reached without the Turkish Republic and the Turkish Army.

Readers of history waste time if they do not have the will to strengthen their historical consciousness. Moreover, if one does not aim to correctly understand the reasons of present events to prevent the repetition of past mistakes, it is not useful to read history. Knowledge of history and documents should be studied as proofs of our rightness, shedding light to our way. Knowing these documents is not only necessary for historians but also for decision-makers and their advisors

The use of the knowledge that is accumulated by scientific institutions, is essential for politicians and administrators to develop consistent and continuous strategies.

Dr. Zekeriye Türkmen is bringing once more into our agenda the scenarios of imperialism with documents. We believe that it is our duty to present these documents to the service of the decision-makers and their advisors.

Prof. Dr. Sadık TURAL
President of Ataturk Supreme Council
for Culture Language and History
Rep. President for Ataturk Research Center

ÖNSÖZ

Petrol, *"Sanayi İnkılâbı"* ile birlikte başlayan ve insanlığın büyük bir atılım gerçekleştirdiği endüstri devriminin en önemli ve belirleyici hammadde kaynağıdır. XIX. yüzyıldan itibaren önce Avrupa'da daha sonra da Amerika'da gelişen ve giderek yaygınlaşan sanayi sektörünün birinci derecede ihtiyaç duyduğu kaynak olan petrol, dünyanın belirli yerlerinde bulunmasından dolayı, devletler arasındaki çıkar kavgalarını daha da şiddetlendirmiş, beraberinde büyük çatışmaları getirmiştir.

Osmanlı Devletinin denetiminde bulunan Ortadoğu coğrafyası, stratejik konumu yanında sahip olduğu petrol kaynaklarından dolayı *"Sanayi İnkılâbı"* sonrası hammadde arama yarışına giren sömürgeci Avrupa devletlerinin göz diktiği stratejik bir bölge olmuştur. Orta Doğu coğrafyasındaki zengin petrol kaynakları, giderek yaygınlaşan bu sanayileşme hamlesi neticesi, dünyada yeni gelişmelere, yeni oluşumlara ve devletler arasında büyük çatışmalara zemin hazırlamıştır. Tarihte *"Şark Meselesi"* veya *"Doğu Sorunu"* olarak bilinen ve Osmanlı Devleti'ni parçalamayı hedefleyen politikada petrol, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslar arası rekabet ortamında önemli bir yer etmiştir. Daha açık bir ifade ile belirtmek gerekirse petrol, XIX. yüzyıldan itibaren tarihin seyrini değiştiren önemli bir hammadde haline gelmiştir. Hatta, XIX. Yüzyıl sonlarından itibaren XX. yüzyılı da içine alan dönemin siyasî ve askerî tarihiyle ilgili yapılan bütün analizler bu yüzyılın tarihinin petrolsüz yazılamayacağını açıkça göstermiştir. Özellikle XX. yüzyıl, petrolün belirleyici ve baskın bir faktör olmasından dolayı - belki de bir anlamda- petrolün yüzyılıdır denilebilir.

Osmanlı Devletinin yıkılışının gerekçeleri arasında pek çok nedenin yanında, tereddütsüz, sahip olduğu petrol kaynaklarına dayalı zenginliğini gösterebiliriz; çünkü, Osmanlı Devletinin Orta Doğu'daki egemenlik alanının önemli bir bölümünde, tarihin seyrini belirleyecek olan bu hammadde kaynağı bulunmakta idi. XIX. yüzyıl sonundan itibaren devletler arasında artan rekabetin, XX. yüzyılda büyük bir çatışmaya dönüşmesinde belirleyici faktörlerden biri kabul edilen petrol, bir başka ifade ile *"Doğu Sorunu"*na

da yön vermiştir. Bir anlamda dünyanın geleceğini belirleyen, Orta Doğu'nun zengin hammadde kaynaklarına sahip olmak üzere, uluslar arası çıkar çatışmalarının sonunda oluşturulan iki bloklu gruplaşma 1914 yılında Birinci Dünya Savaşıyla çatışmaya dönüşmüştür. Nitekim, petrol bakımından zengin kaynaklara sahip olan Orta Doğu coğrafyasını ele geçirmek isteyen devletler bunun için çok kanlar akıtmışlardır. Hatta petrol, bu dönemde devletler arasındaki ilişkilerin düzeyini de belirleyen bir faktör olmuştur.

XX. yüzyıla girerken Orta Doğu petrollerini ele geçirmek üzere başlatılan yarışta en başta yer alan Almanya, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkınca üstünlük İngiltere ve bağlaşığı olan devletlere geçmiştir. İngiltere, Orta Doğu'daki petrol kaynaklarını ele geçirmekle dünyada rakipsiz bir devlet konumuna yükselmiştir. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda Orta Doğu'da kendisine bağlı uydu devletçikler kurarak İngiliz egemenliğini bu bölgelerde sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Kimi zaman hudutlar adeta cetvelle çizilerek İngiliz çıkarlarına en iyi hizmet edecek konuma getirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nı Türkler açısından sona erdiren Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devletinin ölüm fermanı niteliğinde idi. Bu antlaşma, Türklerin denetiminde kalan son vatan topraklarını da ellerinden alıyordu. Anadolu'dan önce Türklerin yerleştikleri ve ilk yurt tuttukları yerlerden olan Musul vilayeti, ateşkes antlaşmasını takip eden dönemde bir oldu bitti ile İngiltere tarafından işgal edildi. İngilizlerin bu haksız işgal hareketi, Türk kamuoyunda hiçbir zaman kabul edilmedi. Musul vilâyeti, her zaman Türk yurdu sayıldı.

İngilizlerin, Musul'u işgal ettikten sonra baskı yoluyla bölgedeki aşiretler üzerinde egemenliklerini kabul ettirmek istemeleri, halk arasında hoşnutsuzluklara neden oldu. Musul-Kerkük bölgesindeki aşiretler, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) hükûmetine elçiler göndererek, bağlılıklarını bildirdiler. Zaten 28 Ocak 1920'de kabul edildikten sonra tüm dünyaya ilan edilen Misâk-ı Millî kararlarına göre, Musul vilâyeti Türk yurdunun sınırları içerisinde yer almıştı. İşte Misâk-ı Millî'de Türkiye sınırları içerisinde

gösterilen Musul vilayeti için, TBMM hükûmeti bölge üzerindeki nüfuz mücadelesinde geri kalmadı. TBMM hükûmeti, 1921 yılından itibaren Misâk-ı Millî'ye göre Türk yurdu olarak gösterilen Musul vilayetinde hakimiyetini güçlendirmek amacıyla, bölgeye gerekli askerî desteği sağlamaya çalıştı. Nitekim, Musul'daki askerî faaliyetleri yürütmek üzere, TBMM hükûmetince, Binbaşı Şevki Bey, 1921 yılında Süleymaniye Bölgesi Komutanlığına tayin edildi.

Musul konusu, TBMM'nin açılışından itibaren gerçekleştirilen gizli/açık oturumlarda sık sık gündeme getirilerek, meclisin bu konuda duyarlı olması sağlandı. Bizzat TBMM başkanı Mustafa Kemal Paşa meclis kürsüsünden, Musul vilâyetinin Misâk-ı Millî hudutları içerisinde bulunduğunu belirterek, Musul vilayeti için gerekenin yapılacağını açıkladı. Bu düşünceden hareketle, 1922 yılında TBMM hükûmeti, Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı ile Musul'a yönelik bir askerî harekât icra edilmesi konusunda Genelkurmay Başkanlığı'na yetki verdi. Lozan Barış görüşmelerinin başlamasından kısa bir süre önce Antep Milis Kuvvetleri komutanı Yarbay Şefik Özdemir Bey küçük bir gönüllü birliği ile Diyarbakır'dan Musul'a yönelik bir harekâtı başlatmak üzere Revandiz'e gönderildi. Aslında Mustafa Kemal Paşa ve TBMM hükûmetinin gizli bir emri ile Musul'a yönelik bir harekatı başlatmak üzere görevlendirilen Şefik Özdemir Bey, icra edeceği faaliyetler itibariyle bölgeye kendi şahsî gayretleriyle gittiği izlenimi verecekti. Bu düşünceyi pekiştirmek amacıyla yanına Türk askeri verilmedi. Şefik Özdemir Beyin Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Fransız ordusundan Türkiye'ye iltica eden ve Türkiye'de kalan Kuzey Afrika (Cezayir, Tunus vb. gibi) ülkelerine mensup insanlardan oluşturduğu bir tabur ile hareket etmesi sağlandı. Şefik Özdemir Bey, maiyetinde bulunan bir taburluk kuvveti ile Revandiz'e gitti ve burada önemli başarılar kazandı. Ayrıca, Musul yöresindeki aşiretleri kısa sürede kendi etrafında toplamayı başardı. 1922 yılı Kasım ayına kadar Özdemir Beye bağlı birliklerin iaşesi, TBMM hükûmeti tarafından sağlandı. Para, silah ve cephane ikmali ise Diyarbakır'da bulunan XIII. Kolordu komutanlığı tarafından karşılandı.

Özdemir Beyin Musul'a yönelik faaliyetlerini yakından takip eden İngilizler, bölgedeki birliklerini takviye ederek,

Süleymaniye ve Revandiz bölgesinde kara ve hava kuvvetleriyle harekete geçtiler. Özdemir'in küçük müfrezesi bölgedeki yerli halkı da yanına çekerek psikolojik üstünlüğü ele geçirmiş ve yer yer başarılar da kazanmıştır. Kara ve hava gücü bakımından çok üstün olan, Hindistan'dan devamlı takviye güç alan İngiliz kuvvetleri karşısında daha fazla tutunamamıştır. Bu sırada Musul meselesinin diplomasi yoluyla çözümlenmesi konusunda başlatılan çabalar, TBMM hükûmetince Özdemir Bey müfrezesine gereken desteğin sağlanmasını engellemiştir. Askerî destekten mahrum kalan Şefik Özdemir Bey, Musul vilâyetinde İngilizlere karşı kahramanca mücadele etmesine rağmen, daha fazla tutunamayarak elindeki bir avuç askeri ile İran'a sığınmak zorunda kalmıştır.

Zengin petrol kaynaklarına sahip bulunan Musul vilayeti, Lozan Barış görüşmeleri sırasında Türk-İngiliz ilişkilerinin düğüm noktasını teşkil etmiştir. İngiliz Dışişleri ve Savaş Bakanlığı, Musul vilayetinin İngilizlerin denetiminde kalması için 1922-1923 yılları arasında büyük çabalar harcamıştı. İngilizler bu dönemde, Musul'a egemen olabilmek için egemenliklerini sağlayacak olan her türlü faaliyeti destekledikleri gibi, bölgede yürüttükleri istihbarat çalışmaları ile de yerli aşiretler üzerinde de egemenliklerini kabul ettirmeye çalıştılar. Lozan'da çözümlenemeyen Musul konusu iki ülke arasında en büyük sorun haline geldi. Musul sorunu daha sonra Türkiye ile İngiltere arasında yapılan ikili görüşmelerle çözümlendi. Savaştan yeni çıkmış olan ve başlattığı köklü yenilik hamlesi ile çağdaş ülkeler arasında yer almak isteyen Türkiye Cumhuriyeti, ne hazindir ki, dönemin siyasilerinin tabiriyle bağrına taş basarak Musul'daki haklarından feragat etmek durumunda kaldı.

Dönemin birinci elden arşiv belgeleri (BOA. Arşivi, Gnkur ATASE Arşivi, TBMM Arşivi, BCA belgeleri) TBMM Zabıt ceridesi, yayımlanmış resmî belgeler ve gazetelerden yararlanılarak, Türk İstiklâl Harbi yıllarında ve Lozan Barış görüşmeleri sürecinde devam eden Şefik Özdemir Beyin Musul'a yönelik askerî harekatı, bu eserde belgesel olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Eserin dördüncü bölümü ile sonuç kısmında Lozan Konferansı esnasındaki gelişmelerle, Lozan Barış Antlaşması'nı takip eden süreçte meydana gelen gelişmeler de -incelediğimiz dönemin dışında görünmesine rağ-

men- konunun bir bütün olarak ele alınması düşüncesinden hareketle kısaca açıklanmaya çalışılmıştır. Bu eserin hazırlanmasında, devletimizin kurucusu Büyük Önder Atatürk'ün belirttiği, *"Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır"* düşüncesi esas alınmıştır. *"Kahramanlar hayatta iken tarih çekingendir"* düsturundan kaynaklanmış olsa gerek Musul meselesi hakkında ülkemizde uzun yıllar belgesel tarzda konuyu enine boyuna ortaya koyan geniş çaplı bir araştırma yapılmamıştır. Ancak, son 25-30 yıldan bu yana ülkemizde bilimsel anlamda kaleme alınmış sayılı birkaç kitap ve makale dışında yayın bulunmamaktadır. Bu çalışma ile, yakın dönem *"Türkiye Tarihi"*nde önemli bir yer işgal eden ve hatta bir dönemeci oluşturan Musul Meselesinin çözüme kavuşturulması için Türkiye tarafından ele alınan askerî yönden çözüm arayışları irdelenerek; TBMM hükûmetinin, -bir taraftan Batı Cephesinde Yunanlılarla yaptığı mücadele sırasında,- 1922-1923 yıllarında Musul'a yönelik gizli olarak başlattığı askerî harekât, dönemin belgeleriyle gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Şüphesiz ki, bu eser büyük iddialarla hazırlanmış bir çalışma değildir. Amacımız, Milli Mücadele ve Lozan barış görüşmeleri sürecinde TBMM hükûmetinin Musul meselesindeki duyarlılığını bulabildiğimiz belgeler ölçüsünde değerlendirerek bu konuyla ilgili araştırma yapanlara bir nebze de olsa katkıda bulunmak; araştırmacıları ve okuyucuları bu hususta -bir oldu bitti ile Türk egemenliğinden alınan bu bölge hakkında- düşünmeye sevk etmektir.

Bu eserin hazırlanması sırasında katkılarıyla bizleri yönlendiren ve teşvik eden isimlerini burada tek tek sayamadığım değerli meslektaşlarım ile Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığında görevli mesai arkadaşlarıma; yazım esnasında bizlere gerekli desteği veren eşim Fatma'ya, beni sabırla izleyen çocuklarım Betül Canan ile Hüseyin Oğuzhan'a teşekkür ederim. Ayrıca, bu eserin incelenmesinde ve basımında emeği geçen Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı görevlilerine de teşekkürü bir borç bilirim.

Dr. Zekeriya TÜRKMEN

KISALTMALAR

ASD	: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
ATTB	: Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri
A.Ü.TİTE	: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BEO.	: Bâbıâlî Evrak Odası
Bk.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BTTD	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviri / Çeviren
DH. KMS.	: Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus
DH.ŞFR.	: Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
Ds.	: Dosya
EHUR	: Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti / Reisi
F	: Fihrist
GnKur ATASE	: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı
HTVD	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
Kls	: Klasör
Krş.	: Karşılaştır
MKİAB	: Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri
MMV	: Müdafaa-i Milliye Vekili / Vekâleti

nr	: Numara
s.	: Sayfa
Sy	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TBMM GCZ.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
vb.	: ve benzeri, ve bunun gibi
vd.	: ve devamı, ve diğerleri
Y-A-Res.	: Yıldız Arşivi Sadaret Resmî Maruzatı
Yay.	: Yayını, Yayınlayanı
Yay.Hz.	: Yayına Hazırlayan

SUMMARY

THE MOSUL PROBLEM

SEARCHING SOLUTIONS FROM THE MILITARY POINT OF VİEW (1922-1923)

The Mosul Problem constituted the hardest point of the Turkish-British relations during the Lousanne Peace Talks. British Foreign Ministry and War Ministry spent a lot of efforts to keep Mosul Province under British control between the years 1922 and 1923. While they were supporting every possible activity, they tried to have influence over the local tribes through the intelligence studies they carried on in the region.

Against the endavours of the British to take over Mosul, the TGNA (Turkish Grand National Assembly) government did not fall back in the influence struggle in the region. Turkey wanted to restrength its authority in the region which was in its own borders according to the National Pact of 1920. Thus the TGNA government appointed Major Şevki Bey to the Süleymaniye Command in 1921 in order to take control of the military activities in the region after the establishment of the regular army. During the Lousanne Peace Talks the TGNA government carried on same activities to strengthen its influence over the region. A little while before the start of Lousanne Talks Antep Territorial Forces Commander Özdemir Bey was sent to Mosul from Diyarbakır with a small group of voluntary corps. In fact, Özdemir Bey, who was sent to Mosul by a secret order of Mustafa Kemal Paşa and TGNA government, would give an impression that he came the region by his personal efforts. Thus, no Turkish soldier was given to him; he was made able to work with civil forces he supplied from North Africans (Algeria, Tunusia, etc.) who stayed in Turkey after the Armistice.

The British, closely examining the activities of Özdemir Bey, initiated an operation in the region of Süleymaniye and Revandiz with land and air forces by militaraly reinforcing the region. In this book, the military operation which Lt. Colonel Şefik Özdemir started towards Mosul in 1922-1923 upon the order of Mustafa Kemal (ATATÜRK) is explained with the documents of that period. In the conclusion part, the Lausanne process is shortly mentioned.

GİRİŞ

Musul-Kerkük ve Süleymaniye bölgelerini içine alan coğrafya, Sümerler tarafından yazının icadından bu yana köklü bir tarih birikimine sahip olduğu gibi, tarihte çeşitli toplumların mücadelesine sahne olmuş, pek çok etnik unsuru bünyesinde barındırmıştır.

Türklerin, Musul-Kerkük coğrafyası ile ilk tanışmaları Abbasi Halifeliği dönemine rastlamaktadır. Abbasi ordularında görev alan Türkler, önceleri Bağdat yakınlarında kurulan ordugâhlara yerleştirilmişler; Abbasi ordusunun belkemiğini teşkil etmişlerdir. Türkler için kurulan Samarra şehri zamanla genişlemiş, sayıca büyük bir yekûna ulaşan Türkler, Abbasi ordusunda olduğu kadar, siyasî teşkilatta da etkin bir konuma yükselmişlerdir. Abbasi Devletinde, IX. yüzyılda vali olarak görevlendirilen pek çok Türk soylu idareciye rastlanır. Abbasilerin uç bölgesi tabir ettikleri sınır boyu valileri genellikle Türklerden seçilmiştir. Musul da bu dönemde Türk valiler tarafından idare edilen bölgeler arasında yer almaktadır.[1]

X. Yüzyılda kitleler halinde Orta Asya'dan yakın doğuya yönelik olarak gerçekleştirilen Türk göçlerinin bir bölümü Musul-Kerkük coğrafyasında yurt tutmuşlar, burada nüfus yoğunluğunu oluşturmuşlardır. Bu düşünceden hareketle Musul-Kerkük bölgesinin Anadolu'dan önce Türk topluluklarının vatan edindikleri yerlerden biri olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Anadolu'nun fethinden önceki dönemde Orta Asya'dan yakın doğuya yönelik Türk göçleri karşısında Abbasi halifeleri bunları Kuzey Irak kesimine yerleştirdiler. Bölgeye daha önce yerleşmiş olan Kürt guruplarına göre daha kalabalık olan Türkler kısa sürede hakim unsur olmuşlardır.[2] Zamanla çeşitli sosyal ve tarihî nedenler bölgedeki Türk-

---

[1] Hakkı Dursun Yıldız, **İslamiyet ve Türkler**, İstanbul 1980, s. 50 vd.

[2] Etnolojik, tarihî ve sosyolojik araştırmalar Kürtlerin, Orta Asya kökenli Turanî bir topluluk oldukları yolunda birleşmektedir. Uzun yüzyıllar Türklerle bir arada yaşamış bulunan Kürtleri, Türk kültür dairesi içinde telakki eden pek çok araştırma yapılmıştır. Bk., Bahattin Ögel-Bayram Kodaman-Fahrettin Kırzıoğlu-Abdülhaluk Çay, **Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu**, Ankara 1985; Halil

menlerin Kürtleşmesine de sebep olmuştur. Nitekim Osmanlı döneminde, XV-XVI. yüzyıllarda cereyan eden Safevi-Osmanlı mücadelesinde pek çok Alevi-Türkmen gurubu kendilerini Kürt olarak tanımlamak durumunda kalmıştır.

Selçuklular, daha bağımsız bir devlet olmazdan evvel, Musul coğrafyası ile ilgilenmişlerdir. Çağrı Bey'in 1016 tarihli Anadolu seferinde Selçuklu Türklerinin Musul coğrafyası hakkında, keşif harekâtında bulundukları bilinmektedir. 1023 yılındaki Anadolu seferinden sonra Doğu Anadolu ve buna paralel olarak Musul coğrafyasını da denetimlerine alan Selçuklular, kısa bir zaman sonra da Abbasi Halifeliğini, Şiî temeller üzerine kurulmuş olan ve o sırada Mezopotamya'da önemli bir güç olan (Fars asıllı) Büveyhoğullarına karşı koruyuculukları altına almışlardı. Musul-Kerkük coğrafyası, Selçuklu Türkleri döneminde yeniden düzenlenen bir idari yapılanma ile merkeze bağlanmış; Türk soylu valiler tarafından yönetilen bir bölge olmuştur.

Musul bölgesi Selçuklulardan sonra, Erbil Atabeyliğinin, Artukoğulları Beyliğinin, Karakoyunlu ve Safevi Devleti gibi değişik Türk beylik ve devletlerinin egemenliğinde kalmış; Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferinden sonra, 1514 yılında Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır.

Osmanlı Devleti idaresindeki Musul vilâyeti, doğuda İran, kuzeyde Diyarbakır, güneyde Bağdat, batıda Şam, kuzeybatıda ise Halep vilâyetleri ve Zor sancağı ile çevrelenmişti. Bölgedeki Osmanlı egemenliği Kanuni Sultan Süleyman döneminde gerçekleştirilen 1534 tarihli Bağdat seferi ile daha sağlam temellere oturtulmuş, Musul, Osmanlı eyalet taksimatına göre altı sancaktan oluşan bir beylerbeylik statüsüne büründürülmüş; Musul vilâyet merkezi,

---

Kemal Türközü, **Türkmen Ülkesi (Doğu Anadolu) Adı ve Emperyalizmin Etkileri**, Ankara 1985; Mehmet Eröz, **Kürtlerin Türklüğü ve Türkmenlerin Kürtleşmesi**, İstanbul 1966; Süleyman Sabri Paşa, **Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler**, (Yay. Hz., Gamze Gayeoğlu), Ankara 1982; Aydın Taneri, **Türkistanlı Bir Türk Boyu Kürtler: Kürtlerin Kökeni, Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayatları**, Ankara 1983.

paşa sancağı olmuştur.[3] Daha sonraki yıllarda yapılan düzenlemelerde Musul zaman zaman Bağdat eyaletine bağlı bir vilâyet olarak Osmanlı idari yapılanmasındaki yerini almıştır. Musul bölgesi, son dönem Osmanlı kaynaklarında vilâyet olarak yeniden düzenlenmiştir. 1850 yılında Musul, eyaletten mutasarrıflığa dönüştürülmüş ve Bağdat eyaletine bağlanmıştır. 1878 yılında yapılan düzenleme ile Musul tekrar vilâyet şekline dönüştürülmüştür. 1895 yılında yapılan düzenleme ile Musul vilâyeti Musul, Kerkük ve Süleymaniye olmak üzere üç sancağa ayrılmıştır.[4]

Musul vilâyeti, Birinci Dünya Savaşı sonlarına kadar Batılı kaynaklarda genellikle Irak'tan ayrı olarak, *"Yukarı Elcezire"* bölgesi içinde gösterilmiştir. Birinci Dünya Savaşından sonra ise, bölge daha çok siyasî nedenler yüzünden Irak'ın parçası olarak kabul edilmiştir.[5] Dicle nehri kıyısında yer alan Musul şehri, aynı zamanda önemli bir su yolu üzerinde bulunduğundan her zaman önemini korumuştur. XX. yüzyıl başlarında Musul vilâyetine bağlı Kerkük kazasında kaymakamlık yapan Esseyyid İsmail, dönemin sadrazamına yazdığı mektubunda Musul'un son derece zengin ve münbit bir arazisi olduğunu belirtirken, günden güne geliştiğini de anlatıyor; Dicle nehrinin önemli bir su yolu olduğunu, bundan dolayı Musul'un yakında diğer büyük Osmanlı vilâyetleri gibi gelişmeye müsait olduğunu ifade ediyordu.[6]

Osmanlı idaresinin son yüz yılında Musul vilâyeti 91.000 km^2 arazi üzerinde 200.000'in üzerinde nüfus barındıran bir yöreydi.

---

[3] "Musul", **İslam Ansiklopedisi***(İA)*, c. VIII, s. 742.

[4] Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919) (MKİAB)**, Ankara 1993, s. 4-11. Buna göre, Musul sancağına Musul merkez kazası ile İmadiye, Akra, Zibar, Dohuk, Zaho, Sincar; Kerkük sancağına Kerkük merkez kazası, Revandiz, Salahiye, Köysancak, Raniye; Süleymaniye kazasına merkez Süleymaniye kazası, Baziyan, Merge, Şehr-i Pazar, Gülanber kazaları bağlı idi.

[5] Zekeriya Türkmen, "Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 49, Ankara 2001, s. 49.

[6] Müeyyet Ezmen, "Musul Vilayetindeki Türk Aşiretlerinin Durumu", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTTD)**, Sayı: 36, İstanbul 2000, s. 47-48.

Gerçi 1895, 1897 ve 1906-7 yıllarına ait istatistik bilgilerinde verilen rakamlar birbirini tutmamaktadır. Bundan dolayı rakamların doğruluk payı tartışılabilir. Zira tahmini olarak yapılmış olan bu nüfus istatistiklerinde yöre halkının mahremiyet anlayışından dolayı kadınların genelde sayımlara katılmadıkları anlaşılmaktadır.[7]

1906-1907 yılında yapılan nüfus istatistiğine göre Musul'un nüfusu toplam 161.748 olarak gösterilmektedir. Bu nüfusun 148.162'i Müslüman diğerleri de diğer etnik mezheplere ait olduğu belirtilmektedir.[8] İdarî taksimata göre vilâyet, Kerkük, Süleymaniye ve Musul sancaklarına ayrılmakta idi.

1330/1914 yılında hazırlanan Musul vilâyet salnâmesine göre, Musul sancağı, Musul, Akra, Dohuk, İmadiye, Zaho ve Sincar; Kerkük sancağı, Revandiz, Kuşnuk, Köşk, Raniye, Selahiye, Erbil; Süleymaniye ise merkez ile birlikte Kalambriya, Şehrizor, Muhammerah ve Bazyan kazalarını içine alıyordu[9]. Konumuzla ilgili olması bakımından Şefik Özdemir Beyin harekât düzenlediği Revandiz kazası ise Kerkük sancağına bağlı idi.[10] Mondros Mütarekesi'nden sonraki döneme ait nüfus istatistiklerinde ise Musul vilâyetinin nüfusu farklı rakamlarla gösterilmiştir. İngilizler bu sırada Arapları dört kat daha fazla göstererek bölgede yapılması muhtemel referandumda Türklerin haklı çıkmaları ihtimalini önlemek istiyorlardı. Nitekim bu sırada, İngilizlerin hesabına göre Arapların sayısı 185.736 olarak belirtilmekte idi[11]. Halbuki bölgedeki Arapların gerçek nüfusu 45.000 civarında idi.

---

[7] **Musul Vilayeti Salnamesi**, İstanbul 1312, s. 263-264. Ayrıca bu dönemdeki gelişmeler hakkında bilgi için bk., Ayhan Aydın, **Musul Meselesi 1900-1926**, İstanbul 1995.

[8] Kemal Karpat, **Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics**, The University of Wisconsin Press, 1985, s. 166-167.

[9] **Musul Vilâyeti Salnâmesi**, İstanbul 1330, s. 330-333; ayrıca bk., **İslam Ansiklopedisi**, "Musul", c. VIII, s. 744 vd.

[10] Bugünkü Türkiye, İran ve Irak sınırlarının birleştiği bir yerde ve Irak'ın kuzeydoğusunda yer alan Revandiz'in kuzeyinde Şemdinli, batısında Zibar ve Akra, güneyinde Erbil, Köysancak ve Ranya ilçeleri, doğusunda İran sınırında yer alan Gelişin ve Kanşim geçitleri bulunmaktadır. Bk., Suat Akgül, **Musul-Kerkük Harekâtı**, Ankara 2001, s. 1.

[11] Fethi (Okyar) Bey, **Baş Murahhasımız Fethi Bey'in Musul Meselesi Hakkında Cemiyet-i Akvama Tevdi Eylediği Muhtıra**, Ankara 1340 (1924), s. 13.

Musul meselesiyle ilgili görüşmelerde Türk devletini baş murahhas olarak temsil eden Fethi (Okyar) Beyin açıklamalarına göre 1920'li yıllarda Musul vilâyetinin nüfusu şu şekilde idi:

Süleymaniye Kazası	KÜRT 62.830	TÜRK 32.960	ARAP 7.210	YEZİDİ -----	Gayrımüslim -----
Kerkük Kazası	97.000	79.000	8.000	-----	-----
Musul merkez	104.000	35.000	28.000	18.000	-----
TOPLAM	263.830	146.960	43.210	18.000	31.000

Musul vilâyetinin coğrafi, stratejik ve iktisadî konumu itibariyle, komşu ülkeler için önemli bir mevkide bulunması, tarih boyunca bölge üzerinde büyük devletlerin siyasî ve askerî çekişmelerine yol açmış ve bu çekişmelerin etkisi toplumun sosyal ve inanç yapısına açık bir şekilde yansımıştır[12].

Dört asra yakın bir zaman Osmanlı idaresinde kalan Musul vilâyetinde Türkmenlerin sosyal hayatta etkin bir rol oynadıkları bilinmektedir. Bunun yanında bölgede Safeviler döneminde yerleştirilmiş olan Türkler de önemli bir yekunu oluşturmaktadır.[13]

Musul, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren emperyalist ülkelerin ilgi odağı haline gelmiştir. Avrupa'nın emperyalist ülkeleri İngiltere ve Almanya Orta Doğu'ya yönelik politikalarında Osmanlı Devletinin elinde bulunan bu bölgenin kaynaklarına sahip olmak için ellerinden gelen her türlü yola başvurmuşlardır. Musul-Kerkük coğrafyasının sahip olduğu zengin petrol kaynakları, sanayi devrimini gerçekleştirmiş bulunan Avrupa'nın emperyalist güçlerinin en çok ihtiyaç duydukları hammadde idi.[14] Kimi zaman dostluk antlaşmaları ile kimi zaman da gizli antlaşmalarla bu coğrafya üzerindeki baskın politikalarını uygulamaya koymuşlar; Osmanlı Devletinin

[12] Musul vilâyeti ve Kuzey Irak'ın konumu hakkında daha geniş bilgi için bk., Sinan Marufoğlu, **Osmanlı Döneminde Kuzey Irak**, İstanbul 1998, s. 19.
[13] Sinan Marufoğlu, **Aynı eser**, s. 56 vdd.
[14] İsrafil Kurtcephe, **Atatürk Döneminde Türk Dış Politikasında Musul Sorunu**, Kara Harp Okulu Yay., Ankara 1998, s. 1.

içinde bulduğu sıkıntılı dönemden yararlanmaya çalışmışlardır.[15] Bölge, zengin petrol kaynaklarının yanında, ayrıca son derece münbit bir araziye de sahipti. Dicle ve Fırat arasında kalan Mezopotamya ovası tarih boyunca medeniyetlere beşiklik etmiş, son derece zengin ve elverişli bir coğrafya idi. Nitekim, Almanya XIX. yüzyılın son çeyreğinde Berlin-Bağdat Demiryolu Hattı projesini gündeme getirerek bu hammadde kaynaklarına bir an önce ulaşmak için gayret sarf etmiş; bu durum kısa bir süre sonra İngiltere ve Fransa'nın da bu yarışa katılmaları sonucunu doğurmuştur.[16]

II. Abdülhamit döneminde Mezopotamya bölgesinde araştırma yapmak için müracaat edenlerin sayısının her geçen arttığı görülür. Araştırma yapmak isteyenlerin kimi arkeolog, kimi biyolog sıfatını kullanmaktadırlar. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Evrakı Arşivinde bu konuyla ilgili pek çok belgeye rastlamak mümkündür. Mezopotamya'da araştırma yapanların faaliyetleri Yıldız istihbaratı tarafından da takip edilmiştir. II. Abdülhamit, İngiltere'de öğrenim görmüş olan İstanbul'lu bir Ermeni tüccarın oğlu olan Kalust Serkis Gülbenkyan'ı[17] Musul vilâyetine göndererek bölgede araştırma yapmasını istemiştir. Gülbenkyan, yaptığı araştırmanın sonuçlarını 1890 yılı başlarında Osmanlı Madenler

---

[15] Osmanlı Devleti'nin daha doğrusu Türklerin yaşadığı Anadolu coğrafyasının taksimine yönelik pek çok plan uygulamaya konulmak istenmiş; bunların bir kısmı daha sonra yayımlanmıştır. Anadolu'nun taksimine yönelik Sovyet arşiv kayıtlarında da bu konuda pek çok bilgi bulunmaktadır. Bk., **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı,** (Yay. Hz. Hayri Mutluçağ), Belge yay., İstanbul 1972.

[16] Bilgi için bk., İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu,** İstanbul 1983.

[17] Kalust Serkis Gülbenkyan, II. Meşrutiyet döneminde Shell-Royal Dutch ve Anglo-Saxon Petrol şirketlerine danışmanlık yapmıştır. Daha sonra Osmanlı Devleti'nden aldığı petrol işletme imtiyazları ile zengin olmuştur. 1920'de mülkiyet ve kârdan % 5'lik bir pay almak şartıyla haklarını Fransa, İngiltere, ABD ve Hollanda'nın dahil olduğu Irak Konsorsiyumuna devretmiştir. Gülbenkyan, Musul sorununun görüşüldüğü sırada ön plana çıkmıştır. 1940'dan sonra İran'ın Fransa hükûmeti nezdinde orta elçisi olarak görev yapan Gülbenkyan, kurduğu vakıf ile Türk diplomatlarına suikastler düzenleyen Ermeni ASALA terör örgütüne malî yardımlarda bulunmuştur. (Y.N)

Bakanlığına bildirir. Yapılan araştırmaya göre, Musul ve Bağdat vilâyeti hudutlarında zengin petrol yatakları bulunmaktadır. Bölgedeki zengin petrol yatakları birer birer tespit edilince, II. Abdülhamit 1890 yılında yayımladığı ve 1898 yılında da tekrarladığı fermanlarla Musul ve Bağdat vilâyetlerindeki petrol bölgelerini içine alan yerleri Hazine-i Hassaya bağlamış, yani padişahın şahsi arazisi olduğunu ilan etmiştir.[18] Böylece petrol sahası, padişah arazisi olarak yeniden düzenlenmiştir. Gerçi Musul ve Bağdat vilâyetlerinin bu statüsü uzun yıllar devam etmedi. 1908'de II. Meşrutiyetin ilânından sonra çıkarılan bir kanunla padişaha ait olan petrol bölgesindeki arazi, Maliye Nezaretine bağlandı.[19] Bu yeni durum değişikliği ise, petrol sahasını giderek bir çıkmaza doğru sürükledi. Musul bölgesinde petrol imtiyazı elde etmek için İngiliz, Alman ve Amerikan şirketleri kıyasıya mücadeleye girişti.[20] II. Meşrutiyet döneminde yabancı sermayenin Osmanlı ülkesine girişi kolaylaştırılınca pek çok petrol şirketi hükûmete müracaat ederek Musul bölgesinde petrol arama imtiyazı almak istedi. Amerikalı Amiral Colby M. Chester, İngiliz bankacı Sir Ernest Cassel gibi şahısların kurduğu şirketler sermayelerini ortaya koyarak petrol imtiyazını elde etmek istediler. Bu sırada Cassel'in kurduğu *"Türk Petrol Şirketi"* sadece Mezopotamya'da değil, Osmanlı ülkesinin diğer bölgelerinde de petrol arama imtiyazı elde etti.[21]

Emperyalist Avrupa ülkeleri petrol kaynaklarına sahip olmak amacıyla bölgeye yönelik politikalarını uygularken, her zaman etnik kimlikleri ön plâna çıkarmaya gayret göstermişlerdir. Batılı devletlerin oryantalistleri bölgede uzun yıllar hakim unsur olarak kalmış bulunan Türkleri bir kenara iterek, Kürtlerin, Arapların, Süryani, Keldani ve Asurilerle Nasturilerin koruyuculuğuna soyunmuşlardır.[22] Hatta, bölgedeki faaliyetleri sırasında devlet merkezlerine yazdıkları

---

[18] Kemal Melek, **İngiliz Belgelerinde Musul Sorunu (1890-1926)**, İstanbul 1983, s. 12.
[19] Kemal Melek, **Aynı eser**, s. 13.
[20] Şükrü Sina Gürel, **Ortadoğu Petrolünün Uluslar Arası Politikadaki Yeri**, Ankara 1979, s. 54-58.
[21] Kemal Melek, *Aynı eser*, s. 14-15.
[22] Bölgede casusluk yapanların anılarında bu durumu açıkça görmek mümkündür. Bilgi için bk., Gerdrude Bell, **The Letters of Gertrude Bell**, New York 1927.

raporlarda neredeyse Musul vilâyetinde Türklerin varlığından hiç söz etmemişlerdir.[23] Öyle ki, bazı oryantalist çevrelerce bu sırada Kürtlere duyulan ilgi bir hayranlık derecesine ulaştığı gibi, Kürtlerin proto-Avrupalılar olduğu fikrinin işlenmesine de yol açacaktır. Bu düşünceden hareketle, bu sırada Batı'da araştırma enstitüleri dahi kurulmuştur.[24]

Osmanlı Devletinde, II. Meşrutiyetin ilânının getirdiği aşırı özgürlük ortamı, *"Kürtçülük"* faaliyetlerinin de her alanda, (basın-yayın, dernekler vs. gibi) açıktan açığa ortaya konulmasına ve savunulmasına zemin hazırladı.[25] Bu derneklerin amacı bir süre sonra da Ermeni cemiyetleri ile birleşecekti. Hatta onlar gibi düşünmeye, Doğu Anadolu bölgesinde Avrupalı güçlerin gözetiminde ıslahat yapılmasını isteyecek kadar ileri gideceklerdi.[26] Bu sırada İstanbul'da bulunan ileri gelen Kürt liderleri de basın yayın yoluyla faaliyette bulunmakta idiler. Nitekim, Ermeni meselesi konusunda Osmanlı Devletinin birliğinden söz eden, Jön Türklerden Dr. Abdullah Cevdet, II. Meşrutiyet sürecinde Kürt bağımsızlığı söz konusu olunca, etnik kimliğini ön planda tutmaktan çekinmemiş, bu konuda fikirlerini serbestçe ortaya koymuştur.[27] II. Meşrutiyet sürecinde İngilizlerin Kürtlere gösterdikleri sempatinin diplomatik ve askerî müdahaleye dönüşmesi ise biraz zaman almıştır. Nitekim, bu sırada bir yandan İngilizlerin açıktan açığa

---

[23] Bu durum Batılı araştırmacılar tarafından son yıllarda Musul vilayeti ile ilgili yapılan araştırmalarda da dikkati çekmektedir. Musul vilayetinde her zaman büyük bir sayıda Türk nüfusu olmasına rağmen, bunlardan pek bahsedilmemektedir. Bir örnek vermek açısından bk., Susan Meiselas, **Kurdistan in the Shadow of History**, New York 1997, ayrıca bk., http/: www.randomhouse.com

[24] Mim Kemal Öke, **İngiliz Ajanı Binbaşı E. W.C. Noel'in Kürdistan Misyonu (1919)**, İstanbul 1989, s. 7-10.

[25] Osmanlı Devleti II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte uzun yıllardır şekavette bulunan bir takım Kürt aşiretlerini afv ederek kendi yanına çekip huzuru sağlamayı amaçladı. Bu düşünceden hareketle Musul ve Bağdat tarafındaki bir takım aşiretlerin afv edildiği Dahiliye Nazırı Talat Paşa tarafından ilan edilmişti. Bk., BOA., BEO., Dahiliye Giden nr: 291250, 18 Kânun-ı sânî 1326.

[26] Mehmet Şükrü Sekban, **Kürt Meselesi**, Ankara 1979, s. 28 vdd.

[27] Ayrıntılı bilgi için bk., Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul 1982, s. 318-319.

sergiledikleri Ermeni tarafgirliği ise, Kürtlerin düşmanlığını çekmiştir.

Osmanlı Devleti egemenliğinde uzun asırlar yaşamış olan ve devletin hakim unsuru olan Türkler tarafından *"kavm-i necip: seçkin millet"* olarak adlandırılan Araplar, XIX'ncu yüzyılda atılan ayrılıkçılık tohumlarının yeşermesi ile birlikte XX. yüzyıl başlarında bağımsızlık mücadelesine giriştiler. Özellikle II. Meşrutiyet ortamında Arap bağımsızlık hareketi daha da yaygınlaştı. İngiltere, Orta Doğu coğrafyasında önemli bir nüfusa sahip olan Arapları kendine bağlamak amacıyla 1915'de Mekke Şerifi Hüseyin ile çeşitli alanlarda bir çok antlaşma imzaladı. Şerif Hüseyin'e her türlü destek vaadinde bulundu. Böylece Şerif Hüseyin, Osmanlı idaresine karşı İngiltere tarafından isyana hazırlandı.[28] İngiliz propagandası ile sadece yönetici konumunda olan Araplar değil, halk kesimi de Türklere karşı kışkırtıldı.[29] Dağıtılan beyannamelerde Türklere duyulan güveni sarsıcı ifadeler kullanıldı; Araplar uzun yıllar huzur içinde yaşadıkları Osmanlı Devletine karşı böylece isyana teşvik edildi.[30] Bu propaganda faaliyetleri Birinci Dünya Savaşı boyunca devam etti.[31]

Büyük devletler, yukarıda belirtildiği üzere sadece gayri müslim unsurlarla değil, Arap ve Kürt aşiretleri ve diğer guruplarla da ilgilenmişlerdir. Özellikle Hristiyan inancına sahip Nasturi

---

[28] Şerif Hüseyin isyanı hakkında bilgi için bk., Hülya Toker, "Birinci Dünya Savaşında Mekke Şerifi Hüseyin İsyanı", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, c. I, Ankara 1996, s. 193-214.

[29] II. Meşrutiyet sürecinden Birinci Dünya Savaşına uzanan süreçte Arap bağımsızlık hareketinin gelişimi hakkında bilgi için bk., Zekeriya Kurşun, **Yol Ayrımında Türk Arap İlişkileri**, İstanbul 1992, s. 42 vdd.

[30] Bu beyannamelere birkaç örnek vermek gerekirse şunları ifade etmekte yarar vardır: *"Ey Araplar! Ayağa kalkın, kılıçlarınızı kınından sıyırarak ülkenizdeki zalimleri (Türkleri) kovun. Ey Müslüman Araplar! Şayet bu zalim idare (Osmanlı) İslâmî idaredir diye düşünüyorsanız büyük bir hataya düşersiniz. Ey Hristiyan ve Yahudi Araplar! Müslüman Arap kardeşlerinizle Türklere karşı birleşiniz. Gayemiz adem-i merkeziyet idaresi değil, eski onurumuzu bize kazandıracak Arap istiklâlini elde etmek olacaktır."* Bk., Zekeriya Kurşun, **Aynı eser**, s. 154-155.

[31] Bk., Sadık Sarısaman, **Birinci Dünya Savaşında Türk Cephelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp**, Ankara 1999, s. 53-65.

ve Maruni topluluklar yanında kendilerine yakın gördükleri, Keldani, Asuri ve Yezidilerle de politik yakınlık kurmuşlardır.

Böylece Osmanlı Devletinin egemenliğinde bulunan Orta Doğu coğrafyası yakın bir gelecekte, petrol kaynaklarına sahip olmak isteyen devletler arasında çıkar kavgalarının en şiddetli noktaya ulaştığı bir kurtlar sofrası olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA UZANAN SÜREÇTE GENEL HATLARI İLE MUSUL MESELESİ VE MUSUL'UN İŞGAL OLAYI

A. İngiltere Açısından Musul Bölgesinin Stratejik, Ekonomik, Siyasî Önemi ve Musul'un İşgal Olayı

Orta Doğu coğrafyasının sahip olduğu petrol kaynaklarına bağlı olarak artan jeostratejik konumu, sanayi inkılâbı sonrası hammadde arama yarışına girişen Avrupa devletlerinin Osmanlı Devletinin denetiminde bulunan Musul coğrafyasına göz dikmeleriyle neticelenen yeni gelişmelere, yeni olaylara zemin hazırlamıştır. Orta Doğu'nun petrol kaynaklarına sahip olmak isteyen İngiltere, bu coğrafyaya yönelik politikasını çok yönlü olarak ortaya koymuştur.[32] İngiltere, XIX. Yüzyılın sonlarından itibaren gönderdiği casuslar aracılığıyla Orta Doğu bölgesi hakkında büyük bilgi birikimine sahip olmuştur. XIX. Yüzyıldaki bu bilgi birikimi, İngiltere'nin XX. yüzyıldaki askerî harekatına da büyük ölçüde yön vermiştir. Musul-Kerkük bölgesinin zengin petrol yataklarına sahip olduğunun anlaşılması, İngiltere'nin bu bölgeyi ele geçirmek üzere diplomatik girişimlere hız vermesine neden olmuştur.[33] Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş yıllarında yapılan gizli-açık antlaşmalarda İtilâf Devletleri Osmanlı Orta Doğu'sunu harita üzerinde istedikleri gibi paylaşmışlar; fırsat bulduklarında ise, askerî harekât düzenleyerek amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır.[34]

İngiltere'nin Orta Doğu politikasının esası hem doğal kaynaklarıyla ekonomik, hem de doğu ile ulaşım bağlantısı açısından stratejik önem taşıyan sömürgesi Hindistan'ı güvenlik içinde tut-

---

[32] Zekeriya Türkmen, "Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 49, Ankara 2001, s. 50.

[33] Ayhan Aydın, **Musul Meselesi 1900-1926**, İstanbul 1995, s. 32.

[34] Bu konudaki yorumlar için bk., Peter Mansfield, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, Çev. Nuran Ülken, İstanbul 1975, s. 47-83.

maktır.[35] Osmanlı Devleti, Hindistan'a uzanan kara ve deniz yollarının üzerinde bulunduğu için İngiltere tarafından, ilk önceleri Rusya ve Fransa'ya karşı yürütülen siyasette desteklenmiştir. Böylece, XIX ncu yüzyılda her hangi başka bir devletin Orta Doğu'ya sarkması önlenmiş ve giderek güçten düşen Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün yabancı saldırılarına karşı korunmasına destek olunmuştur.[36]

Biraz gerilere giderek, son iki asırda Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini kısaca belirtmek gerekirse özetle şunları ifade edebiliriz. Fransa'nın 1798 yılında Mısır'a saldırması ile yeni bir ivme kazanan Osmanlı-İngiliz ilişkileri; Rusya'nın kuzeyden Osmanlı Devletine saldırması üzerine yeni bir şekil aldı. XIX ncu yüzyılda Osmanlı Devletinin korunması, İngiliz dış politikasında ana ilke olarak benimsendi. Nitekim, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Rusların Erzurum kapılarına kadar dayandığını gören İngilizler, Türklerin bu saldırılara karşı koyabilecekleri konusunda kuşkuluydu. Hindistan yolunu güvenlik altına almak isteyen İngiltere, milletlerarası olayları değerlendirmesini bilerek ilkin Kıbrıs ile Mısır'a yerleşti ve ardından da yürüttüğü geleneksel Osmanlı politikasını gözden geçirmeye başladı. Kesin bir tarih verilmemekle beraber, 1897 yılından itibaren İngiltere, Osmanlı Devletinin taksimine razı olma yönünde bir eğilim içerisine girmiştir.[37]

Osmanlı Devleti üzerinde XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren giderek artan Alman nüfûzu karşısında ciddi endişelere kapılan İngiltere, sonunda bir zamanlar güçlü düşmanı olan Rusya ile kader birliği etmeye başladı. Orta Asya'daki anlaşmazlıkları bertaraf eden Rusya, 1907 yılında İngiltere ile bir araya gelerek dostluklarını pekiştiren bir anlaşma imzaladılar. Bu tarihten itibaren İngiltere, Osmanlı Devleti ile Almanya karşısına müttefiki olan Rusya ile çıkmaya başladı.

---

[35] Ömer Kürkçüoğlu, **Türk İngiliz İlişkileri 1919-1926**, Ankara 1978, s. 16.
[36] M. S. Anderson, **The Eastern Question 1774-1923**, London 1966, III ve IV ncü bölümler.
[37] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)**, İstanbul 1987, s. 10-11.

Doğu Akdeniz'i karadan Orta ve Uzak Doğu'ya bağlayan yollar üzerinde bulunmasından dolayı Mezopotamya bölgesi stratejik bir öneme sahipti. Bununla birlikte bu stratejik konumu perçinleyen diğer husus ise, bölgede yer alan zengin petrol yataklarıdır. II. Abdülhamit döneminde başlayan Osmanlı-Alman yakınlaşmasının ardından uygulamaya konulan Berlin-Bağdat demiryolu projesi hep bu zengin kaynakları işletme ve pazarlama düşüncesinden hareketle gündeme gelmişti.[38] Mezopotamya coğrafyasında yer alan Musul bölgesi özellikle büyük güçlerin Orta Doğu'da petrol arama ve işletme imtiyazları için birbirleriyle yarıştıkları bir bölge idi. Nitekim, Osmanlı Devleti tarafından 1908 yılından itibaren bölgede pek çok yabancı petrol şirketine hisse verilmişti.[39]

Musul bölgesindeki Osmanlı egemenliği, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar sürmüştür. Birinci Dünya Savaşı ile İtilâf Devletlerinin Musul üzerindeki siyasî emelleri Irak Cephesinin açılmasına neden olmuş, savaşla birlikte Hindistan'dan gönderilen İngiliz kuvvetleri Basra'ya çıkarak kuzeye doğru ilerlediler. Bölgede bulunan Türk ordusu savaşın ilk aylarında pek varlık gösteremedi. Ancak takviye edildikten sonra Türk kuvvetleri İngilizleri durdurabildi. Halil (Kut) Paşa komutasındaki Türk ordusu Selman-ı Pak'ta İngilizleri yenilgiye uğrattı ardından ileri harekata geçerek Kut'u aldı. Irak'taki Türk egemenliği yeniden güçlendi. Fakat, Haziran 1916'da başlayan Arap isyanı bölgedeki dengeyi İngiltere lehine değiştirdi. Arapların isyanı İngilizlerin ekmeğine adeta yağ sürmüş; ileri harekata geçen İngilizler, kuzeye doğru ilerlemiş kısa sürede Bağdat'a yaklaşmışlardı. 11 Mart 1917 tarihinde Bağdat'ın düşmesi, İngilizlere Musul yolunun açmıştır[40].

---

[38] Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 51.

[39] Bk., Öke, **Aynı eser**, s. 12-13.

[40] İngilizler savaş öncesi her türlü ihtimali dikkate alarak gerekli hazırlıklara başlamışlardı. Nitekim, daha Osmanlı Devleti savaşa katılmadan Mezopotamya'ya yönelik bir askerî harekâtın hazırlıklarını bitirmişlerdi. Harekâtın hedefleri bugün dahi İngiliz tarihçileri tarafından tartışılmakla birlikte, Türklerin Odesa'yı bombalamasından önce Hindistan istila gücü "D", 15 Ekim 1914 tarihinde hareket ederek 23 Ekim 1914'te Bahreyn'e gelmiş, Arap şeyhleriyle anlaşmalar imzalanmış ve oradan hareketle Basra'ya asker çıkarılmıştır. Geniş bilgi için bk.,

Savaşın devamı İngilizlerin petrol ihtiyacını gün geçtikçe daha da artırmakta idi. Nitekim bu sırada İngiliz başbakanlarından Churchill, *"...bir damla petrolün bir damla kandan daha değerli olduğunu"* ileri sürerek bunun önemini vurgulamaktan geri durmuyordu.[41] Ancak, savaş sırasında yapılan 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşmasıyla İngiltere Mezopotamya'nın büyük bir bölümünü alırken, Musul yöresini Fransızlara bırakıyordu.[42] İngiltere, Fransa ile arasındaki ittifak antlaşmasının devamı düşüncesinden hareketle böyle bir taviz vermeyi şimdilik uygun bulmuştu. İngiltere gerçi kağıt üzerinde Musul'u Fransa'ya bıraktığını ilan etmiş olsa da, bu zengin ve son derece stratejik konuma sahip olan bölgeden vazgeçmiş değildi. İngiliz casusları bölgede durmadan propaganda faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Mütareke öncesi İngiliz Savaş Bakanlığı, bölgeyi kontrol altına almak amacıyla General Marshall'ın Musul'a doğru taarruz etmesini emretmişti.

Osmanlı Devleti, Irak Cephesinde önemli başarılar elde etmesine rağmen, savaşın sonuna doğru diğer cephelerde olduğu gibi, bu cephede de pek çok kayıp vererek geri çekilmek zorunda kaldı.[43] Bu sırada bir kısım aşiretler ve önde gelen yöneticiler

---

Rahmi (Çev.), **İngiltere Kuvve-i Seferiyesinin Basra Körfeziyle Hatt-ı Irakiyede Harekât-ı Harbiyesinden Bahis Raporlar**, İstanbul 1332; ayrıca bk., Hüsamettin (Çev.), **Irak'a Ait Muharebe Notları**, İstanbul 1334. Bu İngiliz ilerleyişi karşısında Harbiye Nazırı Enver Paşa güvendiği arkadaşlarından bir olan Süleyman Askerî Bey'i çok geniş yetkilerle Irak Havalisi Komutanlığına atadı; fakat, istenen başarılar elde edilemedi. Süleyman Askerî Bey, bu yenilgileri gururuna yedirememeyerek intihar etti. Bundan sonraki dönemde Irak Cephesinde Türk ordularının başarıları mevzii kaldı, genelde geri çekilme yaşandı. Bk., Öke, **Aynı eser**, s. 13-14.

[41] İsrafil Kurtcephe, **Aynı eser**, s. 3.

[42] Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih**, İstanbul 1985, s. 398-399.

[43] Mondros Mütarekesinin imzasına kadar Türklerin Irak Cephesinde verdikleri kayıp, piyade kuvveti açısından düşünüldüğünde 132 taburdur. Bir taburun 1.100 kişi civarında olduğu dikkate alınırsa tahminen 145.000 kişi civarında bir kayıp verilmiştir. Bölgede İngilizlerin kaybı ise, 4.335 subay ve 93.244 er olmuştur. Musul vilayetindeki gelişmeler hakkında yazılmış fakat basılmamış önemli bir eser olması bakımından Sahir Uzel'in eseri kayda değer bir çalışmadır. Geniş bilgi için bk., Sahir Üzel, **İstiklal Savaşımız Esnasında Kürtlük Cereyanları ve Irak-Revandiz Harekâtı, Resmi Vesaike Müstenit Harp Tarihi**, (Daktilo Me-

Osmanlı Devleti'nden yana tavır sergilemekte idiler. Müntefikli Uceymi Sadun Paşa her defasında devlete olan bağlılığını belirtmekten geri durmadığı gibi, İngilizlere karşı mücadeleden yana bir tavır sergilemekte idi.[44]

Birinci Dünya Savaşını sona erdiren 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalandıktan sonra dönemin Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa, İtilâf Devletleriyle Osmanlı Devleti arasında mütareke imzalandığını 31 Ekim 1918 günü saat 18.00 itibariyle şifreli bir telgrafla tüm Osmanlı ordularına tebliğ etti. Bu son derece önemli addedilen telgrafın metni şöyle idi: *"Bu gün, 31 Ekim 1918 öğleden muteber olmak üzere, Düvel-i İtilâfiye ile mütareke akd eyledik. Düvel-i mezkûrenin murahhasları keyfiyeti Bulgaristan, Suriye ve Irak'ta bulunan ordular komutanlıklarına tebliğ etmişlerdir. Mütareke şerâitine suret-i kat'iyyede riayet olunması ve tebliğin alındığının iş'arı lazımdır. Tafsilat ayrıca bildirilecektir."*[45]

Nitekim, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı sırada VI. Ordu komutanı Ali İhsan Paşa Musul'da bulunuyordu. Öte yandan İngilizler ise, süratli bir hareket icra ederek Musul'a egemen olmak çabası içinde idiler. Mütarekenin imzalandığı sırada İngiliz kuvvetleri Musul'a 60 km kadar yaklaşmış bulunuyorlardı.[46] Bu arada belirtmek gerekirse, 1 Kasım 1918 tarihinde İngiliz birliklerine Musul'u işgal emri verilmişti.[47] Bu sırada İngiltere'nin Irak'ta bulunan İleri Kıt'aları Komutanı General Cassel, sanki mütarekeden haberi yokmuşçasına birliklerine Musul'a doğru ileri harekât emrini uygulamaya koymuştu.[48]

---

tin) Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, İstiklal nr: 215, s. 68'de yer alan bilgilere göre Türklerin bölgedeki kayıplarının toplamı 350-400.000 kişi civarındadır.

[44] Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yay., **Türk İstiklal Harbinde Güney Cephesi**, Ankara 1966, s. 17.

[45] **GnKur. ATASE Arşivi nr:** 1-3, Kls: 6, Ds: 25, F:2.

[46] **Gnkur. ATASE Arşivi:** 4-8187, Kls: 249, Ds: H-1, F: 1-7.

[47] **Gnkur. ATASE Arşivi:** 1-1, Kls: 1, Ds: 1, F: 6-6, 8-2.

[48] **Gnkur. ATASE Arşivi:** Aynı dosya, F: 6.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın askerî bir dayanağa engel olmak yolundaki olumsuz özellikleri hemen kendini gösterdi. Antlaşma şartları, Türklerin elinde hiçbir savunma imkânı bırakılmaksızın tatbik edilmek yolunda idi. Ancak Türklerin aleyhine gelişen bu durumlarda, yer yer direnme girişimleri de görülüyordu.[49] Bu sırada İngilizler, Türk ordusunun tamamı ile lağvedilerek mütareke şartlarının kendi arzularına göre tatbikini sağlayacak kabinelerin kurulmasını destekliyorlar ve bu yüzden Türk siyaset sahnesinde kendi sempatizanlarına kapıların açılmasını istiyorlardı.[50] Böylece dört yıl süren harbin sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile, ülkede bezginlik ve ümitsizlikle birlikte derin bir karamsarlık devri başladı.[51] 25 Maddeden oluşan mütareke metnindeki hükümlere bakıldığında -ateşkes antlaşması olması nedeniyle- çoğunluğu askerî idi. Ateşkes Antlaşmasının 16. maddesinde yer alan hükme göre Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'ta bulunan Osmanlı kuvvetlerin İtilâf komutanlarına teslim olması isteniyordu.[52]

Bunun yanında, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın açık olmayan bir takım hükümleri de vardı. Nitekim, Osmanlı Heyeti Mondros mütarekesini imza ederken, Boğazlar hariç olmak üzere, Osmanlı ülkelerinden hiç birisinin işgal edilmeyeceğine ve müta-

---

[49] Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Ankara 2001, s. 25. vdd.

[50] Mütareke döneminde (1918-1922) Osmanlı başkentinde sık sık kabinelerin değiştiği görülür. Bu dönemde istikrarlı bir politika uygulanamadığı gibi, dış baskıların da etkisi ile kurulan hükûmetler uzun ömürlü olamamıştır. Bu konuda geniş bilgi için bk., Sina Akşin, **İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul 1983.

[51] **GnKur.ATASE Arşivi :** 1-3, Kls: 6, Ds: 25, F: 3,4, 4/5 ; **ATASE Arşivi:** 1-1, Kls: 51, Ds: 198, F:1; *Âtî* nr:295, 1 T.sani 1335; Mondros Mütarekesi hakkında şu kaynaklarda teferruatlı bilgi bulmak mümkündür. Âli Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948 ; Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri**, c.I, Ankara 1953, s. 519-524; Seha L.Meray-Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, Ankara 1977, s. 1-5; Ayrıca bk. **GnKur ATASE Başkanlığı, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara 1992, s. 29 vd.; ayrıca bk., Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa, Askeri ve Siyasi Hayatı**, Ankara 1997, s. 161-180.

[52] **GnKur..ATASE Arşivi:** 1-3, Kls: 6, Ds: 25, F: 3, 4, 4/5.

reke tarihindeki ileri hatlarımızın *"Mütareke hattı"* olarak kabul edileceğine inanıyordu.[53] Diğer taraftan mütarekenameyi, iki ordu arasındaki çatışmalara son veren bir mukavele sayıyordu. İstanbul, İzmir, Musul, İskenderun, Adana, Antep, Maraş ve Urfa'nın işgalleri düşünülemezdi. Ancak, İtilâf Devletlerinin ateşkes antlaşmasının açık olmayan, 7. maddesine dayanarak Türk ülkesinde istedikleri yerleri işgal edebilecekleri gerçeği bir süre sonra kendini gösterdi.[54] Ateşkes antlaşmasının 7. maddesinde yer alan ve ülkenin egemenlik haklarını kısıtlayan, *"İtilâf Devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde, herhangi sevkülceyş noktasını işgal hakkına haiz olacaktır"*[55] hükmü, sivil-asker tüm halkın hoşnutsuzluğuna sebep oldu. Buna göre, galip devletler diledikleri yerleri işgal edebileceklerdi. O zaman askerlerin tuttukları savunma mevzilerinin ve fiilî ateşkes hattının hiçbir yararı olmayacaktı.

Osmanlı idarecilerini *"Mütareke hattı"* olarak kabul edilen yerlerden öte müttefiklerin bir işgal hareketine girişmeyeceklerine olan inanç ve kanaate rağmen, İngilizler, kendi çıkarlarına yönelik olarak yorumladıkları 7. maddeye dayanarak büyük bir iştah ile *"Hasta Adam"* olarak vasıflandırdıkları Osmanlı Devleti'nin[56] mirasını paylaşmak üzere 1 Kasım 1918 tarihinden itibaren Musul'u işgal etmek üzere harekete geçtiler.[57] Halbuki Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı sırada Türk kuvvetleri Süleymaniye-Köysancak-Kadıhane-Dipke-Gûvar, Büyük Zap Suyu mansabı, Hamam Alil - Tel'afr - Sincar - Resulayn (Ceylanpınar)-Tel'ebyad(Akçakale) - Cerablus ve Akçakoyunlu istasyonu hattına uzanan kesimi yani Musul, Erbil ve

---

[53] Zekeriya Türkmen, **Aynı eser**, s. 26.

[54] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, Birinci Kitap, Ankara 1991, s. 71-72.

[55] **GnKur..ATASE Arşivi:** 1-1, Kls:51, Ds: 198, F: 1; GnKur.. ATASE Başkanlığı, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 43-47.

[56] Düşmanlarının Hasta Adam olarak yorumladıkları Osmanlı Devleti'nin bu savaştaki kaybı Dersaadet gazetesinde şu şekilde anlatılmıştır: 1.500.000 yakın asker zayiatı, Harpten evvel 34.000.000 olan nüfus 13.000.000 kişiye inmiş ve harp masraflarımız ise, 146.284.237 lira tutmuş, kazancımız ise bir kara leke olarak tasvir edilmiştir. Bk. Dersaadet nr: 22, 29 Temmuz 1336.

[57] David Fromkın, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1918**, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1994, s. 371-372.

Süleymaniye gibi şehirlerin önemli bir bölümünü ellerinde tutuyorlardı.[58] İngilizlerin her an bir ileri harekata girişeceklerini VI. Ordu komutanı ikaz etmesine rağmen, İstanbul'dan Başkomutanlık karargahından gelen şifre telgraflarda; *"Musul'un elimizde kalması zaruri olmakla beraber, İngilizler ileri hareketlerinde ısrar ederlerse fiilen taarruz edinceye kadar ateş açılmaması ve onlar taarruz ettikleri takdirde protesto edilmesi"* emredilmişti.[59] Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından 3-4 gün sonra İngilizler, mütareke hükümlerine aykırı olarak, sanki bundan hiçbir şekilde haberleri yokmuşçasına ileri hareketlerine devam ederek Musul vilâyetinin büyük bir kesiminde denetimi ellerine geçirmişlerdi.[60] İngilizler için petrolden dolayı Musul'un hayati bir önemi bulunuyordu. Ateşkes antlaşmasını İngilizler adına imzalayan Amiral Galthorpe, İngiltere adına Türk hükûmetine gönderdiği ültimatomda antlaşmanın 7 nci maddesine göre, Musul'un tahliye edilmesi için VI. Orduya emir gönderilmesini istemekte idi. Gerçi ateşkesin 16. maddesine göre VI. Ordunun teslim olması lazım geldiğinden şüphe yoksa da, İngilizler 20. maddeye göre bu ordunun silahlarını da 18. İngiliz Tümen Komutanı General Marshall'a teslim etmesini şart koşmakta idiler. İngilizlerin bu talepleri Türk hükûmeti tarafından VI. Ordu komutanlığına 9 Kasım günü tebliğ olundu. Musul'un tahliyesi için müzakerelerde bulunmak üzere gelen 18 nci İngiliz Tümeni kurmay başkanı Yarbay Johnson ile Yarbay Lichman gerek ordu komutanı Ali İhsan Paşa'ya gerekse hükûmet memurlarına son derece kaba davranışta bulundular. İngiliz subayların haysiyet kırıcı davranışları karşısında VI.Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, *"Ben VI. Ordu Komutanıyım. General Marshall benim amirim değildir. O bana emir veremez. Ancak, mevcut ateşkes şartlarını görüşerek tatbik ederiz. Bu yolda istekte bulunabilirler"*[61]

---

[58] Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım, Birinci Dünya Harbi**, c.IV, İstanbul 1991, s. 303-319; Nejat Göyünç, "Musul Misak-ı Milliye Dahil midir, Değil midir?" **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul**, Ankara 1998, s. 48; ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, **Aynı eser**, s. 41.

[59] Hulki Saral, "Birinci Dünya Harbi Sonunda ve İstiklal Harbinde Musul Sorunu", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Sayı: 225, Ankara 1968, s. 29.

[60] **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)**, Sayı: 28, belge 717; ayrıca bk., **Hadisat**, 18 Kanun-ı evvel 1918.

[61] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 23

cevabını verince İngiliz subayları oradan uzaklaşırlar. İngilizlerin hakaretlerine tahammül edemediğini belirten Ali İhsan Paşa, devlet merkezine gönderdiği telgrafta istifa etmek istediğini bildirirse de, Harbiye Nezareti bu istifayı kabul etmez. İngiliz tazyik ve baskısı üzerine Türk kuvvetleri 10 Kasım 1918 tarihinde silah, techizat ve cephaneleri ile Musul'u tahliye ederek Zaho hattına çekilir. İngilizler böylece Musul vilâyetini tamamen işgal ederler.[62] İngilizler Musul'u işgal ettikten sonra önce resmi binaların kontrolünü ele geçirdiler, ardından da egemenliklerini güçlendirecek teşebbüslere giriştiler.[63] Öte yandan Ali İhsan Paşa'nın Musul-Kerkük'ü mukavemet etmeden İngilizlere teslim etmesi daha sonra tenkitlere de neden olacaktır. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, Nutuk adlı eserinde Ali İhsan Paşa'nın taktik hatalar dolayısıyla Musul'u mukavemet etmeden teslim etmesini tenkit etmiştir.[64]

Mondros mütarekesi ile birlikte İngilizler, bir yandan Mısır'dan kuzeye ilerleyen birlikleri ile Suriye'ye, diğer yandan da Hindistan'da bulunan orduları ile Basra üzerinden kuzeye doğru uzanmışlar ve Kuzey Irak'ın tamamını işgal etmek için hazırlıklarını tamamlamışlardı. Yalnız İngilizlerin Musul coğrafyasında ilerlerken aşiretleri kendi saflarına çekmeleri gerekiyordu. Bu da İngiltere için pek kolay bir mesele olarak görünmüyordu. Bunun için de geniş çaplı bir faaliyete giriştiler.[65] İşte bu noktada İngilizler işi oluruna bırakmadılar bölgeye en güvenilir casusları göndermeye karar verdiler.

Musul'un İngilizler tarafından işgalinden sonra İngiliz Savaş Bakanlığı istihbarat dairesinin Orta Doğu bölgesi hakkındaki uzman elemanları Irak cephesine gönderildi. 1918 yılında Musul-Kerkük bölgesine gönderilen istihbaratçıların en önemlilerinden biri Binbaşı Noel idi. Noel ile birlikte bölgede son derece etkili üç istihbarat subayı görev yapmakta idi. Binbaşı Noel, Musul ve

---

[62] **Gnkur. ATASE Arşivi:** 1-1, Kls: 1, Ds: 1, F: 32, 32-1; Ali İhsan Sabis, **Aynı eser**, c. IV, s. 318 vd.
[63] BOA., BEO., Harbiye Giden nr: 341181; 341317.
[64] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, c. II, Ankara 1987, (MEB.lığı Yay.), s. 667-670.
[65] BOA., BEO., Harbiye Giden nr: 341308; 340987; 341181.

Kerkük bölgesinde önemli casusluk faaliyetlerinde bulundu; hatta İngiltere'nin o dönemde Güney Kürdistan politikasının düzenleyicisi idi. Diğer bir İngiliz istihbaratçısı ise Binbaşı Soon idi ve Süleymaniye bölgesinde siyasi faaliyetlerde bulunuyordu. Yüzbaşı Hay ise Erbil bölgesinde istihbarat çalışmalarında bulunuyordu.[66] Nitekim İngilizler bu sırada işgal ettikleri bölgelerde yaptıkları propaganda faaliyetlerinde barışın yapılmasından sonra Musul-Kerkük bölgesinden çekileceklerini, geçici olarak Irak'ı işgal ettiklerini, bu durumun bir süre sonra düzeleceğini açıklıyorlardı. Bir süre sonra yerel idarecilere karşı sert tavırlar sergileyen İngilizler, iddialarının aksine kalıcı olduklarını hareketleri ile göstermeye başlamışlardı.[67]

Özellikle Binbaşı Noel, Kuzey Irak kesiminde önemli casusluk faaliyetlerinde bulundu. Noel, 7 Nisan 1919 tarihinde Musul bölgesindeki faaliyetlerini tamamladıktan sonra Nusaybin üzerinden Güneydoğu Anadolu'ya geçti. Oradan da Mardin'e geçerek aşiretlerle temas kurdu; onları Türklere karşı isyana teşvik etti. Noel'in fikrine göre, Araplardan ziyade Kürtler daha kolay millî hedefler doğrultusunda yönlendirilerek İngiliz çıkarlarına hizmet edecek şekilde kullanılabilirdi.[68] Noel'in bu faaliyetleri Türk hükûmeti ve Anadolu'daki askerî yetkililer tarafından da takip edilmekte idi. Aşiretleri Türklere karşı kışkırtan Noel'in, özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesindeki faaliyetleri aşiretler tarafından hoş karşılanmadığı gibi, Kürtler, Türklerden ayrılmayacaklarını, son nefeslerine kadar Türk kardeşleri ile birlikte olacaklarını açıklamışlardı.[69] Üstelik, aşiretler, İngilizlerin verdikleri külliyetli miktarlardaki paraları geri teptiler. İngilizler bölgede tamamen iki yüzlü bir politika sergilemekte idiler.

---

[66] Qaossam Kh. Al-Jumaily, **Irak ve Kemalizm Hareketi**, (Yay. Hz. İzzet Öztoprak), Ankara 1999, s. 83.

[67] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 106, Ds: 87, F: 87-2.

[68] Mim Kemal Öke, **İngiliz Ajanı Binbaşı Noel**..., s. 29-36.

[69] Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Haziran 1919 tarihli Noel ile ilgili telgrafı hakkında bilgi için bk., Nimet Arsan (Derleyen), **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri (ATTB)**, c. IV, Ankara 1963, s. 43.

Gerçi İngilizler bölgedeki casuslar faaliyetlerinde sadece Binbaşı Noel ile yetinmediler; daha başka istihbarat elemanlarını da Irak'a gönderdiler. Özellikle Binbaşı Soon ile Yüzbaşı Hay'ın bölgedeki faaliyetleri son derece etkili olmuştur. Bunların yanında daha alt birimlerde görev yapan pek çok İngiliz istihbaratçısı Büyük Britanya'nın Orta Doğu'daki menfaatlerinin güçlenmesi için ellerinden gelen gayreti gösteriyorlardı. İngiliz istihbaratçıları, bölgedeki aşiretlerin Türklerden değil de, İttihat ve Terakki Cemiyetinden nefret ettiklerini; Türk egemenliğinin devamından yana olduklarını tespit ettiler.[70] Halbuki Kürtleri kullanarak bölgede Ermeniler lehine bir oluşumun nasıl gerçekleştirileceği konusu İngilizlerin asıl amaçları arasında yer almakta idi. Öyle ki, İngilizler bu sırada Kürtlerle Ermenilerin aynı ırktan geldiklerini dahi iddia ederek amaçlarına ulaşmak istiyorlardı.[71]

İngilizlerin bu iddialarının aksine, 26 Şubat 1920 tarihinde Osmanlı Mebusan Meclisinde gerçekleştirilen bir oturumda, İngilizlerin Türklerden ayırmaya çalıştıkları Kürt aşiretlerinin bulundukları yerlerden gönderdikleri telgraf ve protesto metinlerinde aşiretler tarafından bölücü tarzda yapılan propagandalar şiddetle kınanıyordu. Osmanlı Devlet merkezine gönderilen protesto telgraflarında yöre halkı, açık bir şekilde devletine bağlı kalacağını, vatan hainlerinin amaçlarını bildiklerini şöyle dile getiriyordu: *"Vatan haini ve din düşmanı Şerif[72] adındaki kişinin Bogos Nubar[73] ile işbirliği yaparak, Kürtlerin geleceği hakkında açıklamalarda bulunduğunu duyduk. Oysa ki, Kürtlük ve Türklük bir bü-*

---

[70] Mim Kemal Öke, **Aynı eser.**, s. 57.

[71] Bu iddiaları güçlendiren bilgilere arşiv kayıtlarında rastlamak pekala mümkündür. Kürtlerle Ermenileri aynı ırktan gösteren İngilizler, Musul petrollerine sahip olabilmek için her türlü propagandaya başvuruyorlardı. Bu konuda Dahiliye Nezaretine gönderilen bir şifrede de bu iddialar işlenmektedir. Bk., **BOA., DH. ŞFR.**, nr: 107/104.

[72] Bedirhan ailesine mensup olan Şerif, kimi kaynaklarda Boşerif şeklinde de geçmektedir. (Y.N.)

[73] Aslen Mısır Ermenilerine mensup olup, Osmanlı devletinde önemli mevkilere gelmiş, paşa rütbesi verilmiş gayr-i Müslimlerden biridir. Özellikle Sevr Antlaşması sırasında Avrupa devletleri nezdinde girişimlerde bulunarak Doğu Anadolu'da bir Ermeni yurdu kurulması yolunda çabalar harcamıştır. (Y.N.)

tündür. Bir birlerinin öz kardeşi ve din kardeşidir. Her iki toplum için vatan birdir. Tarihi tanık tutarak sayın millet vekillerimize şunu açıklarız ki; Kürtler vatanlarının kurtuluşu uğrunda şimdiye kadar Türklerle ilk savaş safında kanlarını akıtmışlardır. Bundan böyle de hükûmetimizin devamı ve mutluluğu için aynı şekilde davranacaklardır...Bundan ötürü, gerek adın geçen Şerif ve gerekse onun isteklerine hizmet edecek her hangi bir herifin, açıkladığımız kararın dışındaki çabalarını tam bir nefretle red ve kaderimizi hükûmetimize bağladığımızı bütün insanlık dünyasına ilan ederiz..."[74]

B. Musul'un İşgalinden Sonra Meydana Gelen Gelişmeler

İngilizler mütareke hükümlerini adeta hiçe sayarak, uluslar arası savaş kurallarına aykırı bir şekilde Musul ve civarını 10 Kasım 1918 günü işgal etmişler[75]; fakat, bu işgal olayı Türk kamuoyunda hiçbir zaman kabul görmemiştir.

Esasında İngilizlerin Musul'u işgali, askerî anlamda bir statü değişikliğinden başka bir durum ifade etmemiştir. İşgalden sonra İngilizler, Musul'un siyasî geleceği hakkında karar vermekte tereddüt etmişlerdi. Musul konusunda İngiliz bakanlıkları arasında da bir fikir birliği yoktu. Bölgede bulunan İngiliz ajanları, İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderdikleri raporlarda iki ayrı öneride bulunuyorlardı. Bir kısmı Irak'ın geleceği ve İngiliz çıkarları açısından Musul'u Irak'a bırakmayı önerirken, bölgenin etnik yapısını dikkate alan ajanlar ise, kurulacak Kürt federasyonunun sınırlarına dahil edilmesini teklif ediyorlardı. Bu sırada Türk toprakları üzerinde bir Ermeni devleti kurulacağı ve İngiltere'nin bunu destekleyeceği yolundaki haberler, bölgedeki aşiretleri İngiltere'den soğutmuş ve Türklerle ortak hareket etmeye sevk etmiştir.[76] Musul'u işgal etmişler ancak, bölgeye hakim olamamışlardır. Bölgedeki aşiretleri kontrol altında tutma konusunda ciddi

---

[74] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, s. 52.

[75] Tayyip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, c.I, Ankara 1959, s. 23; ayrıca bk., Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1973, s. 32; Ali İhsan Sabis, **Birinci Dünya Harbi, Harp Hatıralarım**, c.IV, İstanbul 1991, s. 318;

[76] İsrafil Kurtcephe, **Aynı eser**, s. 7.

sıkıntılar olmuştur. Kerkük ve Süleymaniye halkı İngiliz hakimiyetine sıcak bakmadıkları gibi, aksine büyük rahatsızlık duymuşlardır.[77] İngilizler savaş yıllarında olduğu kadar, Musul, Kerkük ve Süleymaniye bölgesini de işgal ettikten sonra, Türklerin dışındaki topluluklara çeşitli vaadlerde bulunmaktan geri kalmadılar. Bu sırada İngiliz casusları Araplara ve Kürtlere bağımsızlık vaat ettikleri gibi, halkın Türklere olan sempatilerini de yok etmek için her türlü propagandaya başvuruyorlardı. İngilizlerin bu yoldaki propagandaları Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra daha da şiddetlendi. İngilizler bu sırada halka yönelik olarak yaptıkları propagandalarda *"...Arap memleketlerini satan Türklerdir. Türk ordusunda bulunan Araplar, Türk zabitanını öldürüp evlerine dönsün..."*[78] şeklinde ifadeler kullanıyorlardı. Türklere kin güden kimi aşiret liderleri de İngilizlerin, bu menfi propagandaları doğrultusunda hareket etmekten geri durmuyorlardı.

Asırlarca süren bir hakimiyetten sonra Türk ordularının Musul'dan çekilmesi; mahalli halkın Türk olanları ile Türk taraftarı aşiretler üzerinde son derece derin bir etki uyandırmıştır. Türk idaresine karşı olup da, savaş yıllarında yıkıcı roller üstlenenler dahi, bu işgal olayı karşısında fiili hareketlere girişmişlerdir. Alışılmış, uyum sağlanmış bir idarenin birden ortadan kalkıp yerine menfaat ve hakimiyet hisleri bambaşka yabancı bir otoritenin hakim olmasından doğan sarsıntı ve keşmekeş bu yöre halkını uzun süre şaşırtıcı ve yıkıcı tesirler altında bırakmıştır.[79] Nitekim, bu sırada bölgedeki Türk ve Müslüman halk, İngilizlere vergi vermekte direnmiş, bundan dolayı sık sık sokak kavgaları olmuştur. Diğer taraftan Musul ve civarında İngiliz siyasi temsilcileri, Kürt aşiretlerini para dağıtarak veya zor ve şiddet kullanarak kendi yanlarına çekmek için çaba harcamışlardır.[80]

---

[77] Bölge halkının İngiliz idaresini istemediklerine dair pek çok belge mevcuttur. İngiliz işgaline tepki göstererek Türk idaresini istemeleri hakkında bölge halkının şikayetleri hakkında bk., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Musul-Kerkükle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)**, Ankara 1993, s. 399-401.

[78] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 13 vd.

[79] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 54.

[80] **BOA. BEO.**, Dahiliye Gelen nr: 343409.

Özellikle Türkiye'nin güneydoğusunda bulunan vilâyet ve kazalarda Musul vilâyetine yönelik olarak gerçekleştirilen propaganda faaliyetleri de bu sırada son derece etkili olmakta idi. Cizre Kaymakamı Sultan Maslat Bey ile Van valisi Ali Haydar Beyin[81] çalışmaları ile Irak'ın kuzey kesiminde Türk taraftarı bir propaganda günden güne güçlenmekte idi.[82] Nitekim, bu propagandalar son derece etkili olmuş ve yöre halkının tamamına yakını Türklerin tarafında yer almıştır.[83] Musul halkı, Ankara'da TBMM'nin açılışından sonra Millî Mücadele hareketini desteklemiştir. Hatta, bölgede bulunan Araplar dahi, İngilizlere karşı Mustafa Kemal Paşa ile işbirliğini düşünmüşlerdir. Bu tezi destekleyen bir takım oluşumlar da meydana getirilmiştir. Nitekim, bu sırada önde gelen din adamlarının da katılımı ile kurulan Cemiyet-i Hilâliye adındaki bir teşkilat, Musul'da kamuoyunu uyanık tutmaya çalışıyordu. Cemiyet-i Hilâliye, halkı tekrar Osmanlı egemenliğine yönlendirirken, İngilizlerin Irak'tan kovulması için de gizli faaliyetlerde bulunuyordu. Cemiyet, TBMM'nin açılışından sonra Ankara'ya bir heyet göndererek Diyarbakır'daki kolordu tarafından kendilerinin desteklenmesini de istedi. Uceymi Sadun Paşa ise, 5 Haziran 1920'de Mardin'e gelerek, Irak'ın önde gelen kabilelerinin tekrar Osmanlı Devletine bağlanmak istediklerini bildirip, kendisine bir miktar asker, para ve cephane yardımı yapılmasını istedi. Henüz yeni kurulmuş olan TBMM hükûmeti Genelkurmay Başkanlığı da para, silah ve cephane yardımında bulunmuştur. [84]

Musul meselesi konusunda araştırmaları bulunan Mim Kemal Öke, İngiliz belgelerinden hareketle Musul'da Arap ve Kürtlerin İngiliz himayesindeki Faysal'a değil, Anadolu'ya dayanmayı

---

[81] Ali Haydar Bey, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Musul valisi olarak görev yapmış birisi olduğundan bölgeyi yakından tanımaktadır.

[82] Qoassam Kh. Al-Jumaiyl, **Aynı eser**, s. 84-85.

[83] Yine de bir tasnife tabi tutmak gerekirse, Musul, Kerkük ve Süleymaniye bölgesinde yaşayan halk şu şekilde sınıflandırılabilir: 1. Türklere sadık kalanlar, kendilerinden her türlü hizmet beklenenler, ki bu kesimi bölgede asırlardır yaşayan Türkmenler oluşturuyordu, 2. İngilizlere meyilli bir siyaset takip eden Arap ve Kürt aşiretleri, 3. Doğrudan doğruya istiklal davasında olan Arap ve Kürt aşiretleri.

[84] Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yay., **İstiklal Harbinde Güney Cephesi**, s. 18-19.

tercih ettiklerini ifade etmektedir.[85] Bunun yanında Fransızlar Ermenileri, İngilizler Nasturi ve Asurileri himaye edip ordularında kullanmaya başlamışlardı. Sahir Üzel'e göre, esasında İngilizler burada etkili bir nüfuza sahip olan Şeyh Mahmut'u kullanarak, *"Güney Kürdistan"* adıyla bir hükûmet teşkil etmeyi düşünmüşlerse de, Şeyh Mahmut bunu kabul etmemişti. 1919'da Şeyh Mahmut'un ısyanı aslında bağımsızlık için değil, eskisi gibi Osmanlı idaresine bağlı kalmak idi[86]. Gerçi, bölgedeki Kürt aşiretleri örf-adet ve lisan konusunda müşterek bir karaktere sahip değillerdi. Çoğunluğu, kırsal kesimde ve göçebe halinde yaşadıklarından bir birlerinden habersizdiler, aralarında genel bir bağlılık yoktu. Musul-Kerkük'ün kezeydoğu kesiminde göçebe halinde kırsal kesimde yaşayan Kürtler, ancak Osmanlı ordusuna asker olarak alındıklarında medenî dünya ile temas etme fırsatı bulabiliyorlardı.[87]

Irak'taki iç durumu gözden geçirmek gerekirse, 1918'den 1920 yılına kadar bölge İngiliz askeri işgali altında kalmıştır. İngilizlerin Kürtler ve Arapları kendi yanlarına çekmek için yaptıkları bu propagandalara rağmen, Aralık 1920'de Araplar arasında İngilizlere karşı ciddi bir takım isyanlar oldu. İngiliz manda rejiminin ilânı kimseyi tatmin etmedi. Özellikle Şeyh Mahmut buna karşı çıktı. Şeyh Mahmut bu sırada İngiliz nakliye konvoylarına baskınlar yaparak İngilizlerin Musul'daki etkinliklerini azaltmak istiyordu. İngilizler, Mahmut'un üzerine askerî hareket icra etmezden önce başka yollara başvurdular. Şeyh Mahmut'a katılan bütün aşiretlerin sahip oldukları köyleri uçaklarla tahrip edip her yeri bombaladılar.[88] Ancak Hindistan'dan getirilen askerlerle isyan bastırılabilmişti. Bağdat'ta kurulmuş olan geçici İngiliz idaresinin, Kürtlere yeni kurulan idarede her hangi bir önemli makam vermemesi, aşiretlerin bir süre sonra İngilizlere karşı tavır takınmasına ve bu sırada TBMM hükûmetinin yaptığı etkili propagandalar sonucu Ankara hükûmetini destekler bir tutum sergilemelerine neden olmuştur. TBMM hükû-

---

[85] Bk., Mim Kemal Öke, **Musul Kerkük Dosyası**, İstanbul 1991, s. 15-16, 31.
[86] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 54-56.
[87] Bu hususta daha geniş bilgi için bk., Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 25.
[88] Bu olaylar Şeyh Mahmut'un esir edilip Küveyt'e götürülmesine kadar sürmüştür. Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 57.

meti nezdine elçiler göndererek Ankara hükûmetinden destek talep etmişlerdir.[89]

İtilâf Devletleri gerek Paris Barış Konferansında, gerekse Sen Remo görüşmelerinde Musul bölgesini aralarında pazarlık konusu yapmışlardır. 25 Nisan 1920 tarihinde San Remo'da imza edilen Musul petrolleri konusundaki anlaşma, galip devletlerin petrol paylarını tespit etmekteydi. Buna göre, bölgede üretim yapan petrol şirketi devamlı olarak İngiliz denetiminde kalacak; ayrıca, İngiltere hisselerinin % 75'ine sahip olacak, eski Alman hisseleri olan % 25'lik pay ise Fransa'ya devredilecekti.[90]

Bu arada, Musul konusunda son derece ısrarlı olan İngiltere, sorunun kendi lehine çözümlenebilmesi için arda arda görüşmeler, toplantılar yapmakta idi. İngiltere'nin Orta Doğu konusundaki uzmanlarından yetkili kırk kişinin katılımı ile Kahire'de 1920 yılı Nisan ayında yapılan bir toplantıda önemli kararlar alınır. Churchill'in *"kırk haramilerin buluşması"* dediği bu toplantıda İngiltere, Faysal'ı kral yapmaya karar verdi. Böylelikle İngiltere Musul üzerindeki dolaylı egemenliğini devam ettirmeyi düşünmüştü. Ünlü casus Lawrens, kısa sürede müjdeyi Faysal'a vermiş ve 29 Haziran 1920'de Faysal Bağdat'a gelmiştir.[91] Nitekim, İngiliz Sömürgeler Bakanlığı da bu sırada Faysal'ın Irak'a kral olmasını istiyordu. Percy Cox ise, halk oyuna başvurulmasını ve Faysal'ın durumunun güçlendirilmesini teklif etmişti. Yapılan oylamayı, kuzeydeki Musul, Kerkük ve Süleymaniye halkı boykot etti ve Faysal aleyhine oy verdi. Buna rağmen, Faysal 28 Ağustos 1921 tarihinde İngilizlerin himayesinde merasimle taç giyerek Irak kralı oldu[92]. Öte yandan, Irak'a asaleten yüksek komiser tayin edilen Sir Percy Cox ise 1 Ekim 1920'de Bağdat'a gelmişti.

---

[89] Qassam Kh. Al-Jumaily, **Aynı eser**, s. 85-86.

[90] Taner Baytok, **İngiliz Belgelerinde Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1970, s. 302 vd.; ayrıca bk., Kemal Melek, **İngiliz Belgelerinde Musul Sorunu 1890-1926**, İstanbul 1983, s. 26.

[91] Mim Kemal Öke, "Musul Bir Blöfle Elimizden Çıktı", **Tarih ve Medeniyet**, Sy: 18, Ağustos 1995, s. 19.

[92] Kemal Melek, **İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)**, İstanbul 1983, s. 40.

İKİNCİ BÖLÜM

MİSÂK-I MİLLÎ'YE GÖRE MUSUL VİLÂYETİ

A. Misâk-ı Millî Kararlarına Göre Musul Vilâyetinin Durumu

İstanbul'da toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından kabul edilen, Millî Mücadele'nin başarılmasında ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulmasında çok önemli bir rolü olan *"Misâk-ı Millî"* ile her şeyden önce bölünmez bir Türk vatanının sınırları çizilmiş, Millî Mücadelenin ana ruhu oluşturulmuş, dış politikanın hedefleri belirlenmiş, devletin bağımsızlığı, milletin geleceği ve devamlı bir barışın sağlanması için gerekli olan bütün faaliyetler ana hatları ile tespit edilmiştir.[93] Bağımsız Türkiye Cumhuriyetinin temelini oluşturan Misâk-ı Millî prensipleriyle hedefleri birden bire ortaya çıkmamıştır. Mustafa Kemal Paşa tarafından gerçekleştirilen kongrelerde tespit edilen ilkeler ve daha sonra gerçekleştirilen toplantılarda Misâk-ı Millî prensipleri belirginleşmeye başlamıştır. Öte yandan İstanbul'da toplanan son Osmanlı Mebuslar Meclisinde kuva-yı milliye yanlısı mebusların gerçekleştirdikleri bir dizi özel toplantıların ardından Misâk-ı Millî kararları ortaya çıkmıştır.[94] Bunlar devlet ve milletimizin yok olması yönünde beliren büyük tehlikelere karşı mücadele edebilmek amacıyla, belirli bir tarihî süreç içinde doğmuşlardır.[95] Nitekim, Misâk-ı Millî, Millî Mücadele'yi başlatan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının zihninde oluşan, Amasya Genelgesi ve Erzurum Kongresi sırasında giderek şekillenerek belirginleşen ve Amasya Görüşmeleri sırasında İstanbul hükûmetine (Ali Rıza Paşa kabinesi) de protokol olarak kabul ettirilen ve bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından İstanbul'daki son Osmanlı meclisine katılacak olan Kuva-yı Milliye yanlısı milletvekillerine birer birer açıklanan ve nihayet 28 Ocak 1920 tarihinde Mebusan Meclisinde benimsenerek kabul edilen ve

---

[93] Misak-ı Millî hakkında ülkemizde pek çok yayın yapılmıştır. Özellikle son yıllarda yapılan bir çalışma diğerlerine göre daha derli toplu olması bakımından önem kazanmaktadır. Misak-ı Millî hakkında geniş bilgi için bk., Mustafa Budak, **İdealden Gerçeğe, Misâk-ı Millîden Lozan'a Dış Politika**, İstanbul 2002, s. 91 vdd.

[94] Nejat Kaymaz, "Misâk-ı Millî Üzerine Yapılan Tartışmalar", **VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976) Bildiriler**, Ankara 1977, s. 3.

[95] Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 54.

tüm dünyaya ilân edilen *"Millî Ant"*tır.[96] Diğer taraftan Misâk-ı Millî resmen bir barış programı olarak nitelenmekle beraber, genellikle bağımsızlık bildirisi şeklinde tanımlanan, kamuoyu vicdanında ise -deyim yerindeyse- kutsallık kazanmış önemli bir belgedir.[97] Ünlü İngiliz tarih felsefecisi Arnold Toynbee'nin ifade ettiği şekliyle; *"...Bu ant, sadece bir savaş amaçları bildirisi, ya da bir parti programı değildi. Bu üç dört kuşaktan beri Batı tarzı eğitim gören Türklerin içlerinde besledikleri duygunun açık bir ifadesi idi..."*[98]

Son Osmanlı Mebusan Meclisinde kabul edilen Misâk-ı Millî'ye göre, Mondros ateşkes antlaşmasından önce işgal edilmemiş olan Musul vilâyeti de Misâk-ı Millî sınırları içerisinde yer almakta idi. Misâk-ı Millînin 1 nci maddesinde bu konuda şu açıklama yer alıyordu: *"Osmanlı Devletinin yalnızca Arap çoğunluğunun oturdukları ve 30 Ekim 1918 tarihli mütarekenin imzalanması sırasında düşman ordularının işgali altında kalan bölgelerin geleceği, halkın özgür iradeleri ile verecekleri oylara göre tespiti gerekeceğinden, sözü edilen ateşkesin sınırları içinde din, ırk ve soyca birlik olan, birbirine karşı saygı ve fedakârlık duyguları ile dolu, gelenekleriyle yaşadıkları çevre şartlarına tamamıyla uyan Osmanlı İslâm çoğunluğun oluşturduğu bölgelerin tamamı gerçekten ve hükmen hiçbir nedenle ayrılık kabul etmez bir bütündür."*[99]

---

[96] Cemalettin Taşkıran, "Atatürk ve Misak-ı Milliye Ait Bir Belge", **Yeni Türkiye (Cumhuriyetin 75 nci Yılı Armağanı)**, Eylül-Aralık 1998, Sayı: 23-24, c.II, s. 244.

[97] Nejat Kaymaz ilk defa olarak TBMM'de yer alan Osmanlıca zabıt cerideleri üzerinde araştırma yaparak önemli tespitlerde bulunmuştur. Bu tespitlerinin en önemlilerinden birisi de, TBMM'de Misâk-ı Millî andı diye bir yeminin yapılıp yapıldığı yolundaki tartışmalara nokta koyan ve böyle bir yeminin olmadığı yönündeki tespitleridir. Bilgi için bk., Nejat Kaymaz, "TBMM'de Misâk-ı Millîye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu-I," **Tarih ve Toplum**, Sayı: 21, Eylül 1985, s. 47-51. Bu yazı dizisi üç sayı devam etmiş; 22. (Ekim 1985, s. 33-35/38-41), 23. (Kasım 1985, s. 50-55) sayılarda da yazar aynı konuyla ilgili makalelerini yayımlamıştır.

[98] Arnold J. Toynbee, **The Western Question in Greece and Turkey**, London 1922, pp. 190.

[99] Metin sadeleştirilerek alınmıştır. Bilgi için bk., Mahzar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, c.II, Ankara 1986, s. 541.

23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin Ankara'da açılması ve hükûmetin kurulmasının ardından yeniden düzenlenen ordunun[100] hedefi, düşmanı *"harîm-i ismet"*inde boğarak, Misâk-ı Millî'yi gerçekleştirmek, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı gün Türk ordusunun denetiminde bulunan bölgeleri içine alacak şekilde millî bir devlet kurmaktı. Misâk-ı Millîde ülke sınırları tespit edilirken, Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeler esas alınmıştı. Nitekim, bu itibarla bakıldığında Musul vilâyetinde Türkmenlerin bulunduğu alanlar Musul'dan başlayıp Erbil'i geçerek, Altunköprü, Kerkük, Süleymaniye, Kifri, Kızılribat ve Mezdele'ye kadar olan yerleri içine alıyordu.[101] Belirtilen bu bölgelerde Türkler, nüfusça yoğunluğu teşkil ediyorlardı.

B. Mustafa Kemal Paşa ve TBMM Hükûmetinin Musul Konusundaki Duyarlılığı

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktıktan sonra bağımsız bir Türk devleti kurmak amacıyla, kuva-yı milliyenin lideri olarak adım adım düşüncelerini uygulamaya koydu. Millî Mücadele'nin başlangıç yıllarında gerçekleştirilen kongrelerle, kurulması düşünülen devletin şekli ve sınırları da belirginleşmiştir. Amasya Genelgesi'nde yer alan bağımsızlık bildirisi sırasıyla Erzurum ve Sivas kongreleri ve diğer yerel kongrelerde daha da billurlaştı; tüm yurt sathında kuva-yı milliye hareketi yaygınlaştırılıp millî irade hakim kılınmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin merkezi olarak belirlenen Ankara'ya 27 Aralık 1919'da gelmiştir. Nitekim O, 19 Mayıs 1919 tarihinden bu yana Anadolu'da gerçekleştirdiği çalışmalarla büyük ölçüde Türk ulusunun fikir ve düşüncelerine nüfuz etmiş; milletin

---

[100] Mondros Ateşkes Antlaşmasına göre dağıtılması planlanan, silah, araç ve gereçlerine el konması karara bağlanan Türk ordusu, bu dönemde çok çetin bir mücadeleden geçmiştir. İtilaf Devletlerinin her türlü baskı ve tazyikine rağmen, bu kritik dönemde Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk ordusu yeniden yapılandırılmıştır. Bu yapılanma iki yıl kadar bir zaman almış ve Ankara'da TBMM'nin açılışıyla son şeklini bulmuştur. Mütareke döneminde ordunun yeniden yapılanma süreci hakkında geniş bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurum Yay., Ankara 2001.

[101] Qassam Kh. Al-Jumaily, **Aynı eser**, s. 23.

istek ve arzularına göre Ankara şehrini Millî Mücadele'nin merkezi olarak seçmiştir.[102]

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya geldikten bir süre sonra, kendisini bağrına basan Ankaralılarla görüşmek, şehirde bulunan bir kısım mebuslarla kimi hususları müzakere etmek için Ziraat Mektebi salonunda büyük bir toplantı düzenlemiştir.[103] Mustafa Kemal Paşanın 28 Aralık 1919 tarihinde düzenlediği bu toplantıda[104] memleketin içinde bulunduğu genel durum derin bir vukufiyet içinde dinleyenlere aktarılmıştır. Mustafa Kemal Paşa henüz Misâk-ı millî kararları alınmazdan önce ilk defa olarak Musul meselesine, Misâk-ı millî sınırlarına dair bu konuşması sırasında önemli açıklamalarda bulunmuştur.[105] Mustafa Kemal Paşa bu tarihi konuşmasında: *"Muhterem Efendiler! Hey'et-i acizanemizi Ankara'ya muvasalatımız günü umum ahalinin erkek, kadın, çocuk tekmil halkın samimi ve vatanperverane tezahüratı fevkaladesiyle taltif buyurdunuz. Bugün müctemi'an şeref-i ziyaretinizle de bahtiyar kıldınız...Müsaade buyurursanız bu fırsattan istifade ederek kısa bir hasbihalde bulunmak isterim"*[106] şeklinde bir giriş yaptıktan sonra, Mondros mütarekesi sonrası memlekette meydana gelen işgal olaylarını teferruatıyla anlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa konuşmasına devamla; *"...Mesela mütarekenamenin ilk akd olunduğu zamanlarda İngilizler Musul'u işgal etti. Mütarekenamenin akdinde bizim ordumuz Musul'da, İngilizler cenupta idi. Mütarekeden sonra oradaki kumandanlar iğfalkârane temas ederek askerlerini Musul'a soktular..."*[107] şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, güney hududuyla ilgili açıklamalarda bulunurken Musul konusuna da dikkat çekerek şu önemli ifadelerde bulunmuştur:

---

[102] Mustafa Kemal Paşanın IX. Ordu müfettişi olarak Samsun'a çıkışından Ankara'ya gelişine kadar geçen süreçte meydana gelen gelişmeler hakkında geniş bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920)**, Ankara 2002.

[103] Kemal Atatürk, **Nutuk**, c.I, Ankara 1987, (MEB. Yay.,), s. 357.

[104] Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ankara 1988, s. 125.

[105] Mustafa Budak, **Aynı eser**, s. 133-138.

[106] Kemal Atatürk, **Nutuk**, c. III, Vesika nr: 220, s. 1178.

[107] Kemal Atatürk, **Nutuk**, c. III, Aynı vesika, s. 1180.

"...Beyannamemizin de bazı noktalarından tekrar bahsetmek isterim. Osmanlı İmparatorluğunun muharebeden evvelki hududu malumunuzdur. Harb-i Umuminin neticesi bir takım fedakarlık ihtiyarına devletimizi mecbur kılıyor, buna nazaran devlet için Millî yeni bir hudut kabul ettik. Bu hudut beyannamemizin birinci maddesinde musarrahtır (açıktır). Teferruat itibariyle bilmeyenler olabilir. Ve bittabi mazurdurlar.

Bu hudut tahassul (belirlenirken) ederken işin içinde bulunduğumdan bunu da arz edeceğim:

Mütareke akd olunduğu gün ordularımız fiilen bu hatta hakim bulunuyordu. Bu hudut İskenderun körfezi cenubundan Antakya'dan Halep ve Katma istasyonu arasından Cerablus köprüsü cenubunda Fırat nehrine mülaki olur. Oradan Deyr-i Zor'a iner; badehu (daha sonra) Şarka temdit edilerek, Musul, Kerkük, Süleymaniye'yi ihtiva eder. Bu hudut ordumuz tarafından silahla müdafaa olunduğu gibi ayni zamanda Türk ve Kürt anasırı ile meskun aksamı vatanımızı tahdit eder. Bunun cenup aksamında Arapça mütekellim (konuşan) dindaşlarımız vardır. Bu hudut dahilinde kalan aksamı memalikimiz camia-i Osmaniyeden layenfek (ayrılmaz) bir kül (bütün) olarak kabul edilmiştir..." [108] Nitekim Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara Ziraat Mektebi salonunda Ankara halkına ve ileri gelenlerle, mebuslara yapılan bu açıklamalar daha sonra Osmanlı Mebusan Meclisinde kabul edilecek olan Misâk-ı millî kararları içerisinde de genel anlamda yerini bulacaktır.

TBMM hükûmeti Misâk-ı millî konusunda daha kuruluşunun ilk günlerinden itibaren gerekli duyarlılığı göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa tarafından 1 Mayıs 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisinde yapılan tarihî konuşmada, Musul konusunda uygulanmak istenen politikayı açık bir şekilde ortaya konmuştur: O, Türkiye Büyük Millet Meclisindeki bu tarihî konuşmasında; *"Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki de birincisi olan, hudut meselesi tayin ve tespit edilirken, hudud-ı millimiz İskenderun cenubundan geçer, Şarka doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi*

---

[108] Kemal Atatürk, **Nutuk**, c. III, Aynı vesika, s. 1186.

ve Kerkük'ü ihtiva eder. İşte hudud-ı millîmiz budur dedik! Halbuki, Kerkük şimalinde Türk olduğu gibi Kürt de vardır. Biz onları tefrik etmedik. Binaenaleyh muhafaza ve müdafaasıyla iştigal ettiğimiz millet bittabi bir unsurdan ibaret değildir. Muhtelif ânâsır-ı İslâmiye'den mürekkeptir. Bu mecmuayı teşkil eden bir unsur-ı İslâm, bizim kardeşimiz ve menafii tamamiyle müşterek olan vatandaşımızdır... "[109] şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşanın TBMM'de açık açık ifade ettiği gibi, O, Misâk-ı Millî'yi hedef alan sınırları bizzat kendisi tespit etmiştir: Kuzeydoğuda Kars, Ardahan, Batum; Güneyde Musul, Kerkük, Süleymaniye; Batı'da Batı Trakya Misâk-ı Millî sınırları içinde kalmıştır. Bu sözlerle açıkça ifade edildiği gibi daha Millî Mücadele'nin başlarında Mustafa Kemal Paşa, Musul'un Misâk-ı Millî sınırları içerisinde yer aldığını ileri sürmüştür.

Mustafa Kemal Paşanın, TBMM'de yaptığı tarihi konuşmasında da ifade ettiği gibi, bu yerler (Musul-Kerkük) hem Türklerin yoğun olarak meskûn olduğu bölgelerdir, hem de Mondros ateşkes antlaşmasının imzalandığı gün Türk askerinin denetiminde kalan yerlerdir. Mustafa Kemal Paşa, Türklerin denetiminde kalan bu bölgeleri Türk yurdu olarak belirlemiş, bu bölgeleri içine alan sınırı millî sınır olarak tespit edip belgelere de geçirmiştir. O, bizzat kendisinin ve mücadele arkadaşlarının oluşturduğu bu Misâk-ı Millî'ye hep bağlı kalmış, her davranışında, her kararında onun gerçekleşmesi için çalışmıştır[110].

Daha önce Misâk-ı Millî sınırlarına dahil edildiği halde, bugün sınırlarımız dışında kalan Musul, Kerkük, Süleymaniye bölgelerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından icra edilen siyasî ve askeri faaliyetler son derece önemlidir. Bu faaliyetlere karşı İngilizlerin de geri durmadıkları ve karşı faaliyete giriştikleri görülmektedir. Her savaşta belirli cepheler, karşı tarafta da belirli düşman veya düşmanlar bulunur. Halbuki Musul-Kerkük, Süleymaniye bölgesine yönelik olarak icra edilecek harekatta cephe, tam olarak belirli olmadığı gibi,

---

[109] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri(ASD)**, c. I, Ankara 1989, (Dördüncü Baskı) s. 75; ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 55.

[110] Cemalettin Taşkıran, *Aynı makale*, s. 244-252.

karşıda yer alan düşman da belli değildir. Dost veya müttefik olarak Türklerin yanında yer alan bir aşiret, savaşın en mühim safhasında düşman saflarına geçebilecek bir yapıya sahiptir. Düşman olarak bilinen bir aşiretin bir süre sonra da dost gibi Türk saflarına geçmesi de mümkündür. Millî Mücadele yıllarında bu bölgeye yönelik olarak icra edilecek harekat sırasında yukarıda belirtilen hususların gözden uzak tutulmaması gerekiyordu. Nitekim, bir birine düşman aşiretlerin düşmanlıklarından yararlanma, dost görünenlerin dostluklarını takviye ve bütün aşiretlerin psikolojik durumlarına göre ayrı ayrı politika ve idare sistemleri takip etmek bu bölgede yapılacak olan askerî harekatın gereklerinden idi. Bundan dolayıdır ki, Musul bölgesine yönelik harekatın İstiklal Harbindeki savaşlarla kıyas kabul etmez bir yönü bulunmaktadır. Diğer bir husus da bölgede Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Kürtlük ve Araplık cereyanlarıdır. Musul, Kerkük ve Süleymaniye'ye yönelik olarak icra edilecek askerî harekatta bütün bu hususların göz önünde bulundurulması gerekiyordu.

TBMM başkanı Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere mebusların Musul konusundaki hassasiyeti İngiliz istihbaratının da gözünden kaçmamıştır. Nitekim, 25 ve 28 Haziran 1920 tarihinde Musul'daki İngiliz istihbarat subayının verdiği bilgilere göre Mustafa Kemal Paşa bölgedeki aşiretleri kendi yanına çekerek İngilizlere karşı kışkırtmaktadır. İngiliz istihbarat subayı kendi hükûmetini bu konuda uyararak Mustafa Kemal Paşa'nın bölgedeki aşiretler üzerindeki nüfusunun kırılması için teşebbüse geçmesini tavsiye ediyordu.[111]

Sakarya Zaferinin ardından Ekim 1921 tarihinde Fransızlarla başlatılan diplomatik görüşmeler sırasında İngilizlerin Musul konusundaki endişeleri daha da arttı. Güney cephesinde Fransızlarla TBMM hükûmetinin anlaşması durumunda İngilizler, Türklerin Musul'a her an bir saldırı düzenleyecekleri endişesiyle Irak'taki kuvvetlerini takviye etmeye başladılar. İngiliz istihbaratının 12 Ekim 1921 tarihli raporunda, şayet Türkiye'den bir saldırı gelirse, İngiltere'nin bölgedeki prestijinin sarsılacağı ve ortaya

[111] Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, c. 2, Ankara 1975, Belge nr: 61, 61-Ek, s. 169-170.

çıkması muhtemel gözüken sonucun İngiltere açısından felaket olacağı yolunda yorumlar yapılmakta idi.[112] Öte yandan İngiltere'nin İstanbul'da bulunan yüksek komiseri Sir Horald Rumbold, Dışişleri bakanı Lord Curzon'a gönderdiği (12 Ekim 1921 tarihli) raporda, Türk-Fransız ikili görüşmelerinde tam bir mutabakat sağlanamadığını, ciddi engeller bulunmasına rağmen, İngiliz hükûmetinin gelişmeler karşısında uyanık bulunmasını öğütlüyordu.[113] İngilizler yine de bu sırada Mustafa Kemal Paşanın Yunanlıları yendikten sonra muhtemelen gözlerini Musul'a çevireceği endişesini taşıyorlar; böylesi muhtemel bir felaketi önlemenin tek çıkar yolunun ise Türklerle tez elden bir dostluk köprüsü kurmak olduğunu ileri sürüyorlardı.[114]

İngiliz Dışişleri Bakanlığı görevlilerinden Forbes Adams ise 19 Ekim 1921 tarihinde Ankara ve Irak konusunda gönderdiği raporunda, İngiltere'nin Irak Yüksek Komiseri Cox ile Ankara arasında diplomatik görüşme yolunun açılması öneriliyordu. Irak kralı Faysal'ın böyle bir diplomatik ilişkileri başlatamayacağı belirtilerek, Dışişleri Bakanlığının öngördüğü şekilde üçlü müzakerelere girişilmesinin yararlı olacağını ifade ediyordu.[115] Zira TBMM hükûmetinin bu sırada diplomatik ataklarla kendini kabul ettirmesi, yakın gelecekte Musul'a yönelik bir harekete geçmesi ihtimalini de gündeme getirdiğinden İngiliz yetkilileri haklı olarak endişelerini dile getirip görüşmeler yoluyla diplomatik üstünlüğü sağlamayı umut ediyorlardı.

---

[112] Bilal N. Şimşir, **Aynı eser**, c. 4, Belge nr: 5, s. 15-21.
[113] Bilal N. Şimşir, **Aynı eser**, c. 4, Belge nr: 6, s. 21.
[114] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, s. 76.
[115] Bilal N. Şimşir, **Aynı eser**, c.4, Belge nr: 8, s. 23-27.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ŞEFİK ÖZDEMİR BEY MÜFREZESİNİN MUSUL HAREKÂTI

A. Şefik Özdemir Bey Müfrezesinin Kurulması

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) hükûmeti Özdemir Bey'in görevlendirilmesinden önce de Musul Meselesi ile ilgilenmekte idi. Meclis; açılışını takip eden aylarda Kuzey Irak'ta İngilizlere karşı çıkan bir takım ayaklanmalar sırasında bölgeye olan ilgisini daha da arttırdı. Revandiz bölgesindeki aşiretlerin yardım istemeleri TBMM hükûmetinin bölge üzerinde yeniden otoriteyi ele geçirmek için teşebbüslere geçmesine neden oldu.[116] Nitekim, 1920 yılında Revandiz'de ortaya çıkan bir ayaklanmada, TBMM hükûmetinden yardım da istenmişti. Hatta, 9 Şubat 1920 tarihli bir belgeye bakılırsa, bölgedeki aşiretler, Osmanlı hükûmetine müracaat ederek memur ve asker gönderilmesini istiyorlardı.[117] Bu talepler 1920 yılı Ekim ayında da tekrarlandı. Kuzey Irak'taki aşiret reislerinden Ahmet Taki, bölgeye askeri harekat düzenlenmesi amacıyla Türk yetkililerden destek sağlamak için elçi olarak Van'a gönderildi.[118] Bu sırada Elcezire cephesinde zayıf bir tümen bulunmakta idi. Ancak, bir bölük (üç subay, 100 er) asker yardım için gönderilmiş; 9 Ağustos 1921 tarihinde de Binbaşı Şevki Bey Süleymaniye komutanlığına atanmıştı. Bu kuvvetin sayıca azlığı ve cephane ikmalinin güçlüğünden dolayı, zorda kalmadıkça İngilizlerle çatışmaktan kaçınılması emri de verildi.[119] Bu emre rağmen, zaman zaman İngiliz saldırılarına karşı konulmaktan da geri kalınmamıştır. Sürücü ve Zibar aşiretleri ile Revandiz Türkmenlerinden oluşan birlikler, fırsat bulduklarında İngilizleri baskın tarzı taarruzlarla püskürtmeye çalışmışlar; hatta iki İngiliz uçağını da düşür-

---

[116] Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 56.

[117] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).,Babıali Evrak Odası (BEO)**, Harbiye Gelen nr: 346095.

[118] Qassam Al-Jamaily, **Aynı eser**, s. 85.

[119] Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, **Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi**, Ankara 1966, 266.

müşlerdir.[120] 16 Aralık 1921 tarihinde hava desteği ile birlikte kalabalık bir kuvvetle Revandiz'e saldıran İngilizlere; aşiretlerle birlikte çeteler Babaçiçek boğazında büyük bir kayıp verdirmişlerdi.[121] İngilizler, askeri harekât ile çeteleri ve aşiretleri ortadan kaldıramayacaklarını anlayınca, aşiretler arasındaki rekabete başvurarak bu yolla bölgedeki etkinliklerini devam ettirmek istemişlerdir. İngilizler, 1921 yılı sonlarında Pişdar aşireti başkanı Ebubekir Selim, Navdeşt aşireti reisi Behlül ve Balak aşireti reisi Şeyh Mehmet ağaları para ile yanlarına çektikleri gibi silah ve cephane yardımında da bulunarak harekete geçirmişlerdir. Bu şekilde takviye alan aşiretler ileri harekete geçerek Revandiz Millî kuvvetlerine saldırmışlar, bunların TBMM hükûmetiyle olan bağlarını kesmişlerdir. Aşiretlerin bu yardımı İngilizlerin tekrar bölgede toparlanmalarına fırsat tanımıştır. İşte Özdemir Bey müfrezesi böyle bir zamanda Revandiz ve havalisine giderek bu bölgedeki millî harekete yeni bir ruh ve enerji kazandırmıştır.

TBMM hükûmeti bölgedeki gelişmeleri izliyor, yapılabilecek hareket tarzını belirlemeye çalışıyordu. Nitekim, TBMM hükûmetinin Elcezire cephesi komutanı Nihat Paşa, Musul civarında meydana gelen gelişmeleri yakından takip ederek, gelişmeleri zamanında merkeze bildirmekte idi. Nihat Paşa'dan sonra Elcezire cephesi komutanlığı görevini üstlenen Cevat Paşa da Irak'taki gelişmeleri yakından takip etmiş, Revandiz, Süleymaniye ve Kerkük havalisindeki Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerine gereken her türlü desteği sağlamaya çalışmıştır.[122]

Millî Mücadele'nin ilk başarısı olarak bilinen I. İnönü Zaferinden sonra diplomatik görüşmelerde bulunmak üzere Londra'ya giden Bekir Sami Bey, İngilizlerin Musul konusundaki tutumlarını daha yakından tanımıştır. 16 Mart 1921'de Bekir Sami Bey ile görüşen İngiliz başbakanı, Türklerle dostluk kurmanın tek yolunun Musul'da Türklerin İngilizlere karşı çıkardıkları olayların durdurulmasına bağlı olduğunu belirtmiştir. Kaynaklarda belirtildiğine göre,

---

[120] Suat Akgül, **Musul-Kerkük Harekâtı**, Ankara 2001, s. 4.
[121] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 57 vd.
[122] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 60.

İngiliz başbakanı, şayet Türkler Musul'da İngilizlere karşı çıkan karışıklıkları desteklemeye devam ederlerse, kendilerinin de Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Yunanlıları destekleyeceklerini belirttiği anlaşılmaktadır.[123] Nitekim İngilizler bölgede daha etkin bir idare kurmak için 23 Ağustos 1921'de Faysal'ı Irak kralı olarak tahta oturttuklarında Kerkük sancağında muhalif oy kullanılırken, Süleymaniye sancağının ise oylamaları protesto ettiği bilinmektedir. Hatta bu sırada İngiliz manda rejimine karşı Irak'ın kuzey kesiminde bulunan ve Mustafa Kemal Paşanın hareketini destekleyen aşiretler, Trablusgarp mücahitlerinden Sunusinin oğullarından Ahmet eş-Şerif Sunusi'yi başlarına geçirmek üzere çalışmalar da başlatmışlardı.[124] Fakat bu çalışmalar olumlu bir sonuç vermedi.

Mustafa Kemal Paşa ve Ankara hükûmeti, Musul meselesi konusunda ortaya koyduğu kararlılığı Lozan Konferansı'na kadar olan süre içinde çeşitli vesilelerle göstermiştir. 1922 yılı Ocak ayında İngilizler tarafından Erbil ve Revandiz arasında bulunan ve Türkleri destekleyen Sürücü aşiretine yapılan saldırılar üzerine Mustafa Kemal Paşa, 1 Şubat 1922 tarihinde Millî Müdafaa Vekâletine çektiği telgrafta, belirtilen bölgeye bir milis birliği gönderilmesini emrediyordu.[125] Böylece yetkili bir ağızdan Revandiz bölgesine asker gönderilmesi teklif edilmiş oldu. Bu sırada Revandiz bölgesinde Türkiye'ye karşı gösterilen bu ilgi, Türk hükûmeti tarafından da büyük bir dikkatle izlenmekte olduğundan bölgenin takviyesine karar verildi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Genelkurmay), mahalli durumu, bölgedeki aşiretleri ve aşiret geleneklerini, çeteciliği bilen bir komutan üzerinde durmuş ve nihayet, Antep'te kuva-yı milliye komutanlığı yapmış olan Milis Yarbayı, Özdemir Beyin bu göreve atanması kararlaştırılmış[126] ve bu

---

[123] Mim Kemal Öke, **Belgelerle, Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu**, Ankara 1992, s. 88.

[124] Ömer Osman Umar, "İngilizlerin Musul'da Özdemir, Şeyh Mahmut ve Aşiretlere Karşı Politikası, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı: 52, Ankara 2002, s. 12-13.

[125] Cemalettin Taşkıran, *Aynı makale*, s. 245-246; ayrıca bk., Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, **Aynı eser**, s. 266.

[126] Şefik Özdemir Bey, Suriye ve Hatay'da Fransızlara karşı yapılan milli mücadele hareketinde büyük yararlılıklar göstermiş; Antep'in Fransızlara karşı yürüttüğü mücadeleyi idare etmiş bir milis subayıdır. 18 Mayıs 1951 yılında vefat et-

maksatla bir talimat da hazırlanmıştı.[127] TBMM Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal imzasıyla 1 Şubat 1922 tarihinde hazırlanan talimatta özetle şu hususlara dikkat çekiliyordu.[128]

TBMM Hükûmeti

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti

2 nci Şb. Nr: 717

Ankara, 1. 2. 1922

Özdemir Beye, *Mühim ve kişiye özeldir.*

1. Faysal'ın Irak'ta hükûmet kurma iddiasına ve Misâk-ı Millî hudutlarına dahil bulunan Musul vilâyetinin bir kısmını işgal ederek millî hudutlarımıza saldırıda bulunmasını engellemek, işgale uğramış bölgeleri geri almak maksadıyla Özdemir Beyin ekteki pusulada yer alan kadronun başında bulunmak üzere Elcezire mıntıkasında faaliyete geçmesi uygun bulunmuş ve kendisine gereken talimat verilmiştir.

2. Irak'ı siyasî açıdan himayeleri altına aldıklarını bildiren İngilizlerle siyasi konularda müzakerede bulunmak üzere bir konferans yapılması muhtemel olduğundan Özdemir Beyin yapacağı görevi hususî bir mahiyette ve kişisel bir teşebbüs şeklinde idare etmesi, dışa karşı böyle bir görüntü vermesi şimdilik uygun görülmüştür.

3. Milis yarbayı rütbesine sahip bulunan Özdemir Beyin kendisi ve maiyetini teşkil eden kadro mürettebatı Elcezire cephesi tarafından gizli bir surette ordu icmaline dahil edilerek o surette iaşe edilecek, rütbeleri karşılığı maaşları düzenli olarak ödenecektir.

---

miş olup Gazi Antep şehitliğine defnedilmiştir. **TBMM Arşivi**, Kutu nr: 25; 53, Şefik Özdemir Dosyası.

[127] Suat Akgül, **Aynı eser**, s. 5 vdd.

[128] **Genkur. ATASE Arşivi**, İstiklal Kls: 1676, Ds: 408, F: 1; ayrıca bk., Sahir Üzel, *Aynı eser*, s. 66-68; Genelkurmay Harp Tarihi Yay., **Türk İstiklal Harbinde Güney Cephesi**, s. 267.

4. Elcezire cephesi, Özdemir Beye rütbesine karşılık olan maaşından başka, icra ettiği görevin derece ve önemine uygun bir miktar parayı da örtülü ödenekten aylık olarak verecektir. Bu tahsisatın miktarı cephe komutanlığının takdirine bırakılmıştır.

5. Bu emir Millî Savunma Bakanlığı ile Elcezire Cephe Komutanlığına tebliği edilmiş ve Özdemir Beye de tevdi olunmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Başkumandan

Mustafa Kemal

TBMM hükûmetinin Özdemir Beyin bölgeye göndermesinin yukarıdaki talimatta da belirtildiği üzere çeşitli gerekçeleri vardı. Özdemir Beyin bu hareketin başına getirilmesinin isabetli tarafları çok idi. Özdemir Bey, Musul bölgesindeki hareketi düzene koyup yepyeni bir ruh ile sevk ve idare edebilecek, aşiretleri etrafında toplayabilecek yetenek ve vasıflara sahip biri idi. Diğer taraftan Özdemir Bey tarafından yürütülecek olan harekete resmî bir mahiyet verilmemesi, görünürde TBMM hükûmetiyle bir ilgisinin bulunmadığı izlenimi yaratılması, şahsi ve mahalli teşebbüslerle meydana gelmiş bir hareket olduğu görüntüsü uyandırılacaktı. Nitekim, Özdemir Beye verilen talimatta da bu durum açıkça ifade edilmekte idi. Öte yandan TBMM hükümetinin bu bölgeyle ilgilenme gerekçelerini de daha açık bir şekilde şöyle belirtebiliriz:

"1. Musul ve havalisi, Türkiye tarafından Misâk-ı Millî hudutları içinde gösterilmek suretiyle ilan olunmuştur. Bu hudutların ihtiva ettiği araziyi geri almak Millî bir gaye idi.

2. Irak'a gelmiş olan Faysal'ın faaliyetlerini önlemek işgal edilmiş araziyi geri almak siyasi bir zaruretti.

3. İngilizlerin dümen suyunda giden, Türk idaresine karşı eden Faysal'ın hareketine engel olmak gerekiyordu.

4. Uzun yıllar Türk idaresinde kalmış bulunan bu coğrafyada, idari sistem, kanun ve nizamlar açısından halkın alışmış

olduğu bir sistemden başka bir idareye İngiliz idaresine geçmesi otorite boşluğuna sebep olmuştur. İngilizlerin bu otoriteyi dolduramamaları, Türkler olduğu kadar, Türklerin dışında yer alan halkın da dindaşlıktan dolayı Türkiye lehine tavır içinde bulunmalarına sebep olmuştur.

5. Musul petrolleri o sırada Avrupa'nın ihtiyacını sağlayan maddi kaynaklardan idi. İngilizlerin siyasi ve iktisadi maksatlarının başlıcası bu kıymetli araziyi ellerinde tutmak idi. Irak'ta başlatılacak olan millî hareket, İngilizlerin bu menfaatlerini baltaladığı ve tehlikede bulundurduğu sürece, TBMM hükûmeti bu hareketi desteklemek zorunda idi.

6. Irak, Hindistan yolu üzerinde bulunan zengin kaynaklara sahip bir bölge olduğundan İngilizler için son derece önemli bir yerdi."

Yukarıda belirtilen görüş ve gerekçeler çerçevesinde TBMM hükûmeti bölgeye yönelik politikasını uygulamaya koymak için meseleyi, millî bir dava olarak ele aldı. Bu sırada Musul Kerkük bölgesindeki halkın ısrarlı arzuları üzerine, bölgede daha esaslı bir harekete girişmek üzere bu hareketlerin bir komuta merkezinde, Türk hükûmeti lehine dönüştürülmesi için bir seferî kuvvet hazırlanması yoluna gidildi. Buna TBMM hükûmetine bağlı Genelkurmay karar verdi. Seferî kuvvet Musul ve çevresinde çeteciliğe önem verip, İngilizlere gaileler çıkartacaktı.[129] Ankara hükûmeti ayrıca bölgedeki varlığını her bakımdan hissettirmek için harcamakta idi. Nitekim, TBMM hükûmeti tarafından 17 Mart 1922'de Revandiz'e Remzi Bey adında bir kişi kaymakam olarak tayin edildi. Remzi Bey hemen bölgeye giderek, TBMM hükûmeti lehine propaganda faaliyetlerine başladı.[130] Nitekim Remzi Beyin bu propaganda çalışmaları, Şefik Özdemir'in bölgeye geldikten sonra, kolayca aşiretler üzerinde nüfuz kurmasına da zemin hazırlamıştır. Aslında bu sırada Irak'taki gelişmelere bakılırsa, Musul civarında Irak kuvvetleriyle de desteklenen İngiliz kuvvetleri, Türkiye'ye karşı ilan edilmemiş bir savaşı başlatmışlardı.[131]

---

[129] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 70.
[130] Qassam Al-Juamily, **Aynı eser**, s. 87.
[131] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)**, İstanbul 1987, s. 80.

Daha önce de ifade edildiği gibi, Özdemir Beyin bölgedeki aşiretler üzerindeki nüfûzu Türk Genelkurmay'ını Musul'un kurtarılması için bazı askerî tedbirlerin alınması yolunda girişimlerde bulunmasına sevk etmiştir. Dönemin Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi bulunan Fevzi Paşa ise, Elcezire Cephesi komutanlığına gönderdiği 2 Mart 1922 tarihli şifre telgrafta Musul vilâyeti dahilinde faaliyette bulunmak üzere Özdemir Beyin iki üç güne kadar Ankara'dan hareket edeceğini bildiriyor[132] ve Musul'a taarruz için gerekli hazırlığın yapılmasını istiyordu.[133] Öte yandan bu konu son derece kritik bir mesele idi. Türkiye, Musul harekâtıyla ilgisi olmadığı izlenimini yaratmak, ileride İngilizlerle bir anlaşmazlığa meydan vermemek amacıyla, Şefik Özdemir Beye ve maiyetine verilecek subayların Türk ordusuna mensup subaylar olmamasına azami dikkat edilmiş, müfrezeye alacağı şahısları seçme konusunda Özdemir'e insiyatif bırakılmıştı. Yetkililer ayrıca, Özdemir Beyin halkla temasa geçtiğinde, İngilizlerin İslam birliğini parçalamaya çalıştıklarını, Irak kralı Faysal'ın da bunların arzu ve isteklerine göre çaba harcadığını belirtmesini istediler.[134] Bundan başka teşkilatın tamamlanması, ve ayrıca gerekli ödeneğin verilmesi için Elcezire Cephesi komutanlığına da emir verildi. Başkomutanlıkla birlikte Özdemir'in fikirleri de alınarak 1 Şubat 1922'de Genelkurmay Başkanlığı 2 nci Şube tarafından düzenlenen kadroya göre; bir binbaşı, altı yüzbaşı, altı üsteğmen, dokuz teğmen, altı zabit vekili ve bir hesap memuru yardımcı verildi.[135] Bu kadronun er ihtiyacı da Aneze ve diğer aşiretlerden gerekli savaşçılarla Nizip'te bulunan ve Fransız ordusundan kaçarak Türklere sığınan Tunuslu ve Cezayirli erlerden sağlanacaktı.

B. Şefik Özdemir Beyin Revandiz'e Hareketi ve Bölgedeki Faaliyetleri

TBMM hükûmeti Genelkurmay Başkanlığından emri alan Şefik Özdemir Bey, 9 Mart 1922 tarihinde Revandiz'e gitmek

---

[132] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1694, Ds: 476, F: 3/7.

[133] Genelkurmay Başkanlığı, aynı eser, s. 282; ayrıca bk., Kâmuran Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, Ankara 1986, s. 390-391.

[134] Qassam Al-Jumaily, **Aynı eser**, s. 88.

[135] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 71 vd.

üzere Ankara'dan hareket etti. 22 Nisan'da Diyarbakır'a gelerek burada Elcezire Cephe komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa[136] ile görüştü. Cevat Paşa, Özdemir Bey ile yaptığı görüşmeye dair 30 Nisan 1922 tarihinde Genelkurmay karargâhına yazdığı şifrede, Özdemir Bey'i iyi kalpli, saf ve mert biri olarak gördüğünü, fakat maiyeti hakkında endişeleri olduğunu bildirmekte idi.[137] Fevzi Paşa ayni gün gönderdiği cevabî telgrafında, Özdemir Bey hakkında şimdiye kadar herhangi bir şikayet olmadığını, yanında görevlendirilen kişilerin de güvenilir kimseler olduğunu belirterek, şayet olumsuz bir hareketleri görülürse ihtar edilmeleri gereğini de bildiriyordu.[138] Genelkurmay Başkanı (Mareşal) Fevzi (Çakmak) Paşanın belirttiğine göre, Elcezire cephesinde faaliyette bulunacak olan Özdemir Bey teşkilatını kurarken daha çok mahalli kuvvetlerden ve bilhassa aşiretlerden yararlanacaktı. Son derece önemli olan bu hususu Fevzi Paşa, Elcezire Cephe komutanı Cevat Paşa'ya hemen hemen her gün soruyor ve gelişmeler hakkında bilgi

---

[136] Cevat Çobanlı, 14 Eylül 1870 yılında İstanbul'da doğdu. Müşir Şakir Paşanın oğludur. 1891 yılında Harp Okulundan, 1894 yılında Harp Akademisinden birincilikle mezun oldu. Padişah yaveri oldu. Çeşitli askeri birliklerde komutanlıklarda bulundu. 10 Ağustos 1914'de Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı oldu. Birinci Dünya Savaşında 2 nci ve 8 nci ordu komutanlıklarında bulundu. 3 Kasım 1918'de Genelkurmay Başkanlığına getirildi. 19 Aralık 1918'de Harbiye Nazırı oldu. 14 Mayıs 1919'da tekrar Genelkurmay Başkanlığına getirildi. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı sırada Genelkurmay Başkanı idi ve kendisini her konuda destekte bulundu. 9 Ekim 1919'da tekrar Genelkurmay Başkanlığına getirildi. 16 Mart 1920'de İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgün edildi. 31 Ekim 1921'de yurda döndü. 9 Şubat 1922 tarihinde Elcezire Cephe Komutanlığına getirildi. Cumhuriyet döneminde de ordu komutanlığı ve milletvekilliği görevinde bulundu. Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbine katıldı. 13 Mart 1938 tarihinde vefat etti. Bk., Genelkurmay Başkanlığı Yay., **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Düzey Komutanların Biyografileri**, Ankara 1989, s. 20-22.

[137] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452/15, F: 1. Cevat Paşa bu telgrafında, Özdemir Bey'in Antep müdafaasında gösterdiği başarılarından dolayı takdirleri kazandığı, fakat daha sonra Suriye içlerine doğru yaptığı harekâtta maiyetinin çapulculuk yapmasından dolayı tenkide maruz kaldığını belirtiyordu. Ayrıca, Revandiz bölgesine icra edilecek harekât sırasında da Suriye'dekine benzer olayların olması durumunda İngilizler'in bölgedeki faaliyetlerine fırsat yaratılacağını ifade ediyordu.

[138] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 1.

ediniyordu.[139] Bu yazışmaların yanında Özdemir Bey müfrezesinin masrafları konusu da gündeme getirildi.[140]Bu amaçla ayrılan 15.000 lira Elcezire cephe komutanlığına gönderilmesi kararlaştırıldı ve Maliye Vekâleti ile de yazışmalar başlatıldı.[141] Bu amaçla tahsisi planlanan paranın Mardin'e gönderilmesi kararlaştırıldı.[142] Öte yandan bu sırada yapılan yazışmalara bakılırsa, tahsisi planlanan paranın tedariki konusunda büyük sıkıntılar çekildiği anlaşılmaktadır.[143] Para konusundaki sıkıntılar büyük ölçüde sonuçlandırıldıktan sonra Özdemir Beyin icra edeceği harekete dair bir de talimatname verildi. Bu talimatta Kuzey Irak'ın genel durumu, bölgedeki aşiretlerin tutum ve davranışları, gayrimüslim unsurların hal ve hareketleri anlatıldı.[144]

Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra, Diyarbakır'da her türlü donatımı tamamlanmış 100 kişilik bir müfreze kuruldu ve Özdemir Bey'e verilen talimatta özetle şunlar belirtiliyordu:

"Özel teşebbüs ile hareket etmesi gereken Özdemir Bey müfrezesi, Misâk-ı Millî sınırları içinde kalan bölgelerin Faysal tarafından işgaline engel olacaktır. Bu amacı sağlamak için, en elverişli yer Revandiz bölgesidir. Görevin başarıyla yapılabilmesi için, subay ve erlerin aşağıdaki esaslara bağlı kalması şarttır. Aksi takdirde memleket için zararlı sonuçlar verebilir:

a. Müfreze, ciddi ve sıkı bir disiplin altında bulundurulacak ve eğitimle meşgul olacaktır.

b. Halkı, Türk hükûmetine bağlamak için son derece eşit muamele yapacaktır.

c. Vazife zamanında ve vazife dışında halka iyi muamele yapılacaktır.

---

[139] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 8.
[140] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 6, 6-1, 6-2.
[141] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 6-3, 6-7; Tahsisat-ı Mestureden gönderilen paralar hakkında geniş bilgi için bk., **Aynı arşiv**, Kls: 2049, Ds: 179.
[142] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 6, 6-2, 9.
[143] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 6-7.
[144] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 11.

d. Bölge halkının dinî inançları, taassup derecesinde kuvvetli olduğundan subay ve askerler dinî esaslara saygılı kalacaklar ve gerektiği zaman da halk aydınlatılacaktır.

e. Revandiz'de yapılacak yerli teşkilatta halkın ve özellikle aşiret reislerinin düşünceleri sorulacaktır.

Halkla yapılacak görüşmelerde, İngilizlerin İslâm birliğini parçalamak ve bu suretle memleketlerini işgal etmek amacını güttükleri ve Faysal'ın da tamamen İngiliz isteklerine göre hareket ettiği, açık olarak anlatılmalı; Süleymaniye'de bulunmakta olan Nemrut Mustafa'nın kurduğu cemiyetin İngiliz çıkarlarına çalıştığı açıklanmalıdır. Müfreze, Hakkari kanalıya sıkı ve devamlı irtibatta bulunmalıdır. Bu, başarı için şarttır."[145]

Bu talimattan başka Özdemir Beye, Musul bölgesinde bulunan İngiliz ve Faysal kuvvetleriyle, Irak'ın siyasî durumu hakkında da oldukça detaylı bilgiler verildi.

Özdemir Beye verilen bilgilere göre, İngilizlerin düzenli kuvvetlerini, Musul bölgesinden yavaş yavaş, çekmeye başladıktan sonra burada Müslüman, Ermeni ve Nasturilerden ibaret sabbahe dedikleri ücretli asker teşkilatları kurdukları, bunların 200-400 kişilik guruplar halinde İngiliz subaylarının komutasında oldukları bildirildi. Ayrıca, Irak kralı Faysal'ın da Vatanî denilen üç tümenden müteşekkil Millî bir ordu kurmaya başladığı, fakat halkın hoşnutsuzluğundan dolayı bundan tam olarak başarı sağlayamadığı anlatılmıştır.

Halkın genel durumuyla ilgili verilen bilgilere göre, Musul halkının kısmen Türklere, kısmen Faysal'a, çıkarlarına düşkün olanların da İngilizlere eğilimli oldukları, İngilizlere hizmet edenlerin propaganda ve casusluk faaliyetlerinde aktif olarak görev aldıkları belirtildi. Yine istihbarat bilgilerine göre İngilizlerin Zaho'da 300 Şabbane askeri ve birkaç makineli tüfeği, Musul'da 200 Hintli ve İngiliz ile 400 kadar Şabbane askeriyle bir uçak filosu ve bir topçu taburu bulunduğu; Faysal'ın da Musul'da 600

---

[145] Genelkurmay Harp Tarihi Yay., **Türk İstiklal Harbinde Güney Cephesi**, s. 268; ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 59-60.

mevcutlu Vatanî taburu, 400 mevcutlu Ulaştırma taburu, 40 kişilik bir süvari bölüğü olduğu, yalnız Musul'daki Vatanî taburunun birkaç gün önce Bağdat'a gönderildiğinin öğrenildiği; Erbil'de 400, Dohuk'da 200, Akra'da 200, Zibar'da 200, Sincar'da da 200 şabbane askeri bulunduğu bildirilmiştir. Ayrıca bu kazalarda İngilizlerin bir tümen düzeyinde birliklerinin bulunduğu belirtilmiştir.[146] Özdemir'e verilen bu istihbarat bilgilerinden de anlaşıldığına göre, Musul'a yönelik olarak icra edilecek harekat son derece önem arz ediyordu.

Özdemir Bey aracılığıyla Irak'ta yapılması kararlaştırılan hareket idarî ve siyasî bakımlardan Suriye ve Antep'te icra edilenlere benzemeyecekti. Çünkü Musul'un geleceği yalnız Türklerle İngilizleri ilgilendiren bir sorun idi. Burası hakkında İngilizlerle ileride bir konferans toplanacak ve bir anlaşmaya varılacaktı. Bu iki devlet tarafından karalaştırılmış bulunuyordu. Bundan dolayı Musul hareketine resmî bir mahiyet verilmeyecek, görünüşte Türkiye ile hiçbir ilgisi olmadığı, şahsî ve mahallî teşebbüslerle meydana gelmiş olduğu kanaati uyandırılacaktı. Nitekim, bu husus Özdemir Beye verilen talimatın ikinci maddesinde de zaten açıkça belirtilmişti.[147] Bu amaçla Fevzi Paşa sık sık Elcezire Cephesine gönderdiği emirlerde bu konu üzerinde duruyor, özellikle bu hareketin *"şahsî bir teşebbüs ve mücahede şeklinde idare olunmasını"* tavsiye ediyordu.[148]

İngilizler, 1921 yılından itibaren düzenli birliklerini, Musul bölgesinden yavaş yavaş çekmeye başladıktan sonra yukarıda da ifade edildiği gibi, burada Müslüman, Ermeni ve Nasturilerden ibaret *"şabbane"* dedikleri ücretli asker teşkilatını kurmuşlardı. Bunlar 200-400 kişilik gruplar halinde İngiliz subaylarının emir ve komutasında eğitim görüyorlardı. Ayrıca Irak kralı ilan edilen Faysal'ın da *"vatanî"* denilen millî bir ordusu bulunuyordu.

---

[146] Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., **Türk İstiklal Harbinde Güney Cephesi**, s. 269-270.
[147] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 71.
[148] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 18.

Özdemir Bey ve müfrezesi, 15 Mayıs 1922'de Diyarbakır'dan hareketle Siirt'e geldi. Buradan sonra yolsuz ve son derece sarp araziden geçerek Beytüşşebab'a vardı. Beytüşşebap'tan Hakkari'ye geçildi.[149] Müfreze Diyarbakır'dan uzaklaştıkça ikmal işi ve cephe komutanlığı ile muhaberede sıkıntılar giderek artmaya başladı. Revandiz'e vardıktan sonra müşkilat daha da artacaktı. Çünkü Revandiz'den Çölemerik'e (Hakkari) süratli posta ancak 10 günde geri dönebiliyordu. Özdemir Bey muhabereyi temin etmek amacıyla Diyarbakır ile Şemdinan arasına telgraf hattı çekilmesini istedi ve kısa sürede bu hat tamamlandı. Hakkari mutasarrıflığı da bu konuda gerekli desteği sağlamıştı. Beytüşşebap'tan Hakkari yoluyla yürüyüşüne devam etti. Bu arada Özdemir Bey, Zaho yoluyla hareketin zeminini hazırlamak amacıyla Göktan, Jelikan, Mahmuran, Kiravyan, Mahmadan, Şahbur, Şırnak, Sulupya ve Haratuş aşiretlerinin tamamının reisi olan Lazkin Ağa ile de görüşerek Zaho üzerine yapılacak bir harekette kendisine destek olmalarını istemiş ve bu konuda söz de almıştı. Bu sırada Van mebusu olan Haydar Bey de harekata yardımcı olmak üzere Van'da bulunuyordu. Haydar Bey müfrezenin hareketini kolaylaştırmak için Elcezire Cephe komutanlığından aldığı emir ve direktif gereği, aşiret reislerini Van'a davet etmişti. Çalartuş, Avramalı Simo, Doskili Tahir, Ferho, Hırvatalı Kerim, Kiradili İsmail, Cafer ve Kadir Ağalar bu davete katılmışlar; Özdemir Bey müfrezesinin Zaho'ya yönelik hareketine gerekli desteği vereceklerini ve müfrezeye katılacaklarını bildirmişlerdi. Böylece bölgedeki aşiretler bu harekata faydalı bir hale getirilmiş oldu.[150]

12 Haziran 1922'de Hakkari'den yola çıkan müfreze, 15 Haziran'da Dizaya, 17 Haziran'da Şemdinan'a, 19 Haziran'da Benaük'e geldi; halk tarafından büyük bir coşku ve saygı ile karşılandı.[151]. Özdemir Bey, vardığı yerlerde hemen Türk hükûmeti adına teşkilat yapıyor, hükûmetsizlikten doğan anarşik olayları önlüyordu. Türkiye'nin buraları tekrar kontrolü altına alacağı, müfrezenin bu amaçla gönderilen öncüler olduğuna dair kanaat halk ara-

---

[149] Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., **Türk İstiklal Harbinde Güney Cephesi**, s. 270.
[150] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 75 vd.
[151] Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay.,, **Aynı eser**, s. 270.

sında giderek yaygınlaşıyordu.[152] Ama bunun yanında Özdemir Bey müfrezesinde resmî üniformalı subay ve askerlerin olmayışı, halkı tereddütlere de sürüklüyordu. Bölgedeki faaliyetler sırasında Diyarbakır'daki Elcezire Cephe komutanlığı ile sürekli irtibatta bulunan Özdemir Bey, cephe komutanlığına gönderdiği bir raporda edindiği kanaatleri şu şekilde dile getirmekte idi: "*Bu havalide, mevcut aşiretler ve millî kuvvetlerin miktarı isterse on binlere ulaşsın, her türlü techizatı da mevcut bulunsun, kendi kendilerine düşmana bir fişek bile atmaları imkansızdır. Bunların içlerine her halde az çok bir kuvvet ithaliyle mevcudiyetlerini takviye ve ayni zamanda kendi iradelerine rağmen kafalarına vura vura ateş hattına sevk etmek mümkün olacaktır. Bunları harekete geçirmek için muntazam efrada ihtiyaç vardır.*"[153].

Özdemir Bey'in cephe komutanlığına gönderdiği raporda da ifade edildiği üzere son derece dağınık bir durumda olan bu aşiretleri kendi yanına çekmek ve onların kuvvetlerinden yararlanmak son derece zordu. Bu zorluklara rağmen, Özdemir Bey, Sürücü, Barzani, Zibarlı ve Balikli aşiretlerini yanına çekmeyi ve onlardan istifade ile jandarma kuvveti teşkil etmeyi başardı. Bütün bu teşkilatlanmayı yaparken, Ankara hükûmetinin haberi yokmuş gibi davranmaya da özen gösteriyordu. Nitekim, Özdemir Beyin, yapacağı faaliyetlerde ilk önce herşeyi kendisine mal etmesi kararlaştırılmış idi. Merkezden aldığı emirler zaten bu doğrultuda idi. Bu harekete şimdilik siyasî durum belirginleşmeden resmî bir hüviyet vermek İngilizlerle yapılacak muhtemel anlaşmaya engel de olabilirdi.

Yol güzergahı boyunca gerçekleştirdikleri göstermişti ki, Özdemir Bey, yapacağı faaliyetleri kendisine mal etmiş bir milis komutanı idi. Fakat her gittiği yerde coşkuyla karşılanması onu da ümitlendirmişti. Nitekim Özdemir Bey halkın müfrezeye karşı gösterdiği tezahürat ve yakınlığı görünce, ilerisini düşünmeden, siyasi ve askeri gelişmeleri düşünmeden, millî duyguların etkisi ile Elcezire Cephe komutanlığından takviye güç gönderilmesini iste-

[152] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 75.
[153] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 76.

mişti. Oysa ki, cephe komutanlığı bunu şimdilik uygun bir hareket tarzı olarak bulmuyordu.[154] Öte yandan, Özdemir Bey müfrezesi vardığı her yerde aşar ve agnam vergisini tahsil için gerekli tedbirler alıyor, mahallî teşkilât kuruyor, bucaklara varıncaya kadar memurları tayin edip gönderiyor, teşkil ettiği jandarmalarla geçtiği bölgelerde otorite kurmaya çalışıyordu.

Özdemir Bey, Hakkari'den 12 Haziranda başlayan çetin ve yorucu bir yolculuktan sonra 22 Haziran 1922 tarihinde Revandiz'e ulaştı; bölgede ileri gelen aşiretler tarafından sempatiyle karşılandı.[155] Revandiz Türkiye'ye ve Türk idaresine karşı ilgi ve alâka gösteren önemli bir merkezdi. Müfrezenin Revandiz'e gelişi halk arasında çok parlak törenlere sahne oldu, şenlikler yapıldı, etrafta bulunan aşiretler şehre gelerek müfrezeyi ve onun komutanını selamladı, kurbanlar kesildi, dualar edildi. Bölgede Türk hükûmetinin zaten öteden beri esmekte olan hakimiyet atmosferi bu vesile ile daha da yükseldi. Özdemir Bey, derhal bölgede teşkilat kurmaya başladı, daha çok halkın genel istekleri doğrultusunda hareket etti. Uzun süreden beri hükûmetsiz olan halk, kısa sürede yeni idareye bağlandı. Revandiz yöresinde halk, Özdemir Beyi Mustafa Kemal Paşa'nın temsilcisi olarak alkışlıyor ve seviyordu. Halk Özdemir Beye Özdemir Paşa demek suretiyle bağlılık göstermekte idi. Özdemir bundan böyle halk nazarında sevilen bir paşa olmuştu.[156] Kimi halk kesiminin gözünde Özdemir Bey, büyük bir din bilgini, hatta şeyhülislam mertebesine sahip biri idi.[157] Özdemir Bey bölgede gün geçtikçe teşkilatını yaygınlaştırdı. Kuzey Irak sahasını aşarak Rumiye Gölünün güneyindeki Lahican mıntıkasına kadar sahasını genişletti. Türk taraftarı olan müdafaa-i hukuk gurupları da perde arkasından çıkarak, korkusuzca faaliyetlerine başlamışlardı. Özdemir Bey, Revandiz'de kontrolü ele geçirdikten sonra, Kerkük, Süleymaniye, Akra ve Musul gibi merkezlerde de hissedilir derecede etkinliğini göstermekte idi.

---

[154] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 77-78; ayrıca bk. Qassam Al-Jumaily, **Aynı eser**, s. 88.
[155] Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., **Türk İstiklal Harbinde Güney Cephesi**, s. 270.
[156] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 78.
[157] Qassam Al-Jumaily, **Aynı eser**, s. 88.

Revandiz'den Diyarbakır'a çekilen telgraf hattı ile muhabere de tesis edilmişti. Kuzeyde bulunan aşiretlerin büyük bir bölümü Türk millî kuvvetlerine bağlılıklarını bildirmeye başlamışlardı. Bunların Türk millî kuvvetlerine katılmasını Simko meselesi daha da hızlandırdı. Çünkü, Simko, Türkiye-İran ve Irak sınır boylarında yaşayan aşiretleri zulüm ve baskı ile sindirmişti. Bir Kürdistan devleti kurmak için çalışan Simko, kendine uygun gelen her hareketi icradan geri kalmıyordu. Yaptığı hareketlerden dolayı hem Türkiye'den hem de İran'dan korkan bu eşkıya, bölgedeki aşiretlerin de husumetini üzerine çekmiş bulunuyordu. Simko, müstakil Kürdistan'ı kurmak için bölgedeki aşiretlere her türlü zulmü yapıyor; kendince uygulamaya koyduğu ağır vergiler alıyordu. Özdemir'in bölgeye gelişi, bu halet-i ruhiye içinde bulunan aşiretler için bir kurtuluş ümidinin doğmasına sebep oldu. Öte yandan Simko, Musul'daki İngilizlerle de temasta bulunarak onlardan destek bulmaya çalışıyordu. Özdemir Bey, şimdilik Simko'ya karşı son derecede temkinli hareket etmek durumunda olduğunu biliyordu.[158]

Özdemir Bey müfrezesinin bölgede başarılı olabilmesi için tek çare aşiretlerin desteğini temin ederek, bunları Türkiye emelleri doğrultusunda kullanmaktı. Bu da son derece zor bir iş idi. Çünkü bölgedeki aşiretler uzun yıllardır, güçlü kimse onun yanında yer aldığından sık sık taraf değiştirdiklerinden, ne zaman nasıl bir siyaset takip edecekleri konusu şüpheli idi. Bundan dolayı aşiretlerden yararlanabilmek için akıl ve mantıktan çok, duygulara hitap etmek ve maddiyata önem vermek gerekiyordu.[159] Bunun dışında bu bölgede yalnız dini duyguların tahrik ve galeyanıyla aşiret kuvvetlerinden yararlanmak mümkündü. Fakat bu hususu destekleyecek ikinci kuvvet ise para idi. Dinî kisvelere bürünerek halkın ve aşiretlerin başında birer derebeyi olan şeyhlerin ve aşiret reislerinin ruh ve vicdanlarında bu duygu ile beraber şahsi menfaatler her zaman ön planda yer alıyordu. Şeyh ve aşiret reisleri ancak bu iki kuvvet karşısında iki büklüm olup çevresindeki otori-

---

[158] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 79-80.
[159] Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 61.

teye bağlılıkla hizmet ederlerdi. Nitekim, İngilizler bölgedeki başarılarını bol ikram ve ihsana borçlu olduğunu çok iyi bildiklerinden aşiretlere büyük miktarda para dağıtmışlardır. Türk hükûmetinin para dağıtacak bir gücü bulunmadığından, Revandiz'deki milisler şimdilik ikinci kuvvete, ortak bağı oluşturan dinî güce dayanmayı daha uygun hal tarzı olarak görüyorlardı.

Özdemir Bey, Revandiz'e geldiği zaman kendisine her hususta yardımcı olabilecek dört aşiret bulmuştu. Bunlardan biri Şeyh Ragıp ve Şeyh Abdullah'ın idaresindeki Sürücü aşireti idi. Bu aşiret Revandiz-Musul arasındaki dağlarda ve Türk-İngiliz kuvvetleri arasında bulunuyordu. Aşiret, İngilizlere karşı Türk kuvvetlerinin ileri karakolu konumunda idi. İkinci aşiret ise Barzaniler idi. Öteden beri Türk idaresine karşı mücadele eden bu aşireti, Özdemir Bey kendi yanına çekmeyi başarmış ve Asurluların hareketlerini bunlarla kontrol altına almıştır. Üçüncü aşiret ise Zibar aşireti idi. Bu aşiret de Nasturi tehdidine karşı elde tutulmuştur. Aşiretin reisi Faris Ağa her zaman bağlılıkla hizmet etmiştir. Dördüncü aşiret ise Balikli aşireti idi. Yalnız aşiretin başkanı Şeyh Mahmut itimada layık bir adam olmamasına karşılık, Özdemir şimdilik bu aşiret ile iyi geçinmeyi politikasına uygun bulmuştu. Bir süre sonra aşiret, müfrezeye karşı bir tavır takınacaktı.[160]

Özdemir Bey, bölgedeki aşiretlerin gücünden de büyük ölçüde yararlanarak Akra, Ranya, Erbil ve Köysancak taraflarında kontrolü ele geçirdi. Revandiz ve civarında Türk idaresinin gün geçtikçe genişlediğini gören İngilizler, Revandiz'i uçaklarla bombalamaya başladılar. İlk bombalama 10 Temmuz 1922 tarihinde başlamıştır. 12 uçakla başlayan bu hava saldırısı aralıksız olarak bir gün devam etmiştir. Arazinin engebeli olmasından dolayı İngilizler bu saldırılarda pek başarılı olamadılar; kullandıkları bombalarla halkı sindirmeye çalıştılar.[161] İngilizler hava kuvvetlerini bölgede bir baskı unsuru olarak kullanmaya azami dikkat ettiler. Bu saldırılar sırasında İngiliz uçakları zaman zaman kendisine

[160] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 82-83.
[161] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 85; Genelkurmay Harp Tarihi Yay., **Aynı eser**, s. 272.

müttefik olan unsurları da bombalamaktan geri kalmamışlardı.[162] Mesela 15 Temmuz tarihinde İngiliz uçakları Nasturi birliklerinin bir kısmını bombalayıp dağıtmıştı. İngiliz saldırılarının olduğu sırada Özdemir'e bağlı kuvvetlerle halk Revandiz tarafındaki dağlarda toplanarak kendilerini korumakta idiler. İngilizlerin dur durak bilmeyen saldırılarına rağmen, Özdemir Bey, Elcezire Cephe komutanlığından gönderilen 2.000 altın ile çetelerin maaşlarını ödemiş; Şemdinli ile Revandiz arasında 1.400 direk diktirerek telli muhabere hattını da tesis etmişti.[163]

Özdemir'in Musul'daki harekâtından ve bölgedeki aşiretleri yanına çekmesinden endişelenen İngilizler, Türklerin bölgede kazandıkları başarıların İngilizler açısından kötü sonuçlar doğuracağından endişeleniyorlardı. 31 Ağustos 1922'de Özdemir Bey birlikleriyle İngilizlere saldırdı. İngilizlerin uçaklarına rağmen, Derbent Muharebesini kazanan Özdemir Bey müfrezesi alçak uçuş yapan dört İngiliz uçağını da düşürmüştü.[164] Hatta bu muharebede Derbent'teki İngiliz askeri hakimi yüzbaşı da ölenler arasındadır. Özdemir'e bağlı birlikler bu muharebede İngilizlerden pek çok malzeme ile birlikte altı adet makineli tüfek ve iki top ele geçirmiş; on dört civarında da şehit vermişlerdir.[165] İngilizler 1 Eylül tarihinde Köysancak'a doğru geri çekilmek zorunda kaldılar. Süleymaniye'nin kuzey kesiminden ilerleyen aşiret kuvvetleri ile birlikte ilerleyen Özdemir Bey, İngilizleri daha da güneye doğru sürmüştür. İngilizler 5 Eylül'de Kifri, Kerkük ve Erbil'de bir savunma hattı teşkil ettiler. Bir süre sonra Şefik Özdemir Beye bağlı birlikler Köysancak'ı da işgal ettiler ve bölgeye bir Türk kaymakam tayin ederek hemen yönetimle ilgili düzenlemelere giriştiler.[166] Özdemir'in ilerlemesine engel olmak isteyen İngilizler,

---

[162] Zekeriya Türkmen, **Aynı makale**, s. 62.

[163] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 90.

[164] İngiliz kuvvetlerine bakılırsa, Hintli, Asuri ve Araplardan oluşan iki süvari tugayı (yaklaşık 7.000 kişi), bir istihkâm bölüğü, üç batarya (12 top) ile 50 civarında uçaktan ibaret idi. Özdemir'in kuvetleri ise süvari ve piyade olmak üzere 8.000 civarında olup, iki otomotik tüfek bulunuyordu. Bk., Genelkurmay Basımevi, **Aynı eser**, s. 273; ayrıca bk., Suat Akgül, Aynı eser, s. 13-18.

[165] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 97; ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 62.

[166] Qassam Al-Jumaily, **Aynı eser**, s. 88-89.

bölgede ileri gelen aşiretlerin reisleriyle de temaslar kurarak bu ilerleyişi engellemeye çalışmışlardır.[167]

Özdemir Bey müfrezesinin bölgede kısa sürede başarıya ulaşması pek mümkün görünmüyordu. Çünkü, aşiretlerin tamamı başı bozuk şekilde hareket ediyordu. Ancak, Diyarbakır'dan veya Hakkari'den takviye gelmesi durumunda Özdemir Beyin başarılı olması muhakkak idi. Daha önce de bahsedildiği gibi harekat şahsi bir faaliyet şeklinde gösterilmek istendiğinden, resmi olarak desteklenmesi şimdilik söz konusu değildi.

Özellikle Derbent zaferinden sonra Musul'un tamamıyla Türkler tarafından işgal edileceğinden korkan İngilizler, Süleymaniye bölgesinin İngiliz mandası altında bağımsızlığını ilân etmeye kalkıştılar.[168] Bu tarihte iki şahsiyet İngilizler nazarında önemli idi. Bunlardan biri Kuzey Irak'ta etkili olan Simko, diğeri de Güney Irak'ta etkili olan Şeyh Mahmut idi. Bunların her ikisi de bir Kürdistan imparatorluğu kurma düşüncesinde idiler. Fakat bu amaçlarına ulaşmak için ellerinde ne bir plan ne de programları yoktu. Gerçi burada bir konuyu açıklamak gerekirse, şunu belirtmekte yarar vardır. Şeyh Mahmut ile Simko bölgelerinde pek sevilmeyen, haksız ve bir o kadar da keyfi uygulamalarla aşiretlerin nefretini üzerlerine çeken kimselerdi. Diğer taraftan her ikisi de devlet kuracak, devlet idare edecek vasıflara sahip olmayıp genellikle dağ kanunu ile hareket eden eşkıya reislerinden idi. Bunlar maiyetlerine topladıkları 200-300 kişi ile böbürlenerek devlet

---

[167] Hatta İngilizler bu sırada Şeyh Mahmut'u Güney Kürdistan diye adlandırdıkları Musul bölgesinin hakimi yapmak istemişler; Mahmut bu teklifi geri çevirmişti. Bir müddet sonra Şeyh Mahmut'u esir alan İngilizler, onu Küveyt'e gönderdiler. Yerine kardeşi Abdülkadir'i hakimliğin başına getirmek istediler. Bu yeni yapılanmada Nemrut Mustafa Paşa ise Maarif Nazırlığına getirilmek istenmiştir. Özdemir, bu gelişmeler sırasında Abdülkadir'e bir mektup göndermiş, bağlılığın bildirmesini istemişti. Abdülkadir, Özdemir Beye gönderdiği cevapta amaçlarının bağımsızlık değil, Şeyh Mahmut'un hapisten kurtarılması için yürütülen bir politika olduğunu, Türk hükûmetine bağlı olduklarını ifade etmiş; Şeyh Mahmut gelene kadar Süleymaniye'yi işgal etmemelerini rica etmişti. Denilebilir ki, İngilizlerin ilan ettiği *"Kürdistan İstiklali"*ne o yıllarda Kürt ileri gelenleri dahi inanmıyorlardı. Bk., Sahir Üzel, *Aynı eser*, s. 98-106.

[168] Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 63.

otoritesine karşı hareket etmekten çekinmeyen derebeyleri idi. Simko ve Şeyh Mahmut, Osmanlı Devletinin bölgedeki otoritesinin son bulmasını fırsat olarak değerlendirip meydanı boş bularak ortaya atılmış kimselerdi. Osmanlı Devletinin hüküm sürdüğü dönemlerde kendi kabuklarına çekilmiş olarak hayatlarını sürdüren bir jandarma neferinden çekinen kimseler olarak bilinmekte idi. Mütareke döneminde bölgedeki otorite boşluğundan yararlanan Şeyh Mahmut, kısa sürede kontrolü ele geçirdikten sonra bir ara İngilizlerle mücadeleye girişmiş fakat esir düşerek Kuveyt'e gönderilmiştir.[169]

İşte bu bölgedeki etkinliklerini devam ettirmek isteyen İngilizler, bu sırada Şeyh Mahmut'u Kuveyt'ten geri getirerek kendi amaçları doğrultusunda kullanmak istiyorlardı. Özellikle Derbent muharebesinde İngilizlerin mağlubiyete uğramaları, aşiretlerin Şefik Özdemir'in etrafında toplanmasına zemin hazırlamıştı. İngilizler tekrar bölgede etkili olabilmek için kendilerine sadık manda bir yönetim kurulması için harekete geçtiler. Bu düşünceden hareketle Şeyh Mahmut tekrar sahneye çıkarıldı. İngilizler, Irak'ın güneyinde Cenubî (güney) Kürdistan İmparatorluğu adıyla bir manda idare kurulmasından yana idiler. Böylece Irak halkının Türkiye'ye iltihak etmek arzusu önlenecek, Türk hükûmetinin ilân ettiği Misâk-ı millî de hükümsüz bırakılacak, manda idaresinde Irak halkı İngilizlere bağlı olacak ve İngiltere bölgeden iktisadi olarak çıkar sağlayacaktı. İngilizler Şeyh Mahmut'u Birinci Melik ünvanı ile tahta oturtmak arzusunda idiler. O Kuveyt'ten gelene kadar da yerine kardeşi Şeyh Abdülkadir vekalet etmiştir.

Bu sırada Özdemir Bey, meydana gelen gelişmeler karşısında beklemeyi uygun buldu. Durum açık bir şekilde ortaya çıkınca, Özdemir Bey tarafından bu kukla hükûmetin iç yüzünün halka tanıtılması için aşiretlere beyannameler gönderildi. Hatta Özdemir Bey bir ara kurulan bu kukla hükûmetin merkezi Süleymaniye'yi bir baskınla işgal etmek istemişse de bunun iyi bir sonuç vermeyeceğini anlayınca vazgeçmiş ve Şeyh Abdülkadir'e

[169] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 100-101.

gizlice bir heyet göndermeyi daha uygun bulmuştur. Özdemir Bey bir de mektup yazarak İngilizlerin maksatlarının ne olduğunu açıkça anlatmaya çalışmış; Misâk-ı millî sınırları içerisinde böyle bir hükûmetin teşkil edilmesinin uygun olmadığını, velevki kurulsa bile yaşayamayacağını ifade etmiştir. Özdemir Bey oldukça uzunca yazdığı 15 Eylül 1922 tarihli mektubunda Osmanlı Devletinin 300 yıldan beri İslâmiyete düşman olan hristiyan unsurlarla mücadele ettiğini, bu uğurda pek çok evladını şehit verdiğini; Müslümanların tek dayanakları olduğunu hatırlattıktan sonra Türklerin İslâm dininin hizmetkarı ve koruyucusu olduklarını İngilizlerin kendi menfaatlerini tahakkuk ettirmek için Kürt hükûmeti kurulmasından yana olduklarını belirtmiştir. Özdemir Bey mektubunda dinî konulara sık sık atıflar yapmış; Gladiston ve onun halefi Lloyd George'un yıllardır islamiyeti ve Türklüğü yok etmek için çalıştıklarına dikkati geçmiştir. Mektubunda ayrıca İngilizlerin asıl amacının Irak'ta bir Kürdistan devleti teşkil etmek değil, bir hristiyan Nasturi hükûmeti kurmak emelinde olduklarını belirtmiş; bu hükûmetin Başkale'den Musul'un güneyine kadar uzatılacağını ifade etmiştir. Özdemir Bey, Türk hükûmetinin, Misâk-ı milliden bir karış toprağı başkasına vermeyeceğini, din kardeşi oldukları Kürtlerin de bu konuda kendilerinin yanında yer almalarını İngilizlerin muhteris propagandalarına alet olmamalarını temin etmek üzere buralara geldiklerini, hep beraber vatan için Millî Mücadele'ye girdiklerini belirtmiştir.[170] Özdemir Beyin mektubunda, tekrar tekrar Musul vilâyetinin Misâk-ı millî hudutlarımız içerisinde olduğuna dikkat çekmesi son derece önemlidir. O, Türk hükûmetinin Garp cephesinde büyük darbeler indirdiği düşmanlarının bertaraf edilmesinin ardından kısa bir süre sonra bu bölgeye de kuvvet göndereceğini ve hainlerin bu bölgeden uzaklaştırılacağını belirtmiştir.[171]

İngilizlerden son derece çekinen Şeyh Abdülkadir, Özdemir Bey'in heyetini uzun süre kabul etmediği gibi, her şeye çekingen kalmıştır. Şeyh bu sırada Özdemir Beye gönderdiği mektupta, Türk hükûmetine karşı kendilerinin ve bütün Süleymaniye halkının bir

---

[170] Suat Akgül, **Aynı eser**, s. 200-204, Belge nr: 16.

[171] Özdemir Beyin mektubu için bk., Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 238-240.

kürtçülük ve istiklal fikrinde olmadıklarını, yalnız Şeyh Mahmut'un gelişine kadar Türk kuvvetlerinin Süleymaniye'yi işgal etmemesini, Şeyh Mahmut'un gelmesini müteakip aşiret reisleri ile birlikte Türk hükûmeti yetkililerine sadakat ve bağlılıklarını bildireceklerini ifade etmiştir. Özdemir Bey bunun üzerine takip edeceği siyasi istikameti de belirlemiş oldu. İngilizlere dayanan Şeyh Mahmut, Türk millî hareketine karşı bir siyaset takip etmeye kalkışırsa Süleymaniye işgal olunacaktı.

Bir süre sonra Şeyh Mahmut Süleymaniye'ye gelerek İngiliz himayesinde 10 Ekim 1922'de Kürdistan hükûmetini resmen kurdu.[172] Kurulan bu hükûmetin şimdilik uygulamaya koyacağı bir plân da yoktu. Hükûmet, bir meclis tarafından seçilmediği, İngiliz askeri hakimi ile Şeyh Mahmut tarafından tayin suretiyle iş başına geldikleri için ne yapacakları, hangi işe nereden başlayacakları haliyle bilinmiyordu. Şeyh Mahmut hükûmetin kuruluşundan sonra bütün aşiretlerin davul zurna ile kendine bağlıklarını bildireceklerini ümid ederken beklenen olmadığı gibi, Türkiye taraftarı olan aşiretlerin müdafaa-i hukuk cemiyetleri etrafında yer aldıklarını öğrendi.

Bu sırada Özdemir Bey, Şeyh Mahmut'un düşüncelerini anlamak, Türk millî teşkilatının maksadını açıklamak üzere gizli olarak Pişdar aşireti reisi Abbas Mahmut ile Yüzbaşı Fevzi'yi Süleymaniye'ye göndermiştir.[173] Şeyh gelen heyeti samimi bir şekilde karşıladı. Şeyh Mahmut yanında İngiliz siyasî temsilcisi Binbaşı Noel olduğu halde gelen heyeti şehrin dışında karşılamıştı. Yüzbaşı Fevzi, Özdemir Beyin 29 Eylül 1922 tarihli mektubunu da bu sırada Şeyh Mahmut'a verdi. Özdemir Bey mektubunda Şeyh Mahmut'u hem tehdit, hem de kendisine yetişemeyeceği kadar

---

[172] Şeyh Mahmut'un kurduğu hükûmette, Şeyh Kadir Hafid Başkumandan, Şeyh Mehmet Garip Dahiliye, hristiyan asıllı Abdülkerim Alke Maliye, Türkiye'den kaçan Nemrut (Kürt) Mustafa Maarif, Ahmet Fettah Bey Gümrük, Mehmet Abdurrahman Ağa Nafia, Seyit Ahmet Berzenci Emniyet-i umumiye reisi, Mirliva Sadık Elmazhar Paşa da Kürdistan Genel Müfettişi oldu. Bk., Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 108-109. Şeyh Mahmut bu sırada posta pulu dahi bastırmıştır. Bk., Qassam Al-Jumaily, **Aynı eser**, s. 90.

[173] Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 63.

mevki ve paye verilmek suretiyle takdir ve dine yapacağı hizmetlerden dolayı da takdis etmekte idi. Mektupta ayrıca ortak hareket edilebilmesi için Şeyh Mahmut'un güvenilir bir adamının Özdemir Beyin yanına gönderilerek gelişmeler hakkında bilgi vermesi talep edilmekte idi.[174] Yüzbaşı Fevzi Bey bu arada Şeyh Mahmut'la gizli bir görüşme de yaparak maksadını öğrenmek istemiş; Türk hükûmetinin Musul konusundaki duyarlılığını uygun bir dille anlatmıştı. Bu görüşme esnasında Şeyh Mahmut, kendisinin bir Müslüman olduğunu ve Türk hükûmetinin bendesi bulunduğunu belirtmiş, İngilizlerden görmüş olduğu zulüm ve işkenceyi dile getirmiş, kendisini destekleyen aşiretlerin onu yalnız bırakmasından yakınmış; aşiretlere bel bağlayarak buralarda Millî Mücadele hareketine girişmenin imkansız olduğunu vurgulamıştır. Şeyh Mahmut bu görüşmede ayrıca şunları dile getirmiştir: "*...İşte geçen Derbent hareketinde sizinle İngilizlere kurşun atan en namuslu aşiret reisleri, bu gün el altından Süleymaniye'deki İngiliz hakimi Binbaşı Novel ile haberleşiyorlar ve maaş alıyorlar. Burada ancak güç ve kuvvet ile iş görülebilir. Esasen yapılacak iş çok bir şey değildir. Şurada burada birkaç hakimden başka İngiliz yoktur. Asıl mesele, muhalifleri korkutarak yeterli kuvvetle memleketin inzibatını, asayişini temin ve düşman tayyarelerinin verdiği hasardan ürkerek çıkarılacak karışıklıkları bastırmak için yeterli sayıda hükûmet kuvveti lazımdır...*"[175] Şeyh Mahmut bu arada, İngilizlerin amacının bölgede yaşayan Türklerle Kürtlerin arasını açmak için çaba harcadıklarını, böylece kendi amaçlarını gerçekleştirmeyi arzu ettiklerini açıklamakta idi. Şeyh Mahmut bu görüşmede her ne kadar samimi konuşuyor gibi bir izlenim yaratmaya çalışmışsa da Yüzbaşı Fevzi, şeyhin bu konuda samimi olmadığını, muhtar bir idare kurmaktan yana olduğunu ama bunu bir türlü telaffuz edemediğini ifade etmektedir. Hatta bu görüşmelerde Şeyh Mahmut o derecede ileri gider ki, Süleymaniye üzerine Özdemir Bey müfrezesi ile ortak bir hareket düzenlenmesinin yararlı olacağını dahi belirtmiştir. Şeyh Mahmut, Özdemir Bey müfrezesi için kuvvet toplamak için zamana ihtiyaç varsa, kendisinin İngilizlere yumuşaklık göstererek bu sürenin kazanılmasına katkısı-

[174] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 244-246.
[175] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 112.

nın olabileceğini de ifade etmiştir. Bu bilgiler 3 Kasım 1922 tarihinde Özdemir Bey tarafından Cephe komutanlığına bildirilmiş, hükûmet kanadından bir talimat gelmedikçe harekete geçilmeyeceğine dair teminat verilmiş[176]; cephe komutanlığı ise verdiği cevapta bölgenin kısa sürede takviye edileceğini, ondan sonra taarruza geçilmesinin uygun olacağını belirtmiştir.[177] Şeyh Mahmut'un Özdemir Bey ile görüşmesi ve TBMM hükûmetinden yana tavır sergilemesi İngiliz yöneticiler tarafından hoş karşılanmadığı gibi, bu hareket suç unsuru telakki edildi.[178]

Bu arada, Yüzbaşı Fevzi'nin Süleymaniye'den Revandiz'e gelişinden üç gün sonra Şeyh Mahmut'un iki kişiden oluşan murahhas heyeti Özdemir Bey ile görüşmeye, kararlaştırdıkları teklifleri bildirmeye gelmişti. Şeyh Mahmut, Özdemir Beye hitaben yazdığı mektupta dokuz maddeden oluşan tekliflerini de sıralamıştı. Bu tekliflerinde ana hatlarıyla bölgede Türk hükûmetinin denetiminde Güney Kürdistan adıyla yarı otonom bir idarenin kurulmasını, kendisinin de Kürdistan hakimi olarak tanınmasını istiyordu. Irak'ta Faysal nasıl ki İngilizlerin himayesinde yerini korumuşsa, Şeyh Mahmut da bu sırada Türk hükûmetine dayanarak bölgede kendi idaresinde bir oluşumun kurulmasından yana idi. Özdemir Bey, Şeyh Mahmut'un bu tekliflerini Elcezire cephe komutanlığına rapor etti. Cephe komutan Cevat Paşanın 12 Kasım 1922 tarihli cevabında İngilizlerin Şeyh Mahmut vasıtasıyla işgal sahalarını genişletmek amacında olduklarına dikkat çekilerek Özdemir Beyin bu konuda hassasiyet göstermesi isteniyordu. [179]

C. Şefik Özdemir Bey Müfrezesinin Musul Vilâyetindeki Faaliyetleri

Şefik Özdemir Bey, Eylül ayı başından itibaren Musul ile daha sıkı bir irtibat içerisine girdi. Aslında Anadolu'da kazanılmasına artık kesin gözüyle bakılan zafer, Musul Türklerini de

---

[176] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 247-250.
[177] Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., **Aynı eser**, s. 277-278.
[178] Qassam Al-Jumaily, **Aynı eser**, s. 91.
[179] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 115-117, Cevat Paşa'nın ihtarı için ayrıca bk., s. 258.

gayrete getirmiş, bölgedeki aşiretleri İngilizlere karşı mücadelede daha da cesaretlendirmişti.[180]

Özdemir Bey, bölgedeki gelişmeleri en ince ayrıntısına kadar inceleyerek hareketini buna göre yönlendirmeye dikkat ediyordu. Müfreze, 26 Eylül 1922 tarihinde Köysancak'ın kontrolü altına aldıktan sonra, bölgede hemen mülki idarenin kurulmasına çalışılmıştır. Köysancak'ı Özdemir Beyin kontrolüne geçmesi ile İngilizlere ağır bir darbe indirilmiş oldu. Olumsuz gelişmeleri kendi menfaatlerine çevirmek isteyen İngilizler, uçaklarla halka beyannameler attılar.[181] Beyannamelerde, yerli halk eğer Türk müfrezelerini kasabadan çıkarmazlarsa şehrin her gün havadan bombalanacağı bildiriliyordu.[182] Bu beyannameler birkaç gün havadan atılmaya devam etmiş ve halkın Türklere karşı harekete geçmesi tavsiye edilmiştir. Bütün bu olumsuz propagandalara rağmen, yöre halkı yine de Türklere bağlılıktan geri kalmamışlardır. Bunun üzerine zırhlı otomobillerle köylere saldıran İngilizler halktan zorla vergi adı altında altınlarını toplamaya varacak hareketler icra etmişlerdir. Bir müddet sonra da İngilizler, günde 25-30 uçaklık kafilelerle olmak üzere her gün yedi sekiz sefer yaparak Ranya Ovası'nı boydan boya bombalayıp, yaklaşık 4.000 ton çeltik mahsulünün yanmasına neden oldukları gibi, elliden fazla köyü yakıp yıkmışlardır. Hava saldırılarının yanında Nasturi destekli İngiliz kuvvetleri de iki ayrı

---

[180] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, s. 82.

[181] Zekeriya Türkmen, **Aynı eser**, s. 63-64.

[182] İngilizler psikolojik harp yöntemleriyle Köysancak'ta denetimi tekrar ele geçirmek amacıyla şu beyannameyi hazırlayıp uçaklarla halka attılar: *"Köysancak Sakinlerine, Türklerin cüz'i bir kısmını kasabaya duhüllerine meydan verdiğinizi kemal-i teessüfle istima' ettim. Sizi sahih Kürt bilip ve Kürt istiklaline muhalif olan Türklerle adavet olduğunuzu anlamıştım. Bunun için ansızın bilâ-ihbar memleketleri bombardıman edip yıkmaya tayyareler gönderdim. Her nasılsa, eğer Salı gününe kadar igtişaş eden Türklerin memleketinizden tardına dair Erbil hakiminden bir haber almazsam derhal alelekseriye memleketinizi bombardıman etmek üzere tayyarelere emir verilecektir. Ta ki, bunları def ettiğinize emin oluncaya kadar bombardıman devam edecektir.*

B.Z. KUKS
Mendubi Sani-yi Irak"

Bilgi için bk., Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 246, Ek.42.

koldan Barzan ve Zibar'dan harekete geçmiştir. Nasturiler bazı köyleri işgal ederek yakıp yağmalamışlardır. Bu sırada Kuzey Iraktaki Kürt aşiretlerini kendi yanına çekerek bölgede hakimiyetini kurmak isteyen Simko ve onu destekleyen Seyit Taha kuvvetleri ile de Özdemir Bey mücadele etmek durumunda kaldı. İngilizler Akra civarında Türklerin mukavemeti ile karşılaşmışlar, 100'den fazla ölü ve 50'den fazla yaralı verip bütün ağırlıklarını bırakıp kaçmışlar, ancak hava desteği ile bölgede tutunmaya çalışmışlardır.[183] Öte yandan bu sırada İmadiye'ye saldıran Nasturi İngiliz kuvveti de başarılı olamayıp geri çekilmiştir.[184] Bu sırada İngilizlerden yana bir tavır sergileyen Nasturiler İmadiye, Dehük ve Zaho taraflarında yaşamakta idiler. Yaklaşık 3-4.000 civarında silahlı bir kuvvete sahip olan Nasturilerin ruhani reisi Marşemun öldürüldüğünden yerine kardeşi Matmazel Surme bakıyordu. Aslında Nasturiler, İngilizlerin vaadlerini yerine getirmemelerinden dolayı memnun değildiler. İngilizlerden yana tavır takınan, onları destekleyen Nasturiler, pek çok zayiat verdikleri gibi yerinden yurdundan da oluyorlardı. İngilizler, bu sırada Nasturilerin yanında Asurileri de kendi amaçları doğrultusunda kullanmakta idiler.

İngilizler, her ne kadar bölgedeki etnik unsurları kendi yanlarına çekerek otoritelerini sürdürmek istemişlerse de bunda istedikleri sonuca pek ulaşamamışlardı. Özdemir Bey müfrezesinin bölgedeki aşiretler üzerindeki etkinliği, İngilizleri endişelendirmekte idi. Türklerin başarıları karşısında endişeye kapılan İngiliz yetkililerin devlet merkezlerine gönderdikleri raporlara bakılırsa, Irak'taki birliklerinin ya takviye edilmesinden, ya da bölgenin tamamen boşaltılmasından yana oldukları görülür. Bölgeye asker sevk etmenin zorluğunu dile getiren İngiliz Savaş Bakanlığı, eldeki mevcut kuvvetlerle Musul'un savunulmasını ve kademeli olarak Türklere sezdirmeden bölgeden geri çekilmelerini tavsiye edecektir. Nitekim, bu sırada Halepçe'de bulunan İngiliz İstihbarat subayı Binbaşı Noel de bir uçakla Bağdat'a giderek kendini kurtarabilmiştir. Mim Kemal Öke'nin tespitlerine göre, aşiretlerin desteğini de alarak Süleymaniye'ye giren Türkleri durdurmanın mümkün olma-

[183] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 131.
[184] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 136.

yacağını anlayan İngilizler, bölgeden geri çekilmek zorunda kalmışlardı.[185] Bu sırada, İngiliz istihbaratının Londra'ya gönderdiği, *"Diyarbakır'daki Elcezire cephe komutanlığının Musul harekatını desteklediği ve Özdemir'in aşiretlere silah ve cephane dağıttığı..."* yolundaki bilgiler İngilizleri büyük ölçüde endişelendirmişti.[186]

Kış mevsiminin yaklaşması bölgedeki aşiretleri olduğu kadar, Özdemir Beyi de endişelendirmekte idi. Çünkü Revandiz ve çevresinin Elcezire veyahut da Şark Cephesi ile kış mevsiminde irtibatı kopmakta idi; bu ise Özdemir Bey müfrezesinin ikmal işlerinin sekteye uğraması demekti. Kış mevsiminden dolayı millî müfrezenin takip edeceği iki yol vardı: Bunlardan biri bütün kuvvetlerini Revandiz ve Hoşnav'a çekip yaz mevsiminin gelmesini beklemek, savunma tertibatı almak, diğeri İngilizlere ve Şeyh Mahmut'a hakim olmak ve bölgedeki stratejik konumu elde tutmak için Revandiz'de 150 kişilik bir müfreze bırakarak kalan kuvvetleri İran arazisine çekmek ve Süleymaniye'nin kuzeyinde ve doğusunda bulunan Şeyh Mahmut'a düşman Türk millî hareketine taraftar olan Merivan, Ayramana, Menkur, Mamaş ve Caf aşiretlerinin arasına girip bunlarla beraber Süleymaniye üzerine yürüyüp şehri zapt edip Şeyh Mahmut ile İngilizlerin irtibatını kesmek idi. Özdemir Bey bu hal tarzlarını cephe komutanlığına 24 Ekim 1922 tarihli bir yazı ile bildirdi. Şark Cephesi komutanı Ali Sait Paşa, Özdemir Beyin birinci teklifini uygun buldu ve buna göre hareket etmesini emretti.[187] Özdemir Bey bu sırada siyasi manevralar tertip ederek, İngilizlerin bölgedeki saldırılarını önlemek üzere bir takım tedbirler aldı. İngilizler ise bu sırada Kerkük ve Köysancak taraflarını Şeyh Mahmut'a vermeyeceklerini ilân ederek Nasturilerden sağladıkları destekle ileri harekata girişmişler fakat bunda pek başarılı olamamışlardı.

Bu kritik dönemde İngilizler, Lozan Konferansı öncesinde Türklerle olan gerginliği fazla tırmandırmamak için ne Irak ordusunu cepheye sürmüşler, ne de Hindistan'dan kuvvet getirmişlerdir. Hava kuvvetlerine güvenmişler, önceleri Şeyh Mahmut, sonra

---

[185] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, s. 82-83.
[186] Mim Kemal Öke, **Aynı esere**, s. 86-87.
[187] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 133-134.

da Seyyid Taha ve Simko'yu kullanmışlar, ancak, istediklerini elde edememişlerdi.[188]

Bu gelişmeler olurken, Yunanlılar üzerine büyük bir hızla hücum eden Türk ordusu ise, kısa sürede İzmir önlerine gelmişti. Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa karargâhını Bornova'da kurmuştu. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa bir yandan da Musul cephesindeki gelişmeleri takip ediyorlardı.[189] Özdemir Beyin kazandığı başarılar üzerine Musul vilâyetinin kurtarılması için Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa 7 Eylül 1922 tarihinde Elcezire Cephe komutanlığına çektiği çok gizli kayıtlı telgrafta, gerekirse Musul'un silahla alınması hususu dahi dile getirilmekte idi.[190] Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'nın Bornova'dan 7 Eylül 1922 tarihli ve acele kaydı ile gönderdiği bu emirde şöyle deniyordu.[191]

"Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti 7 Eylül 1338/1922

"Şark Cephesi, Elcezire Cephesi Kumandanlığına,

Müdafaa-i Milliye Vekâleti Riyasetine,

1.Musul mıntıkasında Misâk-ı Millî hududumuzun icap ederse silahla temini mukarrerdir. Çölemerik ve Revandiz hudut kıt'aatından teşkil edilecek bir cebel bataryasıyla takviye edeceği bir nizamiye süvari livası, aşiret süvari fırkaları ve mahalli halk ile takviye edilecek Özdemir'in müfrezesiyle (İmadiye-Süleymaniye hattı üzerinde Musul-Kerkük hattına taarruza memur edilecektir. Binaenaleyh bu nokta-i nazardan şimdiden istihzaratta bulunulması ve asgari zamanda intacı elzem olan bu istihzaratın ne zaman kadar ikmali ve harekâtın taarruz şeklinde idaresi hakkında mütalâ-i devletlerinin iş'arı,

2.Elcezire ve Şark cephesine yazıldı.

(İmza) F E V Z İ"

---

[188] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, s. 89.
[189] Suat Akgül, **Aynı eser**, s. 27-28.
[190] Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 65.
[191] **Gnkur ATASE Arşivi**, Kls: 1611, Ds: 151, F: 2, 2-9; bu konu hakkında ayrıca bk., **Başbakanlık Cumhuriyeti Arşivi (BCA)**, Hariciye nr: 1/210, 18. 9. 1338 (1922). Hulki Saral, *Aynı makale*, s. 33-34.

Fevzi Paşanın bu emrine karşılık cephe komutanlığı ise, Genelkurmay karargâhına gönderdiği telgraflarda mali sıkıntıları dile getirerek gerekli takviyenin yapılmasını istiyordu.[192] Fevzi Paşa da bu istekleri Millî Müdafaa Vekaletine zamanında aktararak icra edilecek harekâtın aksamaması için elinden geleni yapmaya çalışıyordu. Bu çabalar içerisinde en fazla dikkati çeken konu ise, cephenin uçak bölüğü ile takviyesi hususu idi.[193] Çünkü bölgede İngilizlerin hava gücü sayesinde üstünlük kurabilecekleri görüşü ağırlıklı olarak etrafta dolaşıyordu.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşanın emrine göre, Elcezire Cephesi bütün gücüyle Dicle'nin iki tarafından, nehir boyunca Musul yönünde taarruza geçecek idi.[194] Doğu Cephesi ise Van, Hakkari ve Iğdır sınır birliklerinden oluşan dağ bataryalarıyla takviye edilen bir piyade tümeni, bir süvari tugayı ve aşiretlerden oluşan süvarilerle İmadiye, Süleymaniye hattı üzerinden Musul-Kerkük'e taarruzla görevlendirilecektir.[195] Hatta bu hazırlıklar olurken, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Elcezire cephesinde süratli keşif ve savaş uçaklarından oluşan bir uçak bölüğü teşkili yolunda da emirler verdi. Bu konuda Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa ile de gerekli yazışmalar başlatıldı.[196] Bu arada 6 Kasım 1922 tarihinde Özdemir Beyden Elcezire Cephe komutanlığına gönderilen şifrede takviye kuvvetlerinin Revandiz'e ulaşmasını müteakip takip edilecek hareketin bütün kuvvetlerle ilk önce Zaho'nun işgalini, bir kolun da güneyden Dohuk üzerine inmesi diğer bir kolun da İmadiye üzerine yürümesi hususu teklif ediliyordu. Özdemir bunun dışındaki ihtimalleri de sıralamakta idi.[197] Özdemir'den alınan cevaplar çerçevesinde 10 Kasım 1922 tarihine kadar Elcezire Cephesinin gerekli hazırlıkları tamamlaması isteniyordu. Bu gelişmeler olurken, bir yandan da Lozan Konferansı devam ediyordu. Bu sıra-

---

[192] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1611, Ds: 151, F: 2-10, ,2-11, 2-24, 2-25,
[193] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1611, Ds: 151, F: 2-9.
[194] Bununla ilgili yazışmalar hakkında geniş bilgi için bk., **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1611, Ds: 151; F: 3-39, 3-40.
[195] Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 66.
[196] **Gnkur. ATASE Arşivi**: Kls: 1611, Ds: 151, F: 2-31, 2-35.
[197] **Gnkur. ATASE Arşivi**: Kls: 1872, Ds: H-17, F: 10-18.

da Lozan'dan gelen haberlere bakılırsa konferansın kesintiye uğraması ihtimali vardı. Bu ihtimale karşı Fevzi Paşa, Musul harekâtına katılacak birliklerin hazırlanması konusunda gerekli talimatları da vermekten geri kalmıyordu. Hatta, 4 Aralık 1922 tarihinde İzmir'den Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen telgrafta Musul'a yönelik olarak icra edilecek harekâta dair daha detaylı bilgiler veriliyordu. Fevzi Paşa, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta şunlara dikkat çekiyordu.[198]

"İzmir'den, 4.12.1338 (1922) Harp Telgrafı

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

1. Musul mıntıkasında Misâk-ı Millî hudutlarımızın icap ederse, silahla temini maksadıyla yapılan ihzarat (hazırlıklar) neticesinde 5.818 muharip tüfek ve 1.359 muharip süvari, 54 ağır, 33 hafif makineli tüfek ve 16 toptan ibaret bir kuvve-i seferiye, Hasankale ile Bitlis arasında yolda bulunan bir süvari livasıyla (tugay) altı toptan ibaret kısmı hariç olmak üzere kâmilen Siirt, Diyarbekir, Mardin, Cizre müstatili (uzantısı) dahilinde toplanmıştır.

Bu kuvvetin 10 gün zarfında Şırnak, Çekik, Midyat, Cizre mustatili intitatı için icap eden hazırlık da yapılmış ve buradan Musul üzerine harekât-ı taarruziyeye ibtidar (başlanması) için bu küçük mustatil dahiline lazım gelen erzak idhar edilmiştir (yığılmıştır). Yalnız taarruza karar vermezden evvel kıt'aatın küçük mustatil dahiline alınması ve orada hal-i intizarda bırakılması idhar edilen erzakın sarfına sebebiyet vereceğinden taarruz emrine intizar eylemek üzere kıt'aatın Siirt, Diyarbekir, Mardin, Cizre mustatilinde kalmalarının tensip edilerek ve Elcezire Cephesi komutanlığının evamir-i lazime verildiği ve kuvve-i seferiyenin Ankara'dan topçu ile daha ziyade takviyesine çalışılmakta olduğunu arz ederim.

2. Vaziyet ve müzakerat-ı siyasiyenin göstereceği lüzum ve şekle göre Elcezire'de harekât-ı askeriye icrası taarruz emrinin vürudundan (gelişinden) on gün sonra mümkün olacağı anlaşıl-

[198] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1611, Ds: 151, F: 2-108; ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 67.

maktadır. Irak vaziyet-i askeriyesinde mühim bir tebeddül olmamıştır. Yalnız bize taraftar aşâir ile Revandiz müfrezesinin Musul şarkında icra edecekleri tazyik üzerine İngilizler Musul mıntıkasındaki tayyare kuvvetlerini tezyit etmişlerdir ve Köysancak, Akra istikametlerinde şiddetli mukabil hareketlerde bulunmuşlardır. İngilizler Musul'un 100 km. güneyinden şarka kadar şimendifer hattı ikmal etmişlerdir. Musul bölgesinde de kuvvetli otomobil kolları vardır.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi"

İcrası düşünülen Musul harekâtına Anadolu'nun doğusunda konuşlandırılmış olan birliklerin katılması düşünülüyordu. Bu amaçla hazırlanmış olan çizelgede bu birlikler ve katılması karalaştırılan personel, silah miktarı şu şekilde tespit edilmiştir.[199]

Kıt'aat	Tüfenk	Muharip süvari	Ağır Mk. Tf.	Hafif. Mk.Tf.	Top	Mülahazat
2. Fırka	4299	76	14	4	10	-
14. Alay	1028	-	4	-	-	-
9. Liva	-	509	-	9	-	-
Van Hdt. Al.	250	-	6	-	-	-
Iğdır Hdt.Al.	241	-	8	2	-	-
S.kamış Sv.K	-	774	12	18	6	Rus cebel
Yekûn	5818	1359	54	33	16	

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa 23 Aralık 1922 tarihinde Elcezire Cephe Komutanlığına gönderdiği şifre telgrafta, konferansın kesintiye uğraması halinde boğazlara karşı başlayacak askeri harekât ile ayni zamanda Musul'a karşı taarruza da başlanacağından birliklerin 10 gün içinde son toplanma bölgelerinde bu-

[199] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1611, Ds. 151, F: 2-108.

lunması için gerekli hazırlıkların yapılmasını istiyordu.[200] Fevzi Paşa, ayrıca Cevat Paşa'ya gönderdiği telgrafta, konferansın kesilmesi durumunda Suriye hududunda da Fransızlara karşı gerekli müdafaa tedbirlerinin alınması gereğini de vurguluyordu.[201] Bu sırada Ayrıca Elcezire Cephesine kaydırılması düşünülen birliklerle ilgili yazışmaların da sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.[202] Zaten bu gelişmeler üzerine, konferansın sonuçlanmaması ihtimaline karşı bir kısım kuvvetler Batı'ya kaydırıldı.[203] Gerçi Türkiye konferanstan önce Musul'u silahla almaya karar vermiş ise de, konferansın başlamasıyla birlikte diplomasi usûllerine daha ağırlıklı yer vermeyi uygun bulmuştu.[204] Böylece 1922 yılı sonunda Musul'a yönelik olarak yapılması düşünülen Türk askeri harekatından vazgeçilmiş oldu.[205]

Görüldüğü üzere Ankara hükûmeti, daha Lozan görüşmeleri başlamadan önce Musul'un gerekirse silah yoluyla kurtarılması için İngilizlere karşı bir harekâtı göze almıştır.[206] Ancak, Türk kuvvetlerinden bir kısmının batı bölgesine kaydırılmak zorunda kalması ve daha sonra konferansın başlaması, bu isabetli düşüncenin gerçekleşmesine engel olacaktır.

9 Eylül 1922 tarihinde orduları İzmir'e ulaşan ve Yunan işgal kuvvetlerini Anadolu'dan tamamen atan Türkiye, 20 Kasım 1922 tarihinde Lozan'da nihai barış görüşmelerinde bulunmak üzere düşmanlarıyla birlikte masaya oturdu. İngilizler konferans öncesi, Musul'un Irak'ın bir parçası olduğu tezini ortaya atarak bunu her yerde savunmaya başlamışlardı. Konferansta da aynı tezi savunacakları anlaşılıyordu.

Lozan Konferansı'nda bilindiği üzere, en çetin tartışmaların meydana geldiği konu Musul Meselesi olmuştur.[207] Türkiye

---

[200] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1611, Ds: 151, F: 2-115.
[201] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1611, Ds: 151, F: 2-120.
[202] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1611, Ds: 151, F: 2-42, 2-43.
[203] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, s. 89.
[204] Kâmuran Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, Ankara 1986, s. 391.
[205] Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 68.
[206] Mim Kemal Öke, **Musul-Kerkük Dosyası**, İstanbul 1981, s. 52.
[207] Ali Naci Karacan, **Lozan**, İstanbul 1971, s. 242.

için hayati bir öneme sahip olan Musul, müzakerelere ve müttefiklere hakim olan İngiltere için de gerek zengin petrol kaynakları ve gerekse Hindistan yolunun emniyeti bakımından ele geçirilmesi zorunlu görülen stratejik ve iktisadi öneme sahip bir bölgedir.[208] Türkiye için ise, asgari vatan sınırlarını ifade eden Misâk-ı Millînin vazgeçilmez bir ilkesidir.

Lozan görüşmelerine gitmezden önce İsmet Paşa, Sovyet Büyükelçisi Aralof ile görüşmüş ve Boğazlar konusunda destek vereceklerine dair bir gayret sezmişti.[209] Fakat, Sovyet Rusya'nın da çok geçmeden Çarlık Rusya'sı gibi hareket ettiği fark edilince, Boğazlar konusunda Türk-İngiliz yakınlaşması daha da belirginleşti. Boğazlar Sorununda Türk-İngiliz yakınlaşmasına karşılık, Musul Meselesinde çok ateşli konuşmalar yapıldı. Lozan Konferansının birinci devresinin sekteye uğramasına neden olan hususlar, kapitülasyonlarla Musul Meselesi oldu.

Musul Meselesi açık toplantılarla görüşülürken, İsmet Paşa daha çok tarihî, etnik, sosyal, dinî, ekonomik, siyasal ve askerî ve stratejik nedenleri ileri sürerek[210] aleni görüşmelerden çok özel görüşmelerle halledilmesini önerdi .[211] Bunu karşılık Lord Curzon ise, Türklerin istatistiklerinin doğru olmadığını, Musul'un çoğunluğunu Kürtlerin ve Arapların oluşturduğunu belirtiyordu.[212] 26 Kasım'da Musul konusunda başlatılan ikili görüşmelerle bir anlaşmaya varılamadı. Türk tarafının Musul'un Türkiye'nin bir parçası olduğu ve Türkiye'ye iade edilmesi şeklindeki istekleri, İngilizler tarafından bölge halkının çoğunluğunun Türk olmadığı ve Faysal ile yapılan antlaşma gereği buranın Irak toprağı olduğu ile-

---

[208] Kadir Mısıroğlu, **Musul Meselesi ve Irak Türkleri**, İstanbul 1975, s. 83.

[209] Ş. I. Aralof, **Bir Rus Diplomatının Türkiye Hâtıratı**, İstanbul 1967, s. 98.

[210] Dursun Gök, "1924 Türk Basınında Musul Meselesi", **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul** , Ankara 1998, s. 59-60.

[211] Türklerin istatistiklerine göre, bölgede 146.000 Türk, 263.000 Kürt, 43.000 Arap, 31.000 gayr-ı müslim bulunuyordu. Bk., Kemal Melek, **İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu**, s. 34.

[212] İngiliz istatistiklerine göre, bölgede 445.000 Kürt, 66.000 Türk, 186.000 Arap, 79.000 gayr-ı müslim bulunuyordu. Bk., Seha L. Meray (Çev.), **Lozan Barış Konferansı Tutanakları ve Belgeler**, Takım 1, c. 1, s. 359 (Ankara SBF. Yay.)

ri sürülerek kabul edilmedi. Özel görüşmelerden bir sonuç alınamayınca Musul meselesi tekrar genel oturuma getirildi.

Her ne kadar uzayan bu görüşmeler esnasında sınırlar konusu tartışılıyorsa da, aslında iki ülke Musul petrolleriyle ilgili olarak görüşmeleri sürdürüyorlardı. Sonuçta İngilizler, Türklerin bu bölgeyi sırf petrolden dolayı istedikleri izlenimini konferans üyelerine aktararak diplomatik üstünlüğü ele geçirmeye çalıştılar. İngiliz başbakanı Bonar Law ise, 5 Aralık 1922 tarihinde Curzon'a yazdığı mektupta Mezopotamya sorunundan bir an evvel kurtulmak istediğini yazarak, konferansın kesilmesinin kötü olacağını ifade ediyordu.[213] Buna karşılık Curzon verdiği cevapta, eğer Türkler saldırıya geçerse, savunmaya geçip ancak zorlandığımız takdirde geri çekilebiliriz şeklinde bir açıklamada bulundu.[214] İngiliz hükûmeti gelişmeleri değerlendirmek ve Musul'da içine düşülen duruma bir çözüm yolu bulmak amacıyla 8 Aralık 1922'de "*Irak Komitesi*" adını taşıyan bir komiteyi Londra'da topladı. Bu toplantıda petrol bulunmayan Musul Nehrinin kuzeyindeki toprakların Türklere bırakılabileceği görüşü ağırlık kazandı. Komite, sorunun çözümünde inisiyatifi Lozan'da bulunan Curzon'a bırakma kararı aldı.[215] Curzon'un hedefi ise, öteden beri sorunu genel oturumlara getirip orada tartışmaya açmaktı.

Lozan Konferansı'nın 23 Ocak 1923 tarihli oturumunda Musul sorunu tekrar gündeme getirildi. Türk heyetinin başında bulunan İsmet Paşa, tarihî, siyasî, kültürel, coğrafi, ekonomik ve askeri açıdan Musul'un Türkiye'nin bir parçası olduğunu, İngiliz iddialarının yersiz olduğunu uzun bir açıklama ile ortaya koydu. İsmet Paşa, Musul vilâyetinde nüfus çoğunluğunu Türklerin oluşturduğunu onları Kürtlerin takip ettiğini belirterek, Kürtlerin de Turanî kökenli olduklarını, Türklerle aynı soydan geldiklerini Encyclopedia Britannica'ya dayarak açıkladı. Ayrıca Kürtlerin kaderlerini kardeş olarak kabul ettikleri Türklerle birleştirmekten yana olduklarını vurguladı. İsmet Paşa en son olarak bölgede bir referandum yapılması önerdi. İsmet Paşanın İngilizlere karşı kullandığı

---

[213] Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 69.
[214] Kemal Melek, **Aynı eser**, s. 35-36.
[215] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, s. 103.

en önemli koz olan referandum meselesinde halkın tamamına yakınının Türkiye ile birlikte olmak arzusunda oldukları gerçeği saklı idi. Hatta bir referandum yapılması durumunda Musul değil, Irak'ın büyük bir bölümünün Türkiye'den yana bir tavır sergileyecekleri bekleniyordu. İsmet Paşa'nın tezlerine karşı tezle cevap veren Curzon, Türk tarafının nüfusla ilgili istatistiklerinin gerçek olmadığını ileri sürmekte idi. Curzon bu sırada, Musul'un Irak mandasında dolayısıyla kendi kontrollerinde kalmasını istiyordu.[216] İki tarafın görüşmeler boyunca birleştikleri ortak nokta, Musul meselesinin bir petrol sorunu değil, bir ülke sorunu olduğu görüşü idi. Halbuki Musul'un geleceğini tayinde petrol faktörü tarafların görüşlerinin aksine çok büyük rol oynuyordu. Savaştan yeni çıkmış, ekonomik kaynakları son derece kısıtlı olan Türkiye için Musul petrollerinin önemi pek büyüktü. Ancak, Türkiye devletin güvenliğini ön planda tutarak Musul sorununu bir ülke sorunu olarak ele almakta kararlı idi. Aslında Ankara, petrolün, sorunun çözümünde oynayacağı rolün pekala farkında idi. İsmet Paşa ile Curzon arasındaki ikili görüşmelerde İngiltere ile petrolün paylaşılabileceğinin söylenmesi, yine büyük petrol şirketlerine Musul'da petrol arama ve işletme imtiyazının Ankara'dan geçtiği mesajının verilmesi Türkiye'nin Musul petrolüne gösterdiği ilginin önemli işaretleri arasındadır.[217] Lozan Konferansı esnasında Musul petrollerinden % 25 pay alan Fransa, İngiltere'yi desteklerken, Amerikan temsilcisi ise Musul petrolü dahil bazı ekonomik imtiyazlar beklentisiyle şimdilik Türk tezini desteklemekte idi.[218] Öte yandan TBMM hükûmeti bu sırada Ahmet Rüstem Bey ve iki arkadaşını Londra'ya göndererek İngiliz parlamentosunda bir nabız yoklamasına girişti. Ahmet Rüstem Beyin, İngiliz hükûmetinin bölgedeki Türk egemenliğini tanıması yönündeki çabaları bir netice vermedi. Zaten Lord Curzon, hükûmetini bu konuda uyararak Türk yetkililerle görüşmemeleri konusunda telkinde bulunmuştu. İngilizler, bu sırada Türk hükûmetinin

---

[216] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları Belgeler**, Takım I, c. I, Kitap 1, Ankara 1969, s. 393 vdd.
[217] İsrafil Kurtcephe, **Aynı eser**, s. 14.
[218] Mim Kemal Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Ankara 1992, s. 104 vd.

çeşitli ülke şirketlerine petrol imtiyazı vaadi ile Musul'da denetimi ellerine almalarından dolayı son derece endişeliydiler. Bu endişeleri ortadan kaldırmak isteyen İngiliz hükûmeti daha atak davranarak sözkonusu şirketlerle temasa geçmiştir. Böylece Türkiye'nin elindeki bir koz daha alınmış oldu. Hatta bu sırada Amerikan petrol şirketleri II. Abdülhamit'in varisleri ile de temasa geçerek Musul petrollerinden hisse koparabilmek düşüncesiyle faaliyette bulunuyorlardı. Türk hükûmeti ise, Musul petrollerinin tamamına egemenlik haklarıyla birlikte sahip olmak istiyordu.[219]

Musul meselesinin ikili görüşmelerle çözümlenemeyeceği ortaya çıkınca Lord Curzon, Türk tarafının güçlü kanıtlara sahip olduğu bu meselede kazançlı çıkabileceğini kestirerek konuyu konferans gündeminden çıkarmaya çalıştı. Curzon, konuyu Milletler Cemiyetine havale etmeyi teklif ederek, bu cemiyette ağırlığı olan İngiltere lehine meselenin çözümlenebileceğini düşünüyordu. Türkiye üyesi olmadığı, İngiliz nüfuzunun hakim olduğu Milletler Cemiyetine konunun götürülmesini istemiyordu. Neticede konferans dağıldı ve Türk heyeti de Lozan'dan ayrılarak Ankara'ya geldi. Musul meselesi, Türkiye Büyük Millet Meclisinde büyük tartışmalara sebep oldu.

[219] Mim Kemal Öke, **Aynı eser**, s. 107 vdd.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
LOZAN BARIŞINA UZANAN SÜREÇTE MUSUL MESELESİ

A. TBMM'de Musul Konusunda 1922-1923 Yıllarında Yapılan Tartışmalar

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti delegelerinin barış görüşmeleri için Lozan'a gitmesinden sonra, yapılan görüşmeler zamanında Ankara'ya aktarıldı; konferansta görüşülen konular zaman zaman aleni ve gizli oturumlarda meclis gündemini de belirledi.[220]

Türk milleti haklı olarak üç yıldır devam eden ve Türk yurduna haksızca saldırıda bulunan düşmanlara karşı göğsünü siper ederek mücadele etmiş ve büyük bir zaferle mücadelesini taçlandırmıştı. Süngü ile kazanılan bu zaferin diplomatik yönden de taçlandırılması gerekiyordu. Bundan dolayı Lozan'da yapılan görüşmeler Türk kamuoyunun tamamını yakından ilgilendiriyordu. Lozan'da Türk devleti adına görüşmelerde bulunanların da sorumlulukları son derece büyük ve ağırdı.

İsmet Paşa ve heyeti Lozan görüşmelerinde karşılarında kurt diplomatlarla mücadele etmek zorunda kaldılar. Türk delegelerinin karşısında yer alan ülke temsilcileri Osmanlı Devletinden beri devam ede gelen imtiyazların devamından yana idiler. Tam bağımsız bir devlet olabilmenin şartlarını ileri süren Türk delegelerine karşı her konuda itirazlarını yükselttiler. Bu konuda en çok itirazlarda bulunan ülkelerden biri İngiltere idi. Önceki bölümde de ifade edildiği gibi, Musul meselesinden kaynaklanan anlaşmazlıklar Lozan konferansının kesintiye uğramasına neden oldu.[221]

---

[220] İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf (Orbay) Bey'in Lozan konferansında yapılan görüşmeler hakkındaki TBMM.nin gizli celsesinde yaptığı izahat için bk., **TBMM. GCZC.**, 25 Kanun-ı evvel 1338 Pazartesi, 166. in'ikad, Üçüncü celse, c. III, s. 1146 vdd.

[221] Lozan konferansında Musul konusu önemli tartışmalara neden olmuş; Türk basınında da bu konuda sık sık yorumlar yayımlanmıştır. Bilgi için bk., Tahir Kodal. **Musul Meselesi (Türk Basınına Göre, 1923-1926)**, Ankara Üniversitesi

2 Ocak 1923'te Mustafa Kemal Paşa TBMM'de yaptığı açıklamada şunları söylüyordu: *"...Musul vilâyetinin hudud-ı millimize dahil araziden olduğunu biddefaat ilan ettik. Lozan'da elyevm (bugünkü günde) karşımızda ahz-ı mevki etmiş olanlar bunu pekala bilirler. Vatanımızın hudutlarını tayin ettiğimiz zaman büyük fedakârlıklara katlandık. Menafiimize mugayir (menfaatlerimize aykırı) olmakla beraber müsalemet perverane (barıştan yana) hareket ettik. Artık Millî arazimizden en ufak bir parçasını bizden koparmaya çalışmak pek haksız bir hareket olur. Buna kat'iyen muvafakat etmeyiz".*[222]

Mustafa Kemal Paşa 30 Ocak 1923 tarihli konuşmasında ise, Musul vilâyetinin, Türkiye devletinin Millî sınırları içerisinde olduğunu; buralarını ana vatandan koparıp şuna buna hediye etmenin mümkün olamayacağını ve Cemiyet-i Akvam'ın bu konuyla hiçbir ilişkisi olmadığını ifade ediyordu.[223]

Lozan Konferansı'nda Musul Meselesinden dolayı İngilizlerle devam eden tartışmalar, ileri sürülen görüşler, ayni günlerde TBMM'de de hararetli tartışmalarla gündemlerden düşmemiştir.[224] Mecliste devam eden tartışmalar sırasında Rauf Orbay, Musul Meselesini doğu vilâyetleri meselesi olarak gördüğünü ve Musul'un tehlikeye düşmesi durumunda doğu illerinin de tehlike altına düşeceğini ifade ediyordu.[225] Mecliste bu konuda çok hararetli tartışmalar olur. Meselenin çözümlenmesi konusunda İngilizler de bir türlü geri adım atmazlar. Mecliste ve kamuoyunda tekrar İngilizlerle savaşa girme konusunda fikirler dolaşmaya

---

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002, s. 53 vdd.

[222] **ASD.**, c. III, Ankara 1981, s. 56; Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 70.

[223] Mustafa Kemal Paşa, 30 Ocak 1922 tarihli konuşmasında şöyle demiştir: *"Musul Vilayeti, Türkiye Devleti'nin hudud-ı millisi dahilindedir; buralarını ana-vatandan koparıp, şuna buna hediye etmek hakkı kimseye ait olamaz. Cemiyet-i Akvam ile de bu meselenin münasebatı yoktur."* Bk., **ASD.**, c.III, s. 59; ayrıca bk., Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, s. 107.

[224] Mustafa Budak, **Aynı eser**, s. 343-349, 376-377.

[225] **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıt Ceridleri, (TBMM. GCZC)**, c. III, s. 1309.

başlar. Hatta bu sırada Mustafa Kemal Paşa da Musul konusunda şayet diretilirse muharebeye girmenin kaçınılmaz olacağını belirtir.[226] Bu olayların cereyan ettiği sırada, hükûmetin izlediği politikayı eleştiren ve kuvvet kullanarak Musul'u alma fikrini savunan bir milletvekiline cevap vermek üzere söz alan Mustafa Kemal Paşa, TBMM'de yaptığı bir konuşmada harbe girmeden konunun çözümlenmesinden yana olduğunu belirtir. Mustafa Kemal Paşa TBMM'nin gizli oturumunda yaptığı açıklamasında: *"...Musul meselesinin hallini muharebeye girmemek için bir sene sonraya talik etmek demek, ondan sarf-ı nazar etmek demek değildir. Belki de bunun istihsali için daha kuvvetli olabileceğimiz bir zamana intizardır. Bugün sulh yaparız, bir ay sonra iki ay sonra Musul meselesini, hal etmeye kıyam ederiz. Fakat bugün Musul meselesini halletmek istediğiniz vakit bu meselede karşınıza yalnız İngiliz değil, Fransız, İtalyan, Japon ve bütün dünyanın düşmanları vardır. Yalnız kaldığımız zaman İngilizlerle karşı karşıya kalacağız ve yalnız olarak İngilizlerle karşılaşacağız. Bundan menfaat var mıdır yok mudur? ...Musul meselesini bu günden halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız dersek bu mümkündür. Musul'u gayet kolaylıkla alabiliriz. Fakat Musul'u aldığımızı müteakip muharebenin hemen hitam bulacağına kani olamayız. Şüphesiz orada bir harp cephesi açacağız..."*[227] diyordu.

Mustafa Kemal Paşanın barışçı bir politika ile Musul Meselesinin çözüme kavuşturulması yolundaki fikirleri[228] üzerine bazı milletvekilleri harekete geçerler. Lozan konferansında tartışılan konulan TBMM'de aleni ve gizli toplantılarda sık sık gündeme getirilir, tartışılır. Rauf (Orbay) Bey ise mecliste yaptığı bir konuşmada *"...Musul meselesi Vilayat-ı Şarkiyemiz meselesidir. Vilayat-ı Şarkiye Meselesi, Türkiye meselesidir. Vilayat-ı Şarkiye tehlikeye düşerse, Türkiye tehlikeye düşer. Sözlerimi bu kanaatte*

---

[226] Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, c. II, Ankara 1986, s. 335; ayrıca bk., Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, s. 108.

[227] **TBMM. GCZC**, c.III, s. 1318.

[228] Mustafa Kemal Paşa sorunun bir yıl sonra müzakere ile çözümlenmesinden yanadır. Bilgi için bk., **TBMM. GCZC**, c.III, s. 1320-1321.

olarak söylüyorum"[229] diyerek, Musul'un önemini vurgulamıştır. Rauf Beyin, bundan başka mecliste yaptığı açıklamalarda, Lozan görüşmelerinden çıkan sonuca göre Türkiye'nin siyaseten Musul'u almasının mümkün olmadığını, ancak ordu ile bölgeyi kontrol altına alabileceğini ifade ettiği anlaşılmaktadır.[230] Öte yandan Rauf Bey yaptığı açıklamalarda, Musul meselesinin Cemiyet-i Akvam'a götürülmesinin Türkiye aleyhine bir sonuç doğuracağından, bunun kabul edilemez bir durum olduğunu belirttiği anlaşılmaktadır.

Erzurum mebus Hüseyin Avni Bey de TBMM'de Lozan konferansında tartışılan konulara her zaman katılan, fikirlerini açıklayan biridir. Musul meselesinin Milletler Cemiyetine havale edilmesi hususu tartışılırken bunun bir şaki tuzağı olduğunu belirten Hüseyin Avni Bey konuşmasında şöyle der: *"İngilizlerden Mısır'ı aldınız, Kıbrıs'ı aldınız mı efendiler? Musul'u bugün sana vermeyen, ne için yarın versin? Gayesi orada bir Kürt hükûmeti teşkil edip, senin memleketini parçalayıp, neticede bir Ermenistan teşkil etmek değil midir?"*[231] TBMM'de Lozan Konferansı'yla ilgili görüşmelerin yapıldığı oturumlarda kimi zaman oldukça heyecanlı konuşmalar yapılmıştır. Nitekim bir oturumda Hüseyin Avni Bey sözü alarak yaptığı heyecanlı bir konuşmada; *"...Başkumandan paşaya söylüyorum ki, Paşa, ordunun başına otur, başka işin yoktur... Başkumandanlık vazifesini ifa et ve hudutlara bayrağımızı rekzet, bayrağını süngünü (İngiliz'in) gırtlağına daya!"*[232] diyor ve fiili olarak taarruz edilmesini, yani orduyla birlikte Musul'a doğru harekete geçilmesini istiyordu.[233] Diğer bir Erzurum mebusu Mustafa Durak Bey ise, aynı konuya temas ederek, *"Türkiye için Erzurum ve Kars'ı nasıl önemli görüyorsam, Musul'u da o kadar mühim görüyorum"* diyerek Musul'un Türkiye açısından önemini vurguluyordu.[234] Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey de, İngilizlerin bölgede

---

[229] **TBMM. ZC.**, c. III, s. 1309.
[230] **TBMM.GCZC**, c. IV, s. 86.
[231] **TBMM.GCZC**, c. IV, s. 93.
[232] **TBMM. GCZC**, c. IV, s. 93-95.
[233] Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 70.
[234] **TBMM. GCZC**, c.IV, s. 153.

Kürt-Türk ayrımı yaparak Musul'u Türkiye'den koparmaya çalıştıklarını belirtiyor ve Musul'un Türkiye'den ayrılmasının mümkün olmadığını açıklıyordu.[235] Bu sırada İngiliz istihbaratı da Türkiye içerisinde faaliyette bulunarak bilgi toplamakta idi. İngiliz istihbaratının tespitlerine göre, TBMM ve kabine Musul konusunda bir çıkmazın eşiğinde idi. Gerçi TBMM'deki mebusların % 60'ı Musul konusunda Misâk-ı Millî kararlarının uygulanmasından yana olmalarına rağmen, Lozan barış görüşmeleri sürecinde bu dileklerin yerine getirilmesi mevcut siyasi konjonktürde son derece zordu.[236] Nitekim, TBMM'de Musul'un Türkiye'ye ait olduğu ve bunun yapılacak olan müzakerelerle çözüme kavuşturulmasının önemli olduğu, Misâk-ı Millî'ye bağlı kalınacağı hususu devamlı gündemde tutulmuş ve tartışma konusu olmuştur.[237]

İngilizlerin Musul konusunda anlaşmaz tutumları konferansın uzamasına ve giderek bir çözümsüzlüğe gitmesine neden oluyordu. Türk heyeti, Ankara'nın talimatına uyarak, Musul meselesini İngiltere ile daha sonra çözümlenmek üzere ertelemeyi uygun buldu. Musul meselesi hariç olmak üzere, diğer konularda anlaşmaya varıldı. Türkiye'nin özgür ve bağımsız bir devlet olduğu 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması ile diğer akit ülkeler tarafından da kabul edildi.[238]

B. İngilizlerin Musul'a Yönelik Hava Taarruzlarının Artması

Lozan Barış Konferansı'nın toplanmasından evvel İngilizler de Musul'da üstünlüğü ele geçirmek üzere askeri harekata ağırlık verdiler. İngilizlerin de amaçları bölgede üstünlüğü ele geçirip baskı ile de olsa aşiretleri kendi yanına çekmek şeklinde özetlenebilir.

---

[235] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, c. 111.

[236] Salahi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara 1995, s. 309.

[237] Nejat Kaymaz, "TBMM'de Misak-ı Milli'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu-II", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 22, Ekim 1985, s. 33-35.

[238] Lozan barışı hakkında bilgi için bk., İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, c. I, Ankara 1989, s. 67-244; ayrıca bilgi için bk., Ali Naci Karacan, **Lozan**, İstanbul 1971.

İşte bu maksatla İngilizler, 17 Ekim 1922 tarihinden itibaren Köysancak, İmadiye ve Dinart'ı havadan bombalamaya başlamışlardı. İngilizlerin amacı bölgedeki aşiretleri cezalandırmaktır. Bu sırada Mustafa Kemal Paşanın Musul hakkındaki beyanatları, plebisit yapılacağı yolundaki açıklamaları, yöre halkını İngilizlere karşı harekete geçirdi.[239]

İngiliz uçak filosu şehirleri, aşiretlerin yaşadıkları bölgeleri, bunların sürülerini ve ekili alanları sık sık bombalamış; halk ise bu bombardımandan bıkıp usanmıştır. Hele 15 Aralık 1922 tarihinde Revandiz'e 22 uçaklık bir filo ile yapılan ve bir buçuk saat devam eden bombardıman her tarafta yangınların çıkmasına neden olmuştur. Özdemir Beyin Millî kuvvetlerinin gayretleri ile bu yangınlar kısa sürede söndürülebilmiştir. Bombardımandan bıkan Ranya, Mamure ve Derbent ahalisi ise işini gücünü bırakıp civardaki dağlara kaçarak can ve malını bir ölçüde kurtarabilmişti. Bombardumanı fırsat bilen Nasturiler de bu sırada harekete geçmişler fakat yağan yağmurlar hareketlerini büyük ölçüde kısıtlamıştır.[240]

Köysancak ve İmadiye'ye yönelik olarak İngilizlerin icra ettikleri hava ve kara birlikleri destekli harekât başarılı olamayınca bir müddet bekleyen İngilizler, tekrar saldırılara başladılar. İngiliz Savaş Bakanlığı, Hava Kuvvetleri Mareşal John Salmon'un komutasında bulunan 8 nci filoyu takviye etmeye karar verdi. Salmon, Musul bölgesini 1906 yılından beri tanıyan bir subaydır. Yüzbaşı rütbesinde iken İngiltere tarafından bölgeye eski eser aramakla görevli arkeolog olarak casusluk faaliyetinde bulunmak üzere gönderilmişti.[241]

Mareşal Salmon, 1923 yılı Şubat-Nisan ayları arasında Musul vilâyetinde icra ettiği askeri harekâta ilişkin bilgileri bilahare İngiltere'de yayınlamış olup, bir takım bilgileri buradan temin etmek mümkündür.[242] General Salmon, Kuzey Irak'taki harekâta

---

[239] Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 71.
[240] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 145.
[241] Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 71.
[242] İngiliz Generali John Salmon, 1923 yılında Şeyh Mahmut ve Özdemir Bey'e karşı yürüttüğü hava harekatına dair raporları 10 Haziran 1924 tarihli London

1923 yılı Şubat ayı başında başlamış ve askerî harekâtını Şeyh Mahmut ile Özdemir Bey müfrezesi üzerinde yoğunlaştırmıştır.[243] İngiliz hükûmeti bu sırada bölgede faaliyet gösterecek olan filoya yeni uçaklar da ilave ederek sayıyı 100'e çıkardı. İngiliz kuvvetlerinde ayrıca, biri piyade, diğeri süvari olmak üzere iki Hint tugayı, dört batarya (16 top), bir istihkâm taburu, 4.000 civarında Nasturi ve Ermenilerden oluşan gönüllü birlikler ile 1500 civarında aşiret askeri bulunuyordu.[244] Bu kuvvet bölgede bulunan Türk kuvvetleriyle mukayese edilemeyecek ölçüde büyük idi. Filo bir müddet sonra bütün kuvvetiyle Renya, Derbent ile bölgedeki diğer şehir, kaza ve köyleri bombalamıştır.[245] Salmon bu raporunda ayrıca Elcezire Cephesine ait bir raporu ele geçirdiğinden bahsederek buradan elde ettiği bilgilerden hareketle kuvvetlerini Revandiz bölgesinde yoğunlaştırdığını ifade etmektedir.[246] İngiliz generalinin belirttiğine göre bölgede harekât icrası için en elverişli güzergah İran yoludur zira Türk yolu olarak bilinen Van'dan Revandiz'e ulaşan doğru ve kestirme yol uzun süre karlarla kaplı olduğundan askeri harekat için elverişli değildir. Bu yüzden kendisinin öncelikle İran yolunu tutmayı hedeflediğini belirtmektedir. İran yolunun kapatılması halinde kış mevsiminin etkisinin henüz geçmediği bu bölgede sıkışan Türk kuvvetleri için gelecekte büyük sıkıntıların yaşanması ise pek muhtemeldir. İngiliz generali raporunda eğer bölgede başarı sağlanmak isteniyorsa kara harekatıyla müşterek olarak hava harekatının icra edilmesini istemekte ve bu şekilde bir hazırlık yapmaya gayret gösterdiğini açıklamaktadır.[247] İngiliz kuvvetlerinin bölgede başarılı olabilmesi için aşiretlerin desteğine ihtiyaç duyduğunu itiraf eden General Salmon, bu amaçla Pişdar aşiretiyle şimdilik diyalog kurmaya çalıştığını ifade etmekte ve bu aşiret vasıtasıyla Şeyh

---

Gazetesinde neşretmiştir. Bu rapor aynı yıl, Genelkurmay Talim ve Terbiye Şubesi İngilizce mütercimi Yüzbaşı Cemal tarafından Osmanlıca olarak Türkçe'ye çevrilmiştir. Bk., **1923'te Şeyh Mahmutla Özdemir'e Karşı Kuva-yı Berriye ve Havaiyenin Müşterek Harekâtı**, (Çev. Yüzbaşı Cemal), Ankara 1340

[243] John Salmon, **Aynı eser**, s. 1.

[244] Genelkurmay Basımevi, **Aynı eser**, s. 280.

[245] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 136.

[246] John Salmon, **Aynı eser**, s. 2-3.

[247] John Salmon, **Aynı eser**, s. 4.

Mahmut'un Süleymaniye bölgesindeki etkisini kırabileceğini açıklamaktadır.[248]

İngiliz kara birlikleri Bağdat tarafından güneyden kuzeye doğru bir harekât icra ederken, Kraliyet Hava kolu ile Köysancak hava kolu da bunları havadan desteklemektedir. Ayrıca Kerkük bölgesine doğru da bir kol hareket etmektedir. Salmon eğer şiddetli bir Türk mukavemeti ile karşılaşılırsa, güneyde tutunmaya çalışacağını belirtiyor; Türklerin karşı taarruzu durumunda Altunköprü civarında zırhlı otomobillerden kurulu bir birliğin ihtiyat olarak hazır tutulduğunu da açıklıyordu.[249]

John Salmon, bölgedeki hazırlıklarını tamamladıktan sonra Köysancak kolunu 18 Mart, Musul kolunu da 26 Mart 1923 tarihinde harekete geçirdi. Bu sırada yağan şiddetli yağmurlar Musul'daki tek köprüyü tahrip ettiğinden İngilizlerin hareketi zorlaşmıştır. Seller diğer yerlerdeki köprüleri de tahrip etmiştir. İngiliz birlikleri kısa sürede Musul köprüsünü tamir ederek kullanıma açmışlar ve birlikler kuzeye doğru kaydırılmıştır. Bu harekât sırasında lojistik desteğin de tam olmasına dikkat eden John Salmon, her ihtimali dikkate aldığını belirtmektedir. Bu arada Özdemir'den bir mektup aldığını belirten İngiliz mareşali, mektupta, İngiliz ve Türk hükûmetleri arasında her iki tarafın işgali altındaki toprakların emniyetinden sorumlu olduklarına dair bir anlaşmanın mevcut olduğu hatırlatıldıktan sonra, şayet bir saldırı vuku bulursa bölgedeki aşiretlerin emniyeti için sonuna kadar muharebe edileceği ihtar ediliyordu.[250] İngiliz mareşali bu mektuba cevap vermediğini, bilakis hazırlıklarını yoğunlaştırmaya gayret ettiğini ifade eder. Bu arada Salmon bölgedeki hazırlıkları yerinde görmek amacıyla sık sık havadan uçaklarla keşif gezilerine çıkmaktan da geri kalmaz. Uçaklarla yapılan bu keşif gezilerinde halk üzerinde psikolojik etki uyandırması bakımından beyannameler atılmakta, aşiretlerin İngiliz idaresine geçmek istediklerine dair şayialar yayılmaya çalışılmakta, Türk hükûmetine karşı duyulan güveni azaltıcı her yola başvurul-

[248] John Salmon, **Aynı eser**, s. 5.
[249] John Salmon, **Aynı eser**, s. 6-7.
[250] John Salmon, **Aynı eser**, s. 8-9.

maktadır.[251] İngilizlerin halkı galeyana getirmek, Türkler aleyhine döndürmek amacıyla attığı beyannameler karşısında zaman kazanmak isteyen Özdemir Bey, İngiliz karargahına bir protesto gönderdi. Özdemir Bey gönderdiği protestoda, özet olarak vatanını müdafaadan başka bir günahı olmayan bölge halkına yönelik saldırıları kınıyor; son fişek ve son nefer kalıncaya kadar mukavemet edeceğini bildiriyordu. Özdemir Bey böyle hareket etmekle müzakere kapısı açıp zaman kazanmak düşüncesinde idi. Bu harekât sırasında İngilizler hava kuvvetleri kanalıyla lojistik destek temini yoluna gitmişler, havadan erzak ikmalini gerçekleştirmişlerdir.[252]

İngilizler bu sırada saldırıların yanında halkı kendi yanlarına çekmek amacıyla çeşitli yollara da başvuruyorlardı. İngilizlerin dağıttığı altın paralar ve şehirler üzerinde uçan uçakları, cadde ve sokaklarda gezen zırhlı otomobilleriyle halkın üzerinde bir baskı unsuru yaratmışlardı. Öte yandan bu sırada Türk millî müfrezesi ise, bırakın halka para dağıtmayı kendi subaylarının ödeneklerini dahi ödemekte sıkıntılar yaşıyordu.[253] Öte yandan bu sırada Ankara'dan gönderilen paranın Özdemir Beye ulaşması da iklim şartlarının güçlüğünden dolayı mümkün değildir. Hatta Cephe komutanlığı 1923 yılı Ocak ve Şubat ayında sıkıntıların çok arttığını, ordunun iaşesinin dahi karşılanmasının güçleştiğini bildiriyordu. Bu maksatla merkezden 150.000 lira para istenir fakat ancak bunun 100.000 lirası gönderilebilmiştir.[254]

Bu arada İngiliz uçaklarının saldırıları durmaksızın devam etmiştir. Özdemir Beyin 25 Ocak 1923 tarihinde Şark ve Elcezire Cephe komutanlığına gönderdiği 93 numaralı şifreye göre, İngilizlerin yaptıkları taarruz sırasında top ateşiyle iki İngiliz uçağı daha düşürüldüğü belirtiliyordu.[255]

---

[251] John Salmon, **Aynı eser**, s. 10-12.

[252] Havadan yapılan erzak ikmalinde genellikle zarar görmeyecek yiyeceklerle elbiseler atılmıştır. Böylece hava kuvvetlerinin lojistik destek sağlama yönündeki ilk tecrübeleri de başlamıştır. Bk., John Salmon, **Aynı eser**, s. 20-21.

[253] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 153 vd.

[254] Bununla ilgili yazışmalar için bk., **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1726, Ds: 640, F: 1-1, 2-2, 2-6, 2-10.

[255] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 302.

C. Şefik Özdemir Beyin Musul Harekâtının Sona Ermesi

Musul'un diplomasi yoluyla geri alınabileceği düşüncesinden hareketle Lozan'da başlatılan görüşmeler üzerine Türk hükûmeti, Elcezire Cephe komutanlığına gönderdiği şifre telgrafta Musul'a yönelik askerî harekatın durdurulmasını açıkladı. Hükûmet, Özdemir Bey'e de bu yolda bir bilgi ulaştırılmasını istedi. Cephe Komutanlığından gönderilen bir telgrafla bu durumu öğrenen Özdemir Bey oldukça sarsıldı. Bu haberin Millî teşkilata tebliği üzerine Revandiz ve çevresindeki hareket birden başka bir şekil ve renk aldı. Özdemir Bey, cephe komutanlığına 5 Nisan 1923 tarihinde gönderdiği raporunda hiç olmazsa Revandiz bölgesinin Türk denetiminde kalması için İngilizlerle bir ateşkes imzalanmasını istiyor; başlatılan diplomasi hareketini şu durumda uygun bulmadığını belirtiyordu. Özdemir Bey, Musul konusunda İngilizlerle başlatılan görüşmeleri daha sonra açıktan açığa tenkit etmeye başladı. Özdemir Beyin bu sırada böyle bir tavır sergilemesine kendisine tabi olan aşiret reisleri neden olduğu bir gerçekti. Aşiret reisleri Özdemir Bey vasıtasıyla bir takım ihtiyaçlarının Türk hükûmetince karşılanmasından dolayı memnunlardı. Diğer taraftan Özdemir Beyin başlatılan diplomasi görüşmelerini tenkit etmesine neden olan bir başka husus da, Güney Iraktaki Şiîlerin bu sırada kendisine gelerek yardım talep etmeleri idi. Aşiretler, Özdemir Beye elçi göndererek Türk hükûmetinden silah ve cephane desteği sağlanmasını istiyorlardı. Bu gibi talepler Özdemir Beyi ümitlendirmekte idi. Cephe komutanlığı ise Özdemir Beye gönderdiği şifre telgrafında İngiliz denetimi altındaki bölgelerden gelen Şii grupların taleplerinin dikkate alınmamasını, bunların da bir siyasi manevra olması ihtimalinin yüksek olduğunu belirterek, temkinli hareket etmesini tavsiye ediyordu.[256] Gerçi Özdemir Bey müfrezesi ile birlikte bu sırada son derece zor bir durumda bulunuyordu. Bu sıkıntılı dönemde etraftan kendisine dehalet eden aşiretlerin ileri geri ortaya koydukları fikirler, bir açmaz içerisinde bulunan Özdemir Beyi etkilemekte idi. Öte yandan İngilizler ise, bu sırada aradıkları fırsatın doğduğuna

---

[256] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 180-182.

kanaat ederek, hem Özdemir Beyi, hem de Şeyh Mahmut'u ortadan kaldırmak için askeri faaliyetlerine daha çok hız verdiler.

Lozan görüşmeleri devam ederken, Musul'daki İngiliz-Irak birlikleri, 8 Nisan 1923'de birisi Hodran Suyu üzerinden Şeytan Boğazı, diğeri Büyük Zap Suyu vadisinden Serderya istikametinde olmak üzere iki koldan yeniden ileri harekete geçmişlerdi. İngilizler sayıca ve teknik bakımdan çok üstün idiler. Özdemir Bey müfrezesi tarafından 11/12 Nisan gecesi yapılan baskın taarruzlarıyla İngilizlere zayiat verdirilmişti. Bir süre sonra hava taarruzlarına daha fazla önem veren İngilizler, 13 Nisan'da daha fazla uçakla saldırıya geçmişlerdi. 19 Nisan günü bu taarruzlar daha da şiddetlenmiştir. Revandiz bölgesi halkı bu saldırılardan dolayı yerini yurdunu bırakıp dağlara sığınmıştır.[257] Bu sırada İngiliz kuvvetleri rastladıkları her köyü, taş üstünde taş kalmamak üzere tahrip ediyorlar ve yakıyorlardı. Yöre halkı bu hareketler karşısında şaşırıp kalmış; göçe başlamıştı. İngiliz birlikleri arasında bulunan amele taburlarının sağladığı lojistik destekle İngilizler kamyon ve zırhı araçları da istedikleri yerlere sevk edebiliyorlardı.[258] İngilizlerin Türk birliklerine dört bir yandan saldırması Özdemir Bey müfrezesinin bölgeden geri çekilmesini dahi tehlikeye düşürmüştür. Özdemir Bey bunun üzerine Ranya ve Derbent'i tahliye etmek zorunda kalmış; Köysancak'ın kuzeyindeki dağlarda tutunmaya çalışmıştır. 20/21 Nisan gecesi Özdemir Bey müfrezesi ile İngilizler arasındaki muharebe daha da şiddetlenmiştir. İngiliz kuvvetleri 22 Nisan 1923'te yani Lozan Barış Konferansının ikinci devresinin açılışından bir gün önce giriştikleri bir saldırı ile Revandiz'i geri almışlardır. Revandiz'in düşmesi Şefik Özdemir Bey'i son derecede üzmüştür.[259] Nitekim İngilizlerle aralıksız 13 gün devam eden musademeler sırasında Özdemir Bey müfrezesi büyük ölçüde cephanesini tüketmiş, maiyetindeki aşiretlerin de cephanesi ayni şekilde azalmıştır. Bu durum müfrezenin ve aşiretlerin moralini zedelemiştir. Öteden beri millî müfrezeyi destekleyen Barzan ve Balik aşiretlerinin de İngi-

[257] Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 74.
[258] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 197-198.
[259] Qassam Al-Jumaily, **Aynı eser**, s. 92.

lizlerin yanında yer almaları Özdemir Bey için sıkıntıların giderek artmasına sebep oldu. Ayrıca, bu sırada Özdemir Beyin Hakkari ile irtibatı kesilmiş, sadece İran tarafı açılan yol emniyetli kaldığından müfreze çok nazik bir duruma düşmüştür. Birbirini takip eden bu felaketler karşısında Özdemir Bey kuvvetlerinin Revandiz'de ve Irak topraklarında kalmaları tehlikeli idi. Önlerinde iki şık bulunuyordu: İngilizlere esir düşmek, ya da çarpışa çarpışa çekilerek İran'a sığınmak.[260]

Bölgede daha fazla kalamayacağını anlayan Özdemir Bey, ikinci yolu seçti. İngilizler karşısında çarpışmayı sürdürdü; 23 Nisan 1923 tarihinde İran topraklarına çekilmeye karar verdi.[261] Yalnız müfrezenin İran'a giriş yapacağı yol güzergahı da Özdemir'in eski dostları, İngilizlerin yeni müttefiki Balik ve Barzan aşireti tarafından kapatılmıştı. Bu sırada Balik aşireti reisi Şeyh Mehmet Ağa, Özdemir Beye gönderdiği mektupta, geçiş yollarını kapadığını müfrezenin İran'a ilerlemesi durumunda silahla karşılık verileceğini bildirmekte idi. Nehirler de taşkın halde bulunduğundan geçilmesi son derece zor idi. Bu durumda müfrezenin sarp dağları aşması söz konusu idi. Üstelik ormanlık sarp dağları takip eden müfreze İngiliz uçaklarının takibinden de kurtulabilirdi. Nitekim Özdemir Bey, zor olan yolu seçti. Top ve ağırlıkları müfreze efradı omuzlarında taşımak suretiyle yaklaşık beş günlük bir yolculuktan sonra sarp dağları aşarak, silahlarıyla birlikte 29 Nisan 1923 günü İran'ın Uşnu kasabasına ulaşmıştır. Özdemir Bey, Savcıbulak havalisindeki İran askeri yetkilisi Yusuf Han'a gönderdiği mektupta, *"Tali-i harp bizi bu gün İran devletine mülteci ve misafir etti"*, diyerek ilticasının kabulünü istiyordu. İranlı yetkililer ise, müfrezenin silah, cephane ve techizatını kendilerine teslim etmelerini istedi. Özdemir bunda diretmek istedi. İranlı yetkililer ise, İngiliz konsolosluğunun bu konuda talepleri olduğunu ileri sürerek taleplerini tekrarlamakta idiler. Bu durum karşısında Özdemir Bey, İranlı yetkililere, *"İngiliz hükûmetiyle Türk hükûmeti arasında resmi bir harp olmadığını, İngilizlerin Revandiz ve çevresini taahhütleri hilafına ve Mondros mütarekesi hükümlerine aykırı olarak işgal etmeleri üzerine bu*

[260] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 201-202.
[261] Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 74.

teşkilat ve hareketin Millî bir endişe ile meydana gelmiş olduğunu, İngilizlerin böyle bir talepte hakları olmadığını" ileri sürmekte idi.[262] Gerçi bu sırada İngilizlerin böyle bir talepte bulundukları şüphelidir. Şayet böyle bir durum olsa devletler arası hukuk kuralları gereği İngiltere bunu ültimatom ile İran'a pekala bildirebilirdi. Üstelik Lozan görüşmelerinde bu hususta her hangi bir kaydın olmaması, İranlıların taleplerinin kendi endişelerinden kaynaklandığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. İranlılar, İngilizlerle savaşmış şöhretli bir müfrezenin elini kolunu sallayarak İran topraklarında silahları ile dolaşmasını hoş karşılamadıkları gibi, bu durumun İran devleti için bir zaaf olduğunu düşünüyorlardı. İşte bundan dolayı müfrezenin silahtan tecrit edilmesini istiyorlardı. Birkaç haftalık oyalamadan sonra Özdemir Bey silah, cephane ve techizatını İranlılara teslim etmek zorunda kaldı.

Özdemir Bey müfrezesinin bu sırada icra ettiği hareketi, İcra Vekilleri Heyeti Reisi bulunan Rauf (Orbay) Bey onaylamadığını belirttiği gibi, Genelkurmaya yazdığı yazıda Özdemir'in başına buyruk hareket ettiğini belirtiyordu.[263] Bunun üzerine Şark Cephesi Komutanlığı Özdemir'e gerekli ihtarda bulunarak hareketlerine çeki-düzen vermesini istedi.[264] Bu arada İran makamları Mayıs başında müfrezenin silahlarını ellerinden alarak kendilerinin Türkiye'ye geçmelerine izin vermişlerdir. Şark Cephesi komutanı Ali Saip Paşanın Genelkurmay'a gönderdiği raporlara bakılırsa, İran devleti bu sırada Türkiye'ye karşı iki yüzlü bir politika izliyordu. Bu yüzden bu politikanın devlet merkezince de bilinmesi gerektiği vurgulanıyordu.[265] Böylece Özdemir Beyin hareketi sona ermiş oldu. Özdemir buradan hareketle 10 Mayıs 1923 tarihinde Van'ın Saray ilçesine ulaştı, oradan da Şark Cephesi Komutanlığına gitti. Özdemir Bey ve müfrezesi yaklaşık dört ay kadar Şark Cephesi Komutanlığı emrinde kaldıktan sonra Millî Müdafaa Vekâletinin 3 Eylül 1923 tarihli emriyle terhis edilmiştir. IX ncu Kolordu Komutanı Ali Sait Paşa, Özdemir Beye yazdığı yazı-

---

[262] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 205-206.
[263] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 25, 26.
[264] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 27.
[265] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 27-1.

da; *"Zât-ı âliniz ve gerekse maiyetiniz tarafından Antep havalisinde ve hassaten Musul meselesini vatanın menfaatlerine uygun bir surette halletmeye yönelik olarak Revandiz Kumandanı sıfatıyla Musul ve Kerkük havalisinde bilinen fedakârca hizmetlerinize teşekkür ederim."*[266] diyerek yaptığı faaliyetlerden dolayı şükranlarını bildirmekte idi.

Özdemir Bey tarafından 1922 yılı Haziran ayında Musul'a yönelik olarak başlatılan Türk askerî harekâtı Mayıs 1923 tarihinde sona erdi.[267] Özdemir Bey müfrezesinin İran'da bıraktığı silah ve techizat, 1923 yılı Temmuz ayında yapılan yazışmalarla İran makamlarından istendi. Bu silahlar Van bölgesinde teşkil edilen birlikler için gerekli idi.[268] Silahların teslimi hususu uzun süren yazışmalardan sonra ancak gerçekleştirilebildi.[269]

General Salmon, Özdemir Beyin İran'a sığınmasının ardından bölgedeki takip harekâtına devam etti. Bölgedeki aşiretleri tamamen sindirmeyi amaçlayan İngiliz politikası tam anlamıyla uygulamaya konuldu. Kerkük eşrafından Neftçizade Nazım Bey bir avuç maiyeti ile mücadeleye devam etti. Türkiye taraftarı olan pek çok aşiret reisi ise bu sırada İngiliz takibine uğramamak için bölgeden uzaklaşmak zorunda kaldılar.[270] Bölgeyi tam anlamıyla kontrolleri altına almak isteyen İngilizler, bundan sonra Nasturileri destekleyerek Türklere karşı kullanmak istemişler, Ağa Petrus'a bu noktada istedikleri desteği vermeyi taahhüt etmişlerdir.[271]

1924 Ağustosunda isyan eden Nasturileri bastırmak için 14 Ağustos 1924'de toplanan Bakanlar Kurulu görevi VIII. Kolordu komutanlığına verir. İsyana katılanların bir kısmı takip harekatı sırasında yok edilmiş, bir kısmı yakalanmış, büyük bir bölümü de İran'a kaçmayı başarmıştır. İsyanı bastırmakla görevli kolordu

---

[266] Sahir Üzel, **Aynı eser**, s. 208-209.
[267] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, s. 112.
[268] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1726, Ds: 640, F: 2-11.
[269] **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 9.
[270] John Salmon, **Aynı eser**, s. 22-29.
[271] Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 75.

komutanı Cafer Tayyar Paşanın bu sırada isyana karışanları takip bahanesi ile Musul'a ileri bir harekatta bulunmayı göze aldığı, kendisine Mustafa Kemal Paşanın bu yolda emir verdiği yolundaki iddialar ise belgesellikten uzaktır.[272] Sadece hatırat kabilinden eserlerde yer alan bu bilgilerin bir yakıştırmadan ibaret olduğu, belgesel bir niteliğinin bulunmadığı değerlendirilmektedir.[273]

D. Şefik Özdemir Beyin Biyografisi[274]

Antep cepheler komutanı Ali Şefik Özdemir Bey

ŞEFİK ÖZDEMİR

(1885-18 MAYIS 1951)

Şefik Özdemir, [275] Rumî 1301 / Milâdî 1885 yılında Kahire'de doğdu. TBMM künye defterindeki kayda göre adı Ali

---

[272] Bu iddiaları Feridun Kandemir ortaya atmıştır. Bk., Feridun Kandemir (Derleyen), Rauf Orbay, İstanbul 1965, s. 121. Bunun belgesellikten mahrum olduğuna dair karşı tez hakkında bk., Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, s. 139.

[273] Yaptığımız arşiv araştırmalarında bu iddiaları destekleyecek bir belgeye tarafımızdan ulaşılamamıştır. (Y.N)

[274] Şefik Özdemir Bey'in biyografisi hazırlanırken TBMM Arşivinde yer alan özlük dosyasından yararlanılmıştır.

[275] Şefik Özdemir Beye dair mevcut biyografi kitaplarında ve ansiklopedilerde maalesef hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Kimi kitaplarda yer alan dipnotlarda ise kırıntı şeklinde bilgiler mevcut olup çoğu da yanlıştır. Aile soyu olarak Çerkez olduğu yönünde yanlış bilgiler de bulunmaktadır. Bk., Qassam Al- Cumaily, Aynı eser, s. 87, dipnot 95. Öte yandan TBMM Arşivinden temin ettiğimiz belgeler-

Şefik Özdemir olarak geçmektedir. Aile soyu, Kanuni Sultan Süleyman devrinde Yemen ve Habeşistan fatihi olarak ün kazanmış olan, Kafkasya'dan Mısır'a gelip yerleşmiş bulunan Özdemir Paşa'ya dayanır. Özdemir Paşa'nın oğlu Özdemiroğlu Osman Paşa ise III. Murat döneminde, Kafkasya'nın Osmanlı idaresine bağlanmasında önemli başarılar kazanmış biridir. Ali Şefik'in ailesi, Kahire'de Özdemiroğulları adıyla şöhret bulmuş köklü bir Türk ailesidir. Babası, Mısır Hidivliği Nazırlar Meclisi Genel Müfettişliğinde bulunmuş merhum Ahmet Cevdet Bey'dir. Annesi Haccehan hanımdır.[276]

Şefik Özdemir, ilk öğrenimini doğduğu şehir Kahire'de yaptı. Rüştiye ve idadi eğitiminden sonra Camiü'l-Ezher Medresesinin İslam Edebiyatı bölümünden mezun olmuştur.[277] Buradaki eğitimi sırasında Arapça, İngilizce ve Fransızca lisanını öğrenmiştir.

Mısır'ın köklü ailelerine mensup olduğundan, İngilizler tarafından işgalden sonra Özdemir ailesi de diğer köklü Türk aileleri gibi takip altına alınmıştır. İngiliz baskı ve tazyiki Şefik Özdemir'in anavatana katılma isteklerini kamçılamıştır. Birinci Dünya Savaşının patlak vermesi Şefik Özdemir'in İstanbul'a gidip orduya katılmasına sebep olmuştur. Birinci Dünya Savaşı başlayınca yedek subay olarak orduya katılarak Suriye-Filistin cephesinde görev almıştır.

Şefik Özdemir bu arada Teşkilat-ı Mahsusa örgütü ile de temasa geçmiş; pek çok yabancı dil bilmesi onu avantajlı bir konuma yükseltmiştir. Teşkilat-ı Mahsusa içinde psikolojik harp tek-

---

den hareketle ilk defa da olsa onun biyografisini hazırlamanın haklı olarak gurunu yaşadık. Örütbağda (internet) yaptığımız araştırmada http:/www.kafkas.org.tr/izbirakan/ sefikozdemir.html dosyasında yer alan bilgilerin ise tamamen hatalı olduğunu bu hatanın da, Sefer E. Berzeg'in Kafkas Göçmenleri adlı kitabından kaynaklandığını tespit ettik. Bu adreste yer alan bilgilerde iddia edilenin aksine Şefik Özdemir Bey, hiçbir zaman etnik kökeni ön plana çıkartmamış; özbe öz Türk olduğunu ve Türklüğüyle de iftihar ettiğini TBMM arşivinde yer alan künye kaydında da belirtmiştir. (YN)

[276] **Türkiye Büyük Millet Meclisi(TBMM) Arşivi Kutu**: 53, nr: 1113, **Şefik Özdemir Dosyası, Kısa Haltercümesi.**

[277] **TBMM Arşivi, Aynı dosya.**

nik ve yöntemlerini öğrenmiş; milis subayı olarak çeşitli cephelerde görevlerde bulunmuştur.

Osmanlı cepheleri içerisinde Filistin cephesi en çetin muharebelerin, Türk ordusuna karşı ihanetlerin yaşandığı bir cephe olmuştur. Bu cephede Türk ordusunun çektiği sıkıntılara bir de Arapların ihaneti eklenince cephe yarılmış ve İngilizler Eylül 1918'de Halep'e kadar ilerlemişlerdir. Halep'in düştüğü sırada hastahanede tedavi gören Şefik Özdemir, tedaviden sonra Halep'te istihbarat faaliyetlerinde bulunmuştur. Halep'in İngilizler tarafından işgalinden cesaret bulan Ermeni Taşnak Komitesine ve Arap eşkıya gruplarına karşı mücadele etmiş; bölgedeki vatanseverlerden bir cemiyet kurarak harekete geçip bunları engellemeye çalışmıştır.[278]

Şefik Özdemir Bey, İngilizlerin takibi üzerine önce Irak'a sonra tekrar Şam'a geçmiş ve istihbarat faaliyetlerini sürdürmüştür. Irak ve Şam'da Osmanlı Devletinden yana Arapları Türklerle bir araya getirerek Türk-Arap Birliğini kurup İngilizlere karşı mücadelesini sürdürmüştür. Bu teşkilâtı Hatay'a kadar yaygınlaştırmıştır. Topladığı milis kuvvetleriyle Suriye'de önce İngilizlere sonra da Fransızlara karşı yapılan mücadelenin liderliğini üstlenmiştir.

Suriye ve Hatay'daki mücadelesi sırasında Mustafa Kemal Paşadan talimat aldığını belirten Şefik Özdemir Bey, TBMM'nin açılmasından sonra millî hükûmetin emrine girdiğini ifade etmektedir. 2 Haziran 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Antep'e gelen Şefik Özdemir Bey, Fransızlara karşı mücadele eden birliklerin başına geçmiştir. Antep halkının Fransızlara karşı kahramanca müdafaa savaşlarını idare eden Şefik Özdemir Bey, daha sonra bu şehrin hemşehrisi ilan edilecek ve mebus seçilecektir.

Şefik Özdemir Bey, TBMM Arşivinde yer alan kısa özgeçmişinde Antep Müdafaasından sonraki çalışmalarını şöyle anlatır: *"...Hükûmetin emriyle Hatay'a geçtim ve oradaki mücahitlerin*

---

[278] **TBMM Arşivi, Aynı dosya.**

kumandasını deruhte ve Fransızlara ağır darbeler indirerek ve Hatay istiklalini temin ve her türlü teşkilatı mülkiye ve askeriye ile Hatay devletini daha 1337 (1921)'de kurarak Fransızlarla yapılan Ankara İtilâfnamesinin imzasına büyük bir amil oldum..."[279] Şefik Özdemir Bey, Fransızlarla yapılan Ankara antlaşmasından sonra Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşanın emriyle Milis Kaymakamlığı (yarbay) ve Antep müdafii rütbe ve ünvanıyla taltif edilmiştir.

Şefik Özdemir Bey, Antep müdafaası sırasında civardaki Türk, Kürt ve Arap aşiretlerini bir araya getirdiği gibi, Fransız ordusundan iltica eden Müslüman Cezayir, Tunus vd. Kuzey Afrikalıları kendi etrafında birleştirmeyi başardı. Bundaki başarısında iyi derecede Fransızca bilgisi ve liderlik özellikleri son derece etkili olmuştur. O bununla öteden beri iyi bir teşkilatçı olduğunu göstermiştir.

Şefik Özdemir Bey, TBMM hükûmeti tarafından Kuzey Irak ve Musul havalisindeki İngilizleri Misâk-ı Millî sınırları dışına atmak üzere görevlendirildi ve Musul'a yönelik olarak başlatılacak askerî harekatın komutanlığına atandı. 1 Şubat 1922'de Mustafa Kemal Paşa'nın emri Fevzi Paşa'nın talimatı ve TBMM hükûmetinin onayı ile Musul'a yönelik askerî harekatı başlatmak üzere Diyarbakır'a hareket etti; oradan Revandiz'e ulaştı. Özdemir Beye verilen talimata göre Misâk-ı millî sınırları içinde bulunan Musul'u ana vatana dahil etmek için bu askerî harekat başlatılmıştı. Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa'nın talimatına göre Şefik Özdemir'in başlattığı harekat, dışarıya karşı şahsî bir teşebbüs gibi gösterilecekti. Bu yüzden Şefik Özdemir'in maiyetine resmî üniformalı askerlerden ziyade gönüllüler dahil edildi. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne sığınan Kuzey Afrikalı Müslüman askerlerden oluşturduğu bir askerî birlik ile harekete geçen Şefik Özdemir Bey, Kuzey Irak'taki Kürt liderlerinin büyük bir bölümünü kendi yanına çekmeyi başardı. İngilizlerin kullanmak istedikleri Kürt lideri Şeyh Mahmut'u kendi yanına çekti ve kontrol altında tuttu. Diğer önde gelen Barzan ve Zibar vs. aşiretleri de İngilizlere karşı yürüttüğü mücadelede kendi yanında

[279] **TBMM Arşivi, Ayni dosya, Tercüme-i hal.**

tutmayı başardı. İngilizlere 1922 yılında ağır darbeler indirdi. Özellikle 1922 Ağustos ayında gerçekleştirilen Derbent muharebesi ile İngilizler Musul'daki otoritelerinin sarsılmasından endişeye kapıldılar ve bölgeye takviye güç göndermeye karar verdiler. Şefik Özdemir Bey, Misâk-ı Millî sınırları içerisinde yer alan Musul vilâyeti civarında İngiliz denetiminde manda bir Kürt devleti kurulmasına engel olmak için bütün gücüyle mücadele etti. Kuzey Irak'ta İngilizlerin desteklediği Kürt lideri Simko'nun kuvvetlerini tamamen imha etti.

Lozan Barış görüşmeleri sürecinde, Musul'un diplomasi yoluyla Türkiye'ye bağlanacağı yolundaki genel kanaat üzerine, Şefik Özdemir Beye TBMM hükûmetince gerekli lojistik destek sağlanmadı. Özdemir Bey buna rağmen, 1923 yılı Nisan ayından itibaren bölgedeki askeri gücünü takviye eden İngiliz kuvvetlerine karşı kahramanca mücadelesini sürdürdü. Lozan görüşmelerinin ikinci aşamasında İngilizler Musul konusunda üstünlüğü sağlamak istiyorlardı. Bundan dolayı Kuzey Irak'a var güçleri ile saldırdılar. Şefik Özdemir Bey, üstün İngiliz kuvvetleri karşısında daha fazla tutunamayarak İran'a iltica etmek zorunda kaldı. Silah ve techizatını İran makamlarına teslim ederek, 1923 yılı Mayıs ayı başında Van'dan Türkiye'ye giriş yaptı. Musul'a yönelik askeri harekat da böylece sona ermiş oldu.[280]

Cumhuriyetin ilânından sonra serbest mesleğe atılan Şefik Özdemir Bey, demiryolu hatlarında müteahhitlik yaparak geçimini sağlamaya çalışmıştır. Bu arada çok sevdiği Antep'e yerleşerek burada ticaret ve müteahhitlikle uğraşmıştır.

Şefik Özdemir Bey, TBMM'ne altıncı dönemde, 14 Nisan 1939 tarihinde Siirt mebusu olarak girmiştir.[281] Şefik Özdemir'e ait altıncı dönem TBMM künyesinde ismi uzun haliyle yani Ali Şefik Özdemir, sınıf ve rütbesi ise yedek süvari albayı olarak gösterilmektedir. Meslek olarak da ziraat işleri yani çiftçilik yer almaktadır. Şefik Özdemir Bey yedinci dönemde de Gazi Antep mebusu olarak TBMM'ye girmiştir. 5 Ağustos 1946 tarihine kadar

---

[280] **TBMM Arşivi, Aynı dosya, Tercüme-i hal.**
[281] **TBMM Arşivi, Aynı Dosya,Tercüme-i hal.**

TBMM'de milletvekili olarak görev yapmıştır.[282] Şefik Özdemir Beyin milletvekilliği döneminde meclisteki faaliyetlerine bakıldığında oldukça silik geçtiği anlaşılmaktadır. TBMM Zabıt ceridelerini incelediğimizde sadece altıncı devre mebusu iken 22 Mayıs 1940 tarihli oturumda Siirt mebusu sıfatıyla söz aldığı ve Tapu Kadostra Mektebi ile Maliye Mektebi öğrencilerine ek sınav hakkı tanınması yönünde bir teklif sunduğu tespit edilmiştir.[283] Milletvekilliğinden ayrıldıktan sonra Toprak Mahsulleri Ofisi Yönetim Kurulunda Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı üyesi olarak görev almıştır.

Evli ve iki erkek çocuk babası olan Şefik Özdemir Bey, 18 Mayıs 1951 tarihinde vefat etmiş, çok sevdiği Gazi Antep şehrindeki şehitliğe defnedilmiştir. Şefik Özdemir'in TBMM künye defterindeki kaydına göre, TBMM hükûmeti dönemindeki askerî faaliyetlerine dair tuttuğu hatıralar, Genelkurmay (Erkân-ı Harbiye)'da muhafaza altındadır.[284]

---

[282] **TBMM Arşivi**, Kutu: 25, nr: 1113, Gaziantep Mebusu Şefik Özdemir Dosyası.
[283] **TBMM, ZC.**, Altıncı Devre, c. 11, s. 182-184.
[284] Yaptığımız araştırmada her ne kadar ulaşamamış isek de kanaatimize göre, Şefik Özdemir'in ifade ettiği hatıraların şu anda Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivinde bulunmasının kuvvetle muhtemel olduğunu düşünüyoruz. (YN)

SONUÇ

Mustafa Kemal Paşa tarafından başlangıçtan itibaren Musul'dan vazgeçilmesi yönünde herhangi bir hareket görülmemiştir. O, değişik tarihlerde verdiği demeçlerinde ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde Misâk-ı Millî ile ilgili olarak yaptığı açıklamalarda, Musul vilâyetinin anavatandan ayrılmaz bir Türk yurdu olduğunu defalarca belirtmiştir.[285]

Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa Musul üzerine yapılması gereken bir askerî harekâtı çeşitli zamanlarda müzakere etmişler; hatta Kâzım Karabekir Paşaya Musul'un alınması için teklifte dahi bulunmuşlardı.[286] Esasında bütün bu askerî çözümlerle ilgili düşünceler Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin ve Mustafa Kemal Paşanın Misâk-ı Millî'nin gerçekleştirilmesi hususundaki hassasiyetinden kaynaklanmaktadır.

Türk İstiklâl Harbi sırasında Musul konusunun çıkmaza girmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetini bölgeyi savaşarak kazanma düşüncesine yöneltecektir. İstiklâl Harbinin sonunda başlatılan Lozan Barış görüşmeleri sırasında Musul meselesi, tartışmaların odak noktasını oluşturmuştur. Türkiye her ihtimale karşı görüşmelerin başlangıcına kadar geçen süreçte, Musul vilâyetinde üstünlüğü ele geçirmek maksadıyla gizliden gizliye bir takım faaliyetlerde bulundu. Özdemir Bey müfrezesini elinden geldiğince destekledi. Özdemir Bey komutasındaki Türk birliği Musul bölgesindeki harekatı başarıyla devam ettirerek, 31 Ağustos 1922'deki Derbent muharebesinde İngilizleri ciddi şekilde hezimete uğrattı ve Eylül ortasından itibaren Musul ile irtibatı sağladı. Bu sırada Anadolu'da başarı ile devam eden mücadele, Musul hattındaki aşiretleri İngilizlere karşı cesaretlendirmişti. Süleymaniye, Kerkük ve Musul halkı bağlılıklarını bildirmek için vergilerini Ankara'ya göndermeye başlamışlardı. Bölgede Türkler lehine değişen denge İngilizleri, Süleymaniye'yi terk etmeye mecbur etti, aşiretler şehre girerek durumu hakim oldular. İngilizler, bölgedeki başarısızlığın telafisi için

---

[285] Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, c. II, Ankara 1986, s. 358 vdd.

[286] Kâzım Karabekir, **Paşaların Kavgası**, İstanbul 1991, s. 279, 283.

Şeyh Mahmut'u devreye soktular. Mahmut'un devreye girmesi aşiretleri böldü, bir kısım aşiretler Türklerin yanında mücadeleyi yeğlerken diğer bir kısmı da mahalli muhtariyet elde etmenin mümkün olabileceği düşüncesinden hareketle Şeyh Mahmut'un himayesini tercih ettiler. Bu yolla Şeyh Mahmut Süleymaniye'ye girmeye muvaffak olmuş fakat, buradaki tavırları ile kısa sürede bütün tarafları rahatsız etmeye başlamıştı. Öte yandan Irak'taki gelişmelerin kötüye gittiğini fark eden İngilizler, Şeyh Mahmut'tan beklediklerini bulamayınca bu defa Seyyid Taha'yı devreye soktular. Seyyid Taha, Türkleri Revandiz'den çıkarıp aşiretleri kendi yanına çekebileceğini taahhüt etmişti. İngilizler bu faaliyetleri sürdürürlerken, Özdemir Bey de Türkiye'ye taraftar aşiretleri elinden geldiğince silahlandırmakta idi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti de Musul konusunda zaman zaman hassasiyetini vurgulamaktan geri kalmıyordu. Hatta, bu sırada Türk Genelkurmayı (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti) tarafından *"Çok Gizli"* kaydıyla bir harekât plânı hazırlanmış, fakat bu plân uygulamaya konulamamıştır.[287] Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa gayr-ı resmi bir şekilde bölgede faaliyette bulunacak olan Özdemir Beye gerekli desteğin verilmesini kabul etmiştir. Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa, 7 Eylül 1922 tarihinde Elcezire Cephe Komutanlığına çektiği telgrafta *"Musul'u elde etmenin tek yolunun silahlı mücadeleden geçtiğini"* belirtmekte idi. Bunun için de aşiretler ve yerli halktan kuvvet tedarik edilerek Özdemir Bey müfrezesi takviye edilmiş ve İmadiye-Süleymaniye hattı üzerinden Musul-Kerkük'e taarruz etmekle görevlendirilmişti. Fakat bu sırada Batı Anadolu ve Boğazlar bölgesinde kuvvet bulundurulması gerekli olduğundan söz konusu takviye kuvvetleri batı cephesine kaydırıldı. Özdemir Beye kuvvet yardımı yapılamadı. Özdemir Beyin gayr-ı resmi olarak başlatmış olduğu harekât ise, bir süre sonra Türkiye tarafından gerekli lojistik desteğin sağlanamamasından dolayı başarılı olamadı.

İngilizlerin, Lozan Konferansı'nın toplanması ile Musul meselesinin diplomatik yolla çözümlenmesi hususundaki talepleri

---

[287] İhsan Ilgar, "Türk Genelkurmayının Gizli Harekât Planı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, s. 33 vd.

üzerine Türkiye de bu yolu uygun buldu. Nitekim, Ankara 1923 yılı Ocak ayından sonra, diplomatik usullerle sorunun çözümlenmesine daha ağırlık verdi, tüm hazırlıklara rağmen Fevzi Paşa'nın telgrafında ifade ettiği Musul'a yönelik beklenen askerî harekât yapılamadı.[288] Fakat, Lozan müzakereleri sürerken Musul'daki İngiliz ve Arap aşiret birlikleri 8 Nisan 1923'de biri Şeytanboğazı diğeri Serderya istikametinden olmak üzer iki koldan harekete geçti. Bu durum Özdemir Bey'in konumunu da çok nazikleştirdi. Hakkari ile müfrezenin irtibatı kesildi. Bu kritik durumda Özdemir Bey İran'a çekilmeyi uygun bulmuştu. İran makamları ise, Türk müfrezesinin silahlarına el koymak şartı ile Türkiye'ye geçmelerine izin vermişlerdir. Böylece 1922 yılında başlatılan askeri harekat Özdemir Bey ve müfrezesinin İran'a iltica etmesiyle sona ermiş oldu.[289]

20 Kasım 1922 günü İsviçre'nin Lozan şehrinde başlayan barış konferansında Musul meselesi 26 Kasım 1922'de gündeme geldi. Türkiye Lozan Barış Konferansı sürecinde bölgedeki nüfus durumunu da dikkate alarak plebisit yapılmasını istiyordu.[290] Türkiye'nin tezine göre uzun yıllar Türk egemenliğinde kalmış olan yöre halkının çoğunluğunu Müslümanlar oluşturduğundan Türkiye'den yana bir tutum sergilemeleri bekleniyordu.[291] İsmet Paşanın konferansta açıkladığı nüfus istatistiklerine göre bölgedeki Türklerin sayısı 146.000 civarında idi. Buna ilaveten, 263.000

---

[288] Musul sorunu Lozan'da olduğu gibi, ondan sonraki tarihlerde de Türk-İngiliz diplomatik görüşmelerinin ana konusu oldu. Bu konuda her iki taraf sık sık bir araya gelerek sorunun çözümü konusunda kendi tezlerini ortaya koymuşlardır. Türkiye'yi temsilen görüşmelere katılan Tevfik Rüştü (Aras) Bey de bu konuda mesai harcamıştır. Bu hususdaki görüşleri hakkında bilgi için bk., **La Question de Mossoul**, Lousanne 1925.

[289] Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri, s. 39-40.

[290] Musul'un bu dönemdeki nüfusu hakkında bilgi için bk., Fethi Bey, **Baş Murahhasımız Fethi Bey'in Musul Meselesi Hakkında Cemiyet-i Akvama Tevdi Eylediği Muhtıra**, Ankara 1340, s. 13.

[291] Bu konuda Türk basınında çıkan haberlerde Musul konusu devamlı işlenmiştir. Bilgi için bk., Tahir Kodal, **Musul Meselesi (Türk Basınına Göre 1923-1926)**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2002.

Kürt, 43.000 Arap ve 31.000 gayri Müslim bulunuyordu. İngilizlerin ileri sürdüğü istatistik bilgilerinde ise Türklerin sayısı sadece 66.000 kişi olarak gösterilmiştir.[292] İsmet Paşa Türk tezini klasik anlamda şu şekilde savunmuştur : *"Etnoğrafik yönden Musul vilâyetinde çoğunluğu Kürtlerle Türkler oluşturmaktadır. Siyasal yönden ise, çoğunluğu Kürt-Türk olan Musul bölgesinin bir azınlık yönetimine terk edilemeyeceği ve bu amaçla Türkiye Büyük Millet Meclisine müracaatta bulunmuşlardır. Bu durum Wilson ilkeleriyle de bağdaşmaktadır. Ayrıca tarihi yönden ise XI. Yüzyıldan itibaren Musul, Türk yönetimindedir. Coğrafi yönden de bakıldığında Musul, Anadolu'nun bir parçasıdır. Askeri ve stratejik yönden ise, Güneydoğu Anadolu'nun savunması Musul bölgesinden geçmektedir."*[293] İngiliz tezi ise, petrol sorununu tamamen gizleyerek, Musul'daki nüfus ve bölgenin Irak için önemi üzerine kurgulanmıştır. Ayrıca, bir taraftan da plebisit yapılmasının Araplar ve Kürtler tarafından istenmediği tezi işlenmiştir.

Musul konusunda İngiltere'nin şiddetli direnmesi, bölgenin petrol kaynakları açısından zengin oluşu, stratejik önemi ve İngiltere'nin imparatorluk yolları üzerinde oluşundan dolayıdır.[294] Bölgenin sahip olduğu bu özellikler, İngiltere'nin ısrarcı, uzlaşmaz ve baskıcı tutumuna neden olmuştur. İngiltere'nin ortaya koyduğu bu tavrın bir diğer nedeni de, 1922'li yıllarda hâlâ Türk Milletine hayat hakkı tanımak istememesinden kaynaklanmaktadır.[295] Bu sırada İngiliz basını da kendi kamuoyunu Musul konusunda haklı olduklarına inandırmaya çalışıyor ve bu yönde yayınlar yapıyordu.[296] Bir kısım İngiliz gazeteleri de İngiltere'nin Musul konusunda emperyalist bir tutum sergilediğini kabul ederek, İngiltere'nin Musul konu-

---

[292] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler**, Takım I, c. 1, Ankara 1969, s. 359.

[293] Kemal Melek, **Aynı eser**, s. 41-42.

[294] Abdülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi**, Ankara 1991, s. 126.

[295] E. Semih Yalçın, "Misak-ı Milli ve Lozan Belgelerinde Musul Meselesi", **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul Sempozyumu Bildiriler**, Ankara 1998, s. 172.

[296] Bk., **Daily Express**, 9 Ocak 1923, s. 7; 2 Şubat 1923, s. 6; **The Manchester Guardian**, 6, 10, 17, 24 Ocak 1923; 13 Şubat 1923.

sundaki tutumunu eleştirmekte idi.[297] Hatta kimi İngiliz gazeteleri ise, *"kendi vatandaşları sıkıntı içerisinde iken neden Musul için savaşalım?"* şeklinde haberler yayımlayarak, İngiltere'nin kendi iç politikası ile meşgul olması gerektiğini hatırlatıyordu.[298] Öte yandan Türk kamuoyunda da Musul konusunun canlı tutulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, 1924 yılında yılbaşı hatırası olarak hazırlanan ve TBMM'deki milletvekillerine dağıtılan bir haritada, Musul-Kerkük-Süleymaniye coğrafyası Misâk-ı Millî sınırları içinde yani Türkiye Cumhuriyetinin sınırlarına dahil vilâyetler arasında gösterilmekte idi.[299] Bu belgede verilmek istenen mesaj, o sırada Türk kamuoyunun Misâk-ı Millî konusundaki duyarlılığını göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Musul meselesi Lozan Barış görüşmelerinde çözümlenemeyen hususlardan bir oldu. Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesinin 2 nci fıkrasında yer alan ibareye göre Türkiye ile Irak arasındaki sınır meselesi dokuz ay içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak ikili görüşmelerle halledilecek ve anlaşma sağlanamazsa konu Milletler Cemiyetine götürülecekti. Nitekim Lozan Barış Antlaşması'nın bu maddesine göre Musul meselesinin çözümlenmesi için 19 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul'da Haliç Konferansı toplanmıştır. Türkiye'yi temsilen bu konferansa katılan Fethi (Okyar) Bey, hükûmetten aldığı direktif gereği Musul-Kerkük civarının Türkiye'ye bırakılmasını talep etmiştir. Öte yandan İngiltere ise, görüşmelerin başından beri Türk tarafının kabul edemeyeceği şartlar ileri sürerek konunun Milletler Cemiyetine götürülmesine yönelik çaba harcamıştır. Haliç konferansı bir netice alınmadan 5 Haziran 1924'de dağılmıştır. İngiliz basını ise bu sırada Türkiye'ye yönelik eleştirilerini daha da artırmıştı. İngiliz basını-

---

[297] The Daily Herald gazetesi İtilaf Devletleri ve İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik politikasını tenkit ederken, bütün bu karışıklıklardan emperyalistlerin sorumlu olduklarını, onların gerçek ilgilerinin Musul'daki zengin petrol yataklarına yönelik olduğunu belirtiyordu. Bk., **The Daily Herald**, 2 Ocak 1923, s. 1, 3 Ocak 1923, s. 4.

[298] **The Sunday Pictorial**, 18 Şubat 1923, s. 6.

[299] Mustafa Öztürk, "TBMM'nin 1924 Yılı Yılbaşı Hatırası-Misâk-ı Millî Haritası", **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı: 48, Ankara 2000, s. 17-32. Bu haritada Musul vilâyeti Türkiye sınırları içerisinde gösterilmekte idi. Musul, Kerkük ve Süleymaniye'ye bağlı kazalarda ayrı ayrı belirtilmiştir.

na göre Türkiye, Lozan'da olduğu gibi, bir kez daha inatçılık ve katı tavır takınmakla suçlanıyordu. Türkiye'nin tekrar bir savaş için hazırlandığını ileri süren gazeteler, Türkiye'nin siyasî ve stratejik açıdan tecrit edilmeye mahkum olduğunu, Türk dış politikasının ise akıl almaz bir tavır içinde bulunduğunu belirtiyordu.[300] Bunun üzerine İngiltere 6 Ağustos 1924 tarihinde Milletler Cemiyetine başvurarak konunun gündeme alınmasını sağlamıştır. Musul meselesi ile ilgili konu Milletler Cemiyetinde 20 Eylül 1924'de görüşülmeye başlanmış ve 30 Eylül tarihinde Brüksel'de tarafsız ülke temsilcilerinden oluşacak bir komisyon eliyle sorunun çözüme kavuşturulması kararlaştırılmıştır. Milletler Cemiyetinin tarafsız üyelerinden belirlenen söz konusu komisyonun[301] hazırladığı Türk-Irak sınırı, Brüksel Hattı olarak belirlenerek taraf ülkelere tebliğ edilmiştir.[302] Komisyonun Musul konusunda, bizzat Musul bölgesine de giderek hazırladığı rapor ve Musul halkının bu heyette görevli bulunan Türklere karşı gösterdikleri tezahürat basında da yer almıştır.[303] Hatta İngilizler, Türk heyetinde yer alan aslen Musul'lu olan Nazım ve Kerim Fettah Beylerin komisyondan çıkarılmasını dahi talep etmişlerdi.

Yapılan incelemeler sonunda tarafsız üyelerden oluşan komisyonun hazırlamış olduğu rapor, 1925 yılı Temmuz ayında Milletler Cemiyetine sunulmuş, fakat Türkiye beklemediği bir sonuçla karşılaşınca buna itiraz etmiştir. Bu durum Türkiye tarafından Milletler Arası Adalet Divanına aktarılmış; burada da karar İngiltere lehine çıkınca Türkiye sert bir dille bunu protesto etmiştir. Nitekim, bölge üzerinde hakimiyet iddiasını sürdüren Türkiye Cumhuriyeti, 1925 Şubat ayında çıkan Şeyh Sait ayaklanmasıyla Musul üzerindeki

---

[300] İngiliz basınının yorumları hakkında değerlendirmeler için bk., Mustafa Yılmaz, "İngiliz Kamuoyu ve Türk Dış Politikası", **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı: 49, Ankara 2000, s. 40 vdd.

[301] Söz konusu komisyonda sabık Macaristan başbakanı Kont Teleki, İsveç'in Bükreş elçisi Wirsen, Belçikalı emekli subay Paulis bulunmaktadır.

[302] Brüksel hattı olarak belirlenen sınır, genel hatlarıyla bugünkü Türkiye-Irak sınırına tekabül ediyordu. Bilgi için bk., Talat Yalazan, "Mezopotamya ve Musul", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Sayı: 327, Ankara 1991, s. 110.

[303] Söz konusu komisyon 27 Ocak 1925'te Musul'a gidince halk tarafından *"Yaşasın Türkiye"* sloganlarıyla karşılanmışlardır. **Ayın Tarihi**, c.V, nr: 17, s. 320-321. Bununla ilgili Vakit gazetesinde de mülakat yayınlanmıştır. Bk., **Vakit**, 3 Nisan 1925.

hak iddiasına dayandırdığı tezin zayıfladığını anlayınca, üyesi dahi olmadığı Milletler Cemiyetinin verdiği kararı esas alarak İngilizlerle anlaşma yolunu tercih etmiştir.

Sonuç olarak 5 Haziran 1926 tarihinde İngiltere ile Türkiye arasında Ankara antlaşması imzalandı[304] ve bu antlaşma ile Musul, Irak'taki İngiliz manda idaresine terk edildi.[305] Antlaşmaya göre Türkiye ile Irak sınırı esas itibariyle Brüksel hattı olarak tespit edilen hattan geçecekti. Yine antlaşmanın 14. maddesine göre Irak'taki manda hükûmeti, Musul petrollerinden elde edilecek olan gelirin % 10'unu 25 yıl süre ile Türkiye'ye verecek; şayet Türkiye % 10 hissesini sermayeye dönüştürmek isterse Irak hükûmetinin 30 gün zarfından Türkiye'ye 500.000 İngiliz sterlini ödemesi gerekecekti.[306] Nitekim Türkiye, daha sonra 500.000 İngiliz sterlini karşılığında bu paydan da vazgeçmiş ve Musul dosyası böylece 500.000 İngiliz sterlinine kapanmıştır.[307]

Burada önemli bir noktayı belirtmek gerekirse, üyesi dahi olmadığı Milletler Cemiyetinin aldığı kararlar çerçevesinde, Türkiye Cumhuriyeti yukarıda belirtilen şartları kabul ederek Musul'daki haklarından, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in ifadeleriyle *"bağrına taş basarak"* feragat etmek durumunda kalmıştır.

Ömer Kürkçüoğlu'nun da belirttiği gibi, İngiltere'nin Musul meselesinde yukarıda ifade edilen bu tavrı karşısında Türkiye'nin dış politika meselesindeki yalnızlığı, Musul'un kaybedilmesinde öne çıkan önemli bir nedendir. Bu yalnızlık bir müddet sonra Milletler Cemiyetinde de görülmüştür.[308]

---

[304] İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, c. I, Ankara 1989, s. 304-317.

[305] İngilizlerle yapılan Ankara antlaşmasının metni için bk., EK-13.

[306] İsmail Soysal, **Aynı eser**, s. 313-316; ayrıca bk., **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, c.II, (Kültür Bakanlığı Yay.), Ankara 1981, s. 414-429.

[307] Türkiye Cumhuriyeti'ne 1952 yılına kadar Irak'taki petrol gelirlerinden % 10'luk pay ödenmiştir. Ancak bu zaman zarfında Türkiye'ye ödenmesi gereken o zamanın rayici ile 5,5 milyon sterlinin ancak 3,5 milyonluk miktarı ödenmiş; geriye kalan 2 milyon sterlinlik miktar hâlâ (2003) ödenmemiştir. Bilgi için bk., Tahir Kodal, **Aynı tez**, s. 464.

[308] Ömer Kürkçüoğlu, **Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara 1978, s. 301.

Nitekim, Misâk-ı Millî sınırları içerisinde bir Türk vilâyeti olarak kabul edilen, Musul vilâyetinin terk edilmesi olayı basında çeşitli tartışmalara neden oldu. Türk milletinin kolay kolay kabul edemeyeceği bir sonuç olan bu hadiseyi dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey, 7 Kasım 1926 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünde Musul meselesi konusunda Türkiye'nin yaptığı fedakârlıklardan bahsederken şunları söylemiştir[309]:

"Yakın Şarkta başlıca hürmeti temsil eden Türkiye Cumhuriyeti, en esaslı mihveri medeni milletlerin siyaseti arasında bir intizam unsuru ve terakki olarak çalışmakta olduğundan cihanın ve yakın şarkın sulh ve huzuru ve Irak'ın istiklal ve saadeti adına Büyük Britanya İmparatorluğu ile ilişkilerimizi normal bir hale getirmek için yegane problem olan bu arazi meselesinde fedakârlıklara katlandık."

Musul meselesi konusunda son CHP Kurultayında söz alan Mustafa Kemal Paşa, gelişmeleri değerlendirirken şunları açıklamıştır:

"İlk bakışta Musul meselesi bir hudut ve belki de petrol anlaşmazlığı olarak görülmektedir. Ne var ki, Milletler Cemiyeti bu vesile ile bir karara vardığına göre, mesele yeni ve önemli bir boyut daha kazanmıştır. Bu da Musul meselesi dolayısıyla, Avrupa devletlerinin Şark milletlerini ezmek arzusundan vazgeçmediklerinin açıkça ve kesinlikle belli olmasıdır. Meseleye bu açıdan bakılınca bizim için ehemmiyetinin yanı sıra Musul meselesi, bütün Şark milletlerinin de gözlerini açarak Şark için yeni devre idrak edildiğini göstermiştir. Milletler Cemiyetini ve onun Musul meselesine bakış açısını tartışırken bir arkadaşımız memnuniyet verici bir teklif getirmiştir: Bu da Şark'ı Avrupa tahakkümünden korumak üzere Doğu Milletler Cemiyeti yerine bir araya gelmesidir. Bazılarımız Şark milletlerinin henüz böyle bir ittifaka hazır olmadığını düşünebilir. Ancak, son bir yıldır Şark'ın geri kalmış

---

[309] **TBMM. ZC.**, II. Devre, c.26, s. 165; ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 77.

milletlerinin başına gelenler, onlara bir asırlık tecrübe kazandırmamış mıdır?"[310]

Türk İstiklal Harbi ile paralel giden Musul'a yönelik askerî harekât, Lozan barış görüşmeleri süreci başlayınca, TBMM hükûmetince ertelenmek durumunda kaldı. Lozan sürecinde ise, önce toprak talebimizi, sonra petroller üzerinde hisse sahibi olma ısrarımızı terk ettik. Yıllık belirli bir meblağ ödenmesine razı olacağımızı bildirdik. İngiltere, bu durumu kaçırılmaz bir fırsat olarak değerlendiriyordu. Türkiye Cumhuriyeti öylece ikili antlaşmaya imza attı. Dönemin siyasîlerinin tabiriyle *"dünyanın ve Orta Doğu'nun barış ve huzuru namına"* Musul meselesini kapatıverdik. Halbuki, Millî Mücadele'nin başlangıç yıllarında, diğer bir ifade ile Türk milletinin ve yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluş sürecinde bir ideal olarak benimsenmiş olan Misâk-ı Millî üzerinde, -son yıllardaki gelişmeler de dikkate alınarak- yeniden düşünülmesinde yarar mülâhaza edilmektedir.

Netice itibariyle belirtmek gerekirse, devletler arasındaki entrikalar, çatışmalar, anlaşmazlıklar, savaşların çoğunun çıkış gerekçeleri incelendiğinde denilebilir ki, XX. yüzyıl petrolün yüzyılı olmuştur. Gerçekten de petrol uğruna devletler arasında büyük entrikalar, çatışmalar ve savaşlar yaşanmıştır. Geleceğe yönelik düşünceler üretenlerin fikirleri incelendiğinde, XXI. Yüzyılın, enerjinin yanı sıra *"su"*yun yüzyılı olacağı varsayımını güçlendirmektedir. Zira su kaynakları sınırlı iken, dünyada suya olan talebin grafiği büyük bir hızla yükselmektedir. Orta Doğu-Balkanlar-Kafkaslar üçgeninde önemli bir stratejik konumda yer alan Türkiye için, -Osmanlı Devleti döneminde sahip olduğu petrol kaynaklarına paralel olarak- sahip olduğu su ve diğer enerji kaynaklarının son derece önemi büyüktür. Orta Doğu'da Türkiye merkezli su ve diğer enerji kaynakları ile ilgili tartışmaları, XX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren giderek artmaya başlamıştır. Eğer Türkiye, su konusunda inisiyatifi ele almazsa, XIX ve XX. yüzyılda petrolden sonra, XXI. yüzyılda da *"su"* Orta Doğu coğrafyasında yangına sebep olabilecek bir kaynak olarak görünmektedir.

---

[310] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, s. 185.

BİBLİYOGRAFYA

A- ARŞİV KAYNAKLARI*

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Genelkurmay ATASE Bşk.lığı (Gnkur. ATASE) Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi (TBMM Arşivi)

B- BELGE YAYINLARI

Atatürk'ün Millî Dış Politikası, c.II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I, Dördüncü Baskı Ankara 1989.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri (ATTB), (Derleyen, Nimet Arsan),c. IV. Ankara 1963.

Ayın Tarihi, c. V., nr: 17, s. 320-321.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Musul-Kerkükle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)**, Ankara 1993.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi(HTVD), Genelkurmay Harp Tarihi Yay.

La Question de Mossoul de a Signature du Traite d'armistik de Mondros, İstanbul 1925.

MERAY, Seha L.-OLCAY, Osman, Çev.), **Lozan Barış Konferansı Tutanakları ve Belgeler**, Takım 1, c. 1, Kitap 1, Ankara 1969, s. 359 (Ankara SBF. Yay.).

Musul Vilâyeti Salnamesi, İstanbul 1312.

Musul Vilâyeti Salnamesi, Musul 1330.

Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı, (Yay. Hz. Hayri Mutluçağ), Belge yay., İstanbul 1972.

---

* Belge numaraları metin içerisinde verildiğinden ayrıca burada gösterilmemiştir. (Y.N)

ŞİMŞİR, Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, c. 2-4, Ankara 1975.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıt Cerideleri, (TBMM.GCZC).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, (TBMM. ZC).

C- ARAŞTIRMA ESERLERİ

AKGÜL, Suat, **Musul-Kerkük Harekâtı**, Ankara 2001.

AKŞİN, Abdülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara 1991.

AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele**, İstanbul 1983.

AL-JUMAILY, **Qassam Kh., Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)**, (Yay. Hz: İzzet Öztoprak), Ankara 1999.

ANDERSON, M. S., **The Eastern Question 1774-1923**, London 1966.

ARALOF, Ş. I., **Bir Rus Diplomatının Türkiye Hâtıratı**, İstanbul 1967.

AYDIN, Ayhan, **Musul Meselesi 1900-1926**, İstanbul 1995.

AYIŞIĞI, Metin, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa, Askeri ve Siyasi Hayatı**, Ankara 1997.

BAYTOK, Taner, **İngiliz Belgelerinde Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1970.

BELEN, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1973.

BELL, Gertrude, **The Letters of Gertrude Bell**, New York 1927.

Fethi (Okyar) Bey, **Baş Murahhasımız Fethi Beyin Musul Meselesi Hakkında Cemiyet-i Akvama Tevdi' Eylediği Muhtıra**, Ankara 1340 (1924).

BUDAK, Mustafa, **İdealden Gerçeğe, Misâk-ı Millîden Lozan'a Dış Politika**, İstanbul 2002.

ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri**, c.I, Ankara 1953.

ERÖZ, Mehmet, **Kürtlerin Türklüğü ve Türkmenlerin Kürtleşmesi**, İstanbul 1966

EZMEN, Müeyyet, "Musul Vilâyetindeki Türk Aşiretlerinin Durumu", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 36, İstanbul 2000, s. 47-48.

FROMKIN, David, **Barışa Son Veren Barış, Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı 1914-1918**, Çev., Mehmet Harmancı, İstanbul 1994.

Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, **Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi**, Ankara 1966.

Genelkurmay Başkanlığı Yay., **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Düzey Komutanların Biyografileri**, Ankara 1989.

Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, c. I, Ankara 1992.

GÖK, Dursun, "1924 Türk Basınında Musul Meselesi", **Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul**, Ankara 1998, s. 59-60.

GÖKBİLGİN, Tayyip, **Millî Mücadele Başlarken**, c.I, Ankara 1959.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Musul Misâk-ı Milliye Dahil midir, değil midir?" **Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul**, Ankara 1998.

GÜREL, Şükrü Sina, **Orta Doğu Petrolünün Uluslar arası Politikadaki Yeri**, Ankara 1979.

GÜRÜN, Kâmuran, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, Ankara 1986.

ILGAR, İhsan, "Türk Genelkurmayının Gizli Harekât Planı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, s. 33 vd.

KANDEMİR, Feridun, (Derleyen), **Rauf Orbay**, İstanbul 1965.

KANSU, Mahzar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, c.II, Ankara 1986.

KARACAN, Ali Naci, **Lozan**, İstanbul 1971.

KARABEKİR, Kâzım, **Paşaların Kavgası**, İstanbul 1991.

KARPAT, Kemal, **Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics**, The University of Wisconsin Pres, 1985.

KAYMAZ, Nejat, "Misâk-ı Millî Üzerine Yapılan Tartışmalar", **VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976) Bildiriler**, Ankara 1977, s. 2-15.

_____, "TBMM'de Misâk-ı Millîye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu-I," **Tarih ve Toplum**, Sayı: 21, İstanbul, Eylül 1985, s. 47-51.

_____, "TBMM'de Misâk-ı Millî'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu- II", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 22, Ekim 1985, s. 33-35/38-41.

KOCATÜRK, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ankara 1988.

KODAL, Tahir, **Musul Meselesi (Türk Basınına Göre, 1923-1926)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.

KURŞUN, Zekeriya, **Yol Ayrımında Türk Arap İlişkileri**, İstanbul 1992.

KURTCEPHE, İsrafil, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu**, Ankara 1998,(K.H.O. Yay.).

MANSFIELD, Mansfield, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, Çev. Nuran Ülken, İstanbul 1975.

MARUFOĞLU, Sinan, **Osmanlı Döneminde Kuzey Irak**, İstanbul 1998.

MEISELAS, Susan, **Kurdistan in the Shadow of History**, New York 1997.

MELEK, Kemal, **İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)**, İstanbul 1983.

MERAY, Seha L-Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, Ankara 1977.

MISIROĞLU, Kadir, **Musul Meselesi ve Irak Türkleri**, İstanbul 1975.

ORTAYLI, İlber, **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, İstanbul 1983.

ÖGEL, Bahattin-Bayram Kodaman- Fahrettin Kırzıoğlu-Abdülhaluk Çay, **Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu**, Ankara 1985.

ÖKE, Mim Kemal, **Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)**, İstanbul 1987, s. 80.

_____, **İngiliz Ajanı Binbaşı E. W.C. Noel'in Kürdistan Misyonu (1919)**, İstanbul 1989.

_____, **Musul Kerkük Dosyası**, İstanbul 1991.

_____,**Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Ankara 1992.

_____, "Musul Bir Blöfle Elimizden Çıktı", **Tarih ve Medeniyet**, Sayı: 18, Ağustos 1995, s. 13-20.

ÖZTÜRK, Mustafa, "TBMM'nin 1924 Yılı Yılbaşı Hatırası-Misâk-ı Millî Haritası", **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı: 48, Ankara 2000, s. 17-32.

SABİS, Ali İhsan, **Birinci Dünya Harbi, Harp Hatıralarım**, c.IV, İstanbul 1991.

SALMON, John, **1923'te Şeyh Mahmutla Özdemir'e Karşı Kuva-yı Berriye ve Havaiyenin Müşterek Harekâtı**, (Çev. Yüzbaşı Cemal), Ankara 1340.

SARAL, Hulki, "Birinci Dünya Harbi Sonunda ve İstiklal Harbinde Musul Sorunu", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Sayı: 225, Ankara 1968, s. 27-35.

SARISAMAN, Sadık, **Birinci Dünya Savaşında Türk Cephelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp**, Ankara 1999.

SEKBAN, Mehmet Şükrü, **Kürt Meselesi**, Ankara 1979.

SÜLEYMAN SABRİ PAŞA, **Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler**, (Yay. Hz., Gamze Gayeoğlu), Ankara 1982.

SONYEL, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, c. II, Ankara 1986.

_____,**Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara 1995.

SOYSAL, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, c. I, Ankara 1989.

ŞİMŞİR, Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, c. 2-4, Ankara 1975.

TANERİ, Aydın, **Türkistanlı Bir Türk Boyu Kürtler: Kürtlerin Kökeni, Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayatları**, Ankara 1983.

TAŞKIRAN, Cemalettin, "Atatürk ve Misâk-ı Millîye Ait Bir Belge", **Yeni Türkiye (Cumhuriyetin 75 nci Yılı Armağanı**, Eylül-Aralık 1998, Sayı: 23-24, c.II, s. 244-248.

TOKER, Hülya, "Birinci Dünya Savaşında Mekke Şerifi Hüseyin İsyanı", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, c. I, Ankara 1996, s. 193-214.

TOYNBEE, Arnold J., **The Western Question in Greece and Turkey**, London 1922.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, Birinci Kitap, Ankara 1991.

TÜRKGELDİ, Âli, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948.

TÜRKMEN, Zekeriya, "Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sy: 49, Ankara 2000, s. 49-79.

_____, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2001.

_____, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2002.

TÜRKÖZÜ, Halil Kemal, **Türkmen Ülkesi (Doğu Anadolu) Adı ve Emperyalizmin Etkileri**, Ankara 1985.

UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih**, İstanbul 1985.

UMAR, Ömer Osman, "İngilizlerin Musul'da Özdemir, Şeyh Mahmut ve Aşiretlere Karşı Politikası", **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı: 52, Ankara 2002, s. 1-20.

ÜZEL, Sahir, **İstiklal Savaşımız Esnasında Kürtlük Cereyanları ve Irak-Revandiz Harekâtı, Resmi Vesaike Müstenit Harp Tarihi**, (Daktilo Metin) Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, İstiklal nr: 215.

YALAZAN, Talat, "Mezopotamya ve Musul", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Sayı: 327, Ankara 1991, s. 102-112.

YALÇIN, E. Semih, "Misâk-ı Millî ve Lozan Belgelerinde Musul Meselesi", **Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul Sempozyumu Bildiriler**, Ankara 1998.

YILDIZ, Hakkı Dursun, **İslamiyet ve Türkler**, İstanbul 1980.

YILMAZ, Mustafa, "İngiliz Kamuoyu ve Türk Dış Politikası", **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı: 49, Ankara 2000, s. 9-66.

D- SÜRELİ YAYINLAR (Gazete, Dergi ve Bültenler)

Askeri Tarih Bülteni

Âti

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi.

Belleten

Daily Express

Dersaadet

Hadisat

İkdam

Silahlı Kuvvetler Dergisi

The Daily Herald

The Manchester Guardian

The Sunday Pictorial

Vakit

EKLER

EKLER

BELGELER

EK: 1*

28 Ocak 1920 tarihindeki son Osmanlı Mebusan Meclisinde kabul edilen ve 121 milletvekili tarafından imzalan daha sonra 17 Şubat 1920 tarihinde tüm dünyaya ilan edilen **Misâk-ı Millî** kararları.

Osmanlı Meclis-i Mebusan azaları istiklâl-i devlet ve istikbâl-i milletin, haklı ve devamlı bir sulha na'iliyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın hadd-i a'zamisini mutazammın olan esasat-ı mezkûre haricinde payidar bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin devam-ı vücudu gayr-i mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir.

Birinci madde: Devlet-i Osmaniye'nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrin-i evvel (Ekim) 1918 tarihli mütarekenamenin hîn-i akdinden muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı ahalisinin serbestçe beyan edecekleri âraya tevfikan tayin edilmek lazım geleceğinden mezkûr hatt-ı mütareke dahil ve haricinde dinen, ırken, emelen müttehid ve yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile ve fedakarlık hissiyatıyle meşhûn ve hukuk-ı ırkiye ve içtimaiyyeleriyle şerait-i muhitiyyelerine tamamiyle riayetkâr Osmanlı-İslam ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın hey'et-i mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

İkinci madde: Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda âraya ammeleriyle anavatana iltihak etmiş olan Evliye-i Selase (Kars,

---

* **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Dördüncü Devre-i İntihabiye, Birinci İctima', 11. İn'ikad, 17 Şubat 1336/1920 Salı, İstanbul 1336, s. 115; bugünkü Türkçe'ye transkript edilmiş metni için bk., **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, c.I, (12 K.sani 1336-18 Mart 1336) TBMM Basımevi, Ankara 1992, s. 144-145. Bunların dışında küçük farklılıklar olmakla birlikte Misak-ı Millî metni için bk., Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Yay., **Atatürk Haftası Armağanı Dergisi**, 10 Kasım 1977, s. 45-46. Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimizin Esasları**, (Yay. Hz., Faruk Özerengin), İstanbul 1991, s. 110. Mustafa Budak, **İdealden Gerçeğe Misak-ı Millîden Lozan'a Dış Politika**, İstanbul 2002, s. 156-158.

Ardahan, Batum) için ledelicap tekrar serbestçe ârâ-yı ammeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

Üçüncü madde: Türkiye sulhuna talik edilen Garbî Trakya vaziyet-i hukukiyesinin tespiti de sekenesinin kemal-i hürriyetle beyan edecekleri ârâya tebe'an vaki' olmalıdır.

Dördüncü madde: Makarr-ı hilafet-i islamiyye ve pay-i taht-ı saltanat-ı seniyye ve merkez-i hükûmet-i Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının ticaret ve münakalât-ı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilumum alakadar devletlerin müttefiken verecekleri karar muteberdir.

Beşinci madde: Düvel-i İtilâfiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrur eden esasat-ı ahdiyye dairesinde ekalliyet hukuku -memalik-i mütecaviredeki Müslüman ahalisinin de aynı hukuktan istifade etmeleri ümniyesiyle- tarafımızdan teyid ve temin edilecektir.

Altıncı madde: Millî ve iktisadî inkişafatımız daire-i imkana girmek ve daha asrî bir idare-i muntazama şeklinde tedvir-i umura muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temin-i esbab-ı inkişafatımızda istiklâl ve serbesti-i tamme mahzar olmamız üssülesas-ı hayat ve bekamızdır. Bu sebeple siyasî, adlî, malî vesair inkişafatımıza mani kuyuda muhalifiz. Tahakkuk edecek düyûnatımızın şerait-i tesviyesi de bu esasata mugayir olmayacaktır. 28 Kânûn-ı sani (Ocak) 1336/1920

EK: 2

İNGİLTERE KONSOLOSU İLE YÜZBAŞI HANRİ PONRİ SALAMON'UN MUSUL'U ZİYARET AMAÇLARI*

Bâbıâlî

Daire-i Sadaret

Amedî-yi Divân-ı Hümayûn

Nr: 361.

Evvelce Mardin'e gideceğini beyan eden İngiltere konsolosu Lankaşir Alayının 3. Taburunda yüzbaşı olan Hanri Ponri Salmon'un** Diyarbakır'a vürudu üzerine Mardin'e gitmekten sarf-ı nazarla her ikisi zevceleriyle ve kelekle Musul'a gittikleri ve mumaileyhüma Musul civarında bazı asar-ı atika göreceklerini söylemişler ise de Almanların Musul'da ticaretlerini tevsi' ve konsoloshane tesis etmelerinden dolayı orada bir İngiliz konsoloshanesi de ihdasını tedkik edecekleri haber verildiği ve bu yüzbaşının orada ketm etmediği sıfat-ı askeriyesine ve şu günlerde diğer bir İngiliz zabitinin de geleceğine göre o taraftaki sevkiyat-ı askeriyeden ve Vezne ve hudud-ı İraniye ahvalinden malumat almak maksadında bulundukları Diyarbakır vilâyetinden alınan telgrafnamede bildirilmiş olduğunu havi Dahiliye Nezareti celilesinden alınan tezkire leffen arz u takdim kılınmıştır, efendim.

Fi: 13 Safer sene 1324/25 Mart 1322

Sadrazam

Ferid

---

* **BOA., (Yıldız Arşivi)Y.A. Hususi nr**: 501/103.

** Yüzbaşı Salmon 1906 yılında istihbarat subayı olarak Musul bölgesinde faaliyetlerde bulundu. Bölge hakkında edindiği bilgiler ve edindiği tecrübeler onun 1920'li yıllarda İngiltere tarafından General rütbesi ile tekrar Musul'a görevlendirilmesine sebep olacaktır.

EK: 3

İNGİLİZLER'İN SÜLEYMANİYE'Yİ İŞGALE KALKIŞMALARI ÜZERİNE BURADAKİ ARAP VE KÜRTLERİN OSMANLI İDARESİNİ İSTEMELERİ*

(Osmanlı askeri kuvvetinin Süleymaniye'den çekilmesinden sonra istiklâlini ilân eden Şeyh Mahmut'a İngilizler tarafından güvence verildiği, fakat daha sonra sözlerinde durmayarak Süleymaniye'ye İngiliz bayrağı çekip, üçyüz köyü yakıp yıkarak Şeyh Mahmut'un nüfuzunu kırma yoluna gittikleri; buna tahammül edemeyen Şeyh Mahmut'un kuvvet toplayarak Süleymaniye'yi İngilizlerden temizlediği, bütün Arap ve Kürtlerin Osmanlı hükûmeti aleyhine önceden yaptıklarına pişman olarak Osmanlı idaresini istedikleri yolunda Süleymaniye'den gelen bir zabitin ifadesi üzerine Erzurum valiliğinin Dahiliye Nezaretine gönderdiği telgrafın arz tezkiresi.)

10 Safer 1338/4 Kasım 1919

Erzurum Vilâyeti

Mektubi Kalemi

15. Kolordu Kumandanlığının 12.9.1335 ve 308/1110 numrolu tezkire suretidir.

Süleymaniye'den gelen ve Şeyh Mahmut yanında Süleymaniye'nin sükutuna yani 18 Haziran 1335 tarihine kadar bulunan esir bir zabitimizin verdiği malumat bervech-i ati arz olunur:

1. Kıt'aat-ı Osmaniye Süleymaniye mıntıkasından çekildikten sonra şeyh o havalide istiklâlini ilan etmiş ve teşkilat yapmış, İngilizlerin Kerkük'de bulunan memurları Şeyh Mahmut'un ahvalinden ve teşkilatından haberdar olduktan sonra Süleymaniye'ye giderek *"hükûmet sizin istiklalinizi tebrik ettiğinin ve sulh konferansında tamamiyet ve hakimiyet-i mülkiyenizi temin edeceğinin tebliğine memurum"* demiş ve görüşmüş bir müddet sonra Bağdat hakimi ve Irak mıntıkası kumandanı bulunan memurları tayyare

* **BOA., DH. KMS., nr**: 50-3/25, belge nr: 78/1, 79.

ile Süleymaniye'ye gelmiş ve Şeyh Mahmut ile görüşerek Süleymaniye'de bir hakim-i siyasî bir maliye memuru bulunmak ve ebediyen nakz-ı ahd etmemek şartlarıyla teşkilât ve tensikatına ve hukuk ve şeref-i millilerine müdahale ve tecavüzatta bulunulmayacağı müstakil tanılacağı kararlaştırılmış. Süleymaniye'ye bu memurlar geldikten sonra şeraite riayet edilmemiş, Şeyh Mahmut aleyhine ihtilal çıkartmak ve Şeyh Mahmut'un kesr-i nüfuzuna çalışmak fikir ve mesleğinin takibine başlanmış, Süleymaniye'de İngiliz bayrağı çekilmiş kaza ve nahiyelere İngiliz memurlar gönderilmiş bu muamelelere Şeyh Mahmut tahammül edemeyerek hazırlıkta bulunmuş ve 26 Mayıs 1335'de İngiliz memur ve askerleri aleyhine hareket ederek bunları esir etmiş, Süleymaniye'deki esirleri kurtarmak üzere gönderilen İngiliz kuvvetini Nasluca'da mağlup etmiş, otomobil, mitralyöz, cephane, erzak külliyetli olarak igtinam etmiş, badehu Kerkük'e doğru ilerleyerek cem haldeki İngiliz kuvvetini muhasara ve mağlup etmiş, bundan sonra Kerkük etrafındaki muharebe kesb-i şiddet etmiş. İngilizlerin mütemadiyen kuvvetlerinin artması ve yevmiye, 12 tayyare ile ve top ve mitralyözlerle icra ettikleri şiddetli ateşlere cephanelerinin bitmesi hasebiyle mukavemet ederek 18 Haziran 1335'de Şeyh Mahmut, kuvvetini tezyit için İran hududuna çekilmiş olduğundan İngilizler Süleymaniye'ye tekrar girerler. Şeyh Mahmut'un 300 pare köyünü tahrip ve yağma ederler. Bu muharebelerde Şeyh Mahmut İngilizlerden 150 otomobil, 4000 tüfenk, 12 mitralyöz, 500 katana ve ester, 37 yük gümüş para, 40 ruble igtinam etmiş 2500 telefat verdirmiş. Şeyh Mahmut vak'asından evvel Musul vilâyetine bir fırkaları varmış, bu vak'a ile bir fırka daha getirmişler, aşairin kuvve-i maneviyesi iyi imiş. Bütün urban ve ekrad evvelce Hükûmet-i Osmaniye aleyhine yaptıklarına nadim imiş. Hükûmet-i Osmaniyeyi çok arzu ediyorlar ve İngilizlerden müteneffir imişler.

2. Şeyh Mahmut, kuvvet aldıktan sonra Süleymaniye'yi İngilizlerden alarak Kerkük'e doğru ilerlediği istihbar kılınmış. 25.8.1335 tarihinde arz edilmiştir.

3. Erzurum, Trabzon, Van vilâyetlerine arz edilmiştir.

EK: 4

İNGİLİZLERİN NASTURİLERİ DESTEKLEDİKLERİNE DAİR VAN VİLÂYETİNDEN GÖNDERİLEN RAPOR.*

Bâbıâlî

Dahiliye Nezareti

Mahreci : Van

21 Temmuz 1335

1. Nasturiler İmadiye cihetlerine muvakkaten iskan için İngilizler tarafından kısmen Musul'a kadar getirilmiştir. İngilizlerin o havalide kesr-i nüfuzlarından olacak tekrar takviye cihetlerine izam eyledikleri anlaşıldı, İngilizlerin son teşebbüsleri Simko'ya Rumiye, Dilman ve Hoy havalisi Seyyid Taha'ya da Cizre'den Rumiye'ye kadar olan yerlerde beylik vererek her ikisini üzerimize taslit olduğunu ve bunlar bizimle uğraşırken Nasturi ve Ermenileri istedikleri yerlere yerleştirerek bilahare Kürtleri bunların rütbe-i inkıyad ve esaretlerine vermek olduğu anlaşılıyor.

2. Seyyid Taha'nın İngilizleri dilgir ettiği tahakkuk ederse bu planları da kendiliğinden akim kalır. Tahakkuk etmezse teşebbüslerinde devam ihtimaline karşı da elden gelen bütün tedabire zaten tevessül edildiği. 17 Temmuz 1335.

Vali Haydar

* BOA., DH.KMS., nr: 50-2/25

EK: 5

İMADİYELİLERİN İNGİLİZ İDARESİNE TEPKİLERİ, TÜRK İDARESİNİ İSTEMELERİ HAKKINDA YAZI.*

Bâbıâlî

Dahiliye Nezareti

Mahreci: Van

23/24 Temmuz 1335

Gayet Müsta'celdir.

İmadiyeliler İngilizlerin tazyikatına tahammül edemeyerek memur-ı siyasi ve muavinini, bir alay kumandanıyla dört nefer askerini katl ve esliha ve cephane anbarlarını zabt ve tevzi ve mütebaki kuvvetlerini de Hoy'a kadar tard ve takip etmişlerdir. Cemiyet-i Muhammediye namına Pervari Mal müdürü Mehmet Salih 17 Temmuz 1335 tarihli mektubunda bu vak'ayı iblağ ve İmadiyelilerin Liva-yı Osmani altında yaşamak istediklerinden kaymakam ve mümkün olamadığı takdirde asker veya hiç olmazsa bir tek nefer jandarma gönderilmesini rica ve Devlet-i Aliyyece hareketleri tasvip edilmezse Çölemerik hududuna nakledeceklerini beyan ediyor. Devlet-i Aliyyenin böyle veka'yie rızası olamayacağını bildireceğim ve rahat durmalarını nasihat edeceğim.

23 Temmuz 1335

Van Valisi Haydar

Kat'iyen caiz değildir. Böyle bir hareket-i mecnunanenin devamından tevellüd edecek vehamet-i azime izahdan müstagnidir. Tedabir-i müessire ve acile ittihazıyla behemehal suret-i kat'iyede men'i zımnında hemen cevap ve sadaret-i uzmaya arz-ı malumat. 24 Temmuz 335

---

* BOA., DH.KMS., nr: 50-3/25 nr: 51.

EK: 6

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN TBMM'DE 24 NİSAN 1920 TARİHLİ GİZLİ OTURUMDA MUSUL KONUSUNDA YAPTIĞI İLK AÇIKLAMA*

"...Irak'a gelince; Irak'ta İngilizlerin muamelatı ahali-yi islamiyeyi fevkalade dilgir etmiş oldu. Biz kendilerine temas aramadan evvel onlar bizimle temas aradı ve alelitlak eskisi gibi bir Osmanlı memleketinin cüz'i olmayı kabul ettiler. Fakat biz onlara karşı Suriyelilere söylediğimiz nokta-i nazarı söylemekten başka bir şey yapmadık. Ettiğimiz kendi dahilinizde kendi kuvvanızla, kendi mevcudiyetinizle (müstakil bir devlet olunuz, biz her) şeyden evvel istiklalimizin teminine çalışıyoruz. Ancak sonra birleşmemiz için hiçbir mani kalmaz ve Musul havalisinde Bağdat'ta ve sair bir çok yerlerde... vak'a olarak bir çok hadisat zuhur edecekti ve bu gün dahi eşkal-i zahiriyesi ne olursa olsun, bizim imhamıza çalışan düşmanlar, Suriye ve Irak'taki vekayi muvacehesinde Millî faaliyetlerle bize tevcih ettikleri kuvvetleri tenkise mecbur olmuşlardı ve bu gün dahi eşkal-i zahiriyesi ne olursa olsun gerek Iraklıların ve gerek Suriyelilerin bu iki mıntıkadaki dindaşlarımızın kalpleri bizimle beraberdir. Eğer bundan sonra esbabına tevessül edilirse, azami istifade etmek mümkündür..."

* Mustafa Kemal Paşa, memleketteki genel iç durumu değerlendirirken bu konuda açıklamada bulunmuştur bk., **TBMM. GCZ.**, c. I, Ankara 1985, s. 3.

EK: 7

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN TBMM'DE 1 MAYIS 1920 TARİHİNDE MUSUL KONUSUNDA UYGULANMAK İSTENEN POLİTİKAYA DAİR AÇIKLAMASI*

"(Erzurum Kongresinin faaliyetlerinden bahsettikten sonra)...Erzurum kongresinin vazettiği esasattan birincisi harb-i umumiyi müteakip vaziyet-i umumiye icabı düçar olduğumuz mağlubiyet itibariyle vatanımızın bir çok mühim aksamı düşmanlarımızın yed-i istilâsına geçmişti. Millet bütün makasıdında maddi ve hakiki düşünmek ve ancak kuvvet vee kudretiyle temin edeceği hususat üzerine kendisine yeni bir hudut çizmek üzere idi. İşte kongre bu hududu çizmiştir. Bu hudud-ı milliyi suhuletle ibka için demiştir ki; mütareke namenin imza olunduğu 30 Teşrin-i evvel 1334 tarihinde çizdiği hudut hududumuz olacaktır. Vatanımızın hududu olacak bu hududu ihtimal teferruatı ile bilmeyen arkadaşlarımız vardır. Yeniden fazla teferruata girmek istemediğim için şu suretle izahat vereceğim. Şark hududunu evliye-i selaseyi dahil ederek tasavvur buyurunuz. Garp hududu Edirne'den bildiğimiz gibi geçiyor. En büyük tebeddülat cenup hududunda olmuştur. Cenup hududu İskenderun cenubundan başlar. Halep'le Katma arasından Cerablus köprüsüne müntehi olur bir hat, ve şark parçasında da Musul vilâyeti Süleymaniye ve Kerkük havalisi ve bu iki mıntıkayı yekdiğerine kalbeden hat. Efendiler, bu hudut sırf askerî mülahazat ile çizilmiş bir hudut değildir, hudud-ı millîdir. Hudud-ı millî olmak üzere tespit edilmiştir..."

---

* **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, c. I, Ankara 1989, (Dördüncü Baskı) s. 75; **TBMM, ZC.**, c. I, s. 4-30; ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, "Özdemir Bey'in Musul Harekatı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 49, Ankara 2000, s. 55.

EK: 8

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN ELCEZİRE CEPHE KOMUTANLIĞINA ÖZDEMİR'İN FAALİYETLERİNİN ŞAHSÎ OLDUĞU İZLENİMİ VERİLMESİ HAKKINDAKİ EMRİ*

Türkiye Büyük Millet Meclisi

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti

Şifre

Elcezire Cephe Komutanlığına,

Cevap: 24. 6. 338 (1922) tarih ve 1643 numrolu şifreye

1.2.1338 tarih ve 717/3 numrolu başkumandanlık emirnamesinde tasrih olunduğu vechile Özdemir Beyin faaliyeti hususi bir mahiyet ve şahsi bir teşebbüs ve mücahede şeklinde idare olunacaktır. Binaenaleyh mumaileyhin ancak çete teşkilatı halinde işe girişmesi ve bu maksatla maiyetindeki müfrezenin bu işe kabileyetli efrat ve küçük zabitandan takviyesi münasiptir. Bu teşkilat girdiği nizamiye kıt'aatımıza istifade edemeyebilir fakat nizamiye bölüklerinde doğrudan doğruya harekata geçmesi şimdilik muvafık görülmemektedir, efendim.

İmza
Fevzi

* **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 18.

EK: 9

ELCEZİRE CEPHE KOMUTANI CEVAT PAŞANIN ŞEFİK ÖZDEMİR'E GÖNDERDİĞİ 19 HAZİRAN 1338 (1922) TARİHLİ ŞİFRE TELGRAFI*

Gevar Telgrafhanesi vasıtasıyla Kaymakam Özdemir Beye

19. 6. 1338 tarih ve 16 nolu şifrenize cevap

27 .6. 1338 tarih ve istihbarat 1684 nomroludur.

1. Siz buradan bütün iman ile gitmiş ve yollardan verdiğiniz raporlarla da faaliyet-i müstakbelenizde bir ümit görülmüş idi. İkinci müfrezenin Çölemerik'e tevcihi umudu kıracak kadar ehemmiyetli bir şey değildir. Antep muhasarasını yaratan Özdemir Beyden şimdi bulunduğu büyük sahada daha başka harikalara intizar ediyoruz. Mamafih bu bölük daimi olarak Çölemerik'te kalmak üzre oraya gönderilmiştir. Bu günlerde Nasturiler İmadiye'nin şimaline bizim (A?SYH), (ÇYMGH)

2. Başladıklarından gerek bunların tardı gerekse sizin Revandiz'den alacağınız harekete Çölemerik, Beytüşşebap ve havalisi aşiretinin de iştirakı lazım gelecektir. İşte bu aşayire istinadgahlık yapmak için bölüğün şimdilik Çölemerik'te kalmasını münasip gördüm. Revandiz'deki vaziyetinizin tavazzuhuna göre bölük Revandiz'e sürülebilir. Binaenaleyh hiç münkesir olmaksızın hemen umumiyetle malamal olarak teşkilata başlayınız. Bütün faaliyetinizde her türlü harekatınızda hususi bir mahiyet şekli bir teşebbüs ve mücahede şeklinde idame etmeye çalıştırmanız ve ancak (Ç?H) teşkilatı (HZLNDH) işe gireceksiniz. (B?) (GŞSDGKZ) gerideki nizamiye emrinize istinad edebilir. Fakat bu nizamiye bölükleri doğrudan doğruya harekata geçmemelidir. İcap ederse nizamiyelerde (LBV) (KYŞH) (ÇABLYTLY) gelecek zabitan ve efradı tebdili kıyafetle çetelere sokabilirsiniz.

Şark cephesinden Gevar'a gönderilecek 250 mavzerle 70 sandık cephanenin süratle aldırılmasını rica ederim. Revandız ra-

* Suat Akgül, **Aynı eser**, s. 184-185, Belge nr: 5.

porlarına intizar eder gözlerinizden öperim. Oğlum, şifrelerinizde bir çok yerler açık yazılıyor. Karşınızdaki düşman İngilizdir. Miftahın çaldırılmamasına çok dikkat edilmesini rica ederim.

Elcezire Cephe Kumandanı

Cevat

EK: 10

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN ELCEZİRE CEPHE KOMUTANLIĞINA VERDİĞİ EMİR*

Elcezire Cephe Komutanlığına, 23.12.1338/1922

Konferansın (Lozan Konferansı) inkıta'ı ihtimali yakın görünüyor.

İnkıta'ı halinde Boğazlara karşı başlayacak askerî harekat ile aynı zamanda Musul'a karşı taarruza başlanacağından kıt'aatın 10 gün içinde son toplanma bölgelerinde bulunmaları için gerekli hazırlığın yapılması maruzdur.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi

Fevzi

* **Gnkur. ATASE Arşivi,** Kls: 1611, Ds: 151, F: 2-115.

EK: 11

TBMM'NİN 27 ŞUBAT 1923 TARİHİNDE İCRA EDİLEN GİZLİ OTURUMUNDA MUSUL KONUSUNDA MUSTAFA KEMAL PAŞANIN AÇIKLAMALARI*

(Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın Lozan'da görüşülen konuları açıkladıktan sonra, Musul meselesinin yapılacak ikili görüşmelerle halline dair fikirlerini açıklaması üzerine TBMM'de Musul konusunda tartışmalar olur; Rauf Bey de fikirlerini söyler. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa aşağıdaki açıklamaları yapar)

"...Heyet-i celilenizin bu meseleyi hal edebilmesi için zan ederim Hey'et-i Vekile reisinden ve her birinden sorup anlamak isteyeceği, sualler olabilir. Bu daha çok vaziyete muallaktır. Bu gün suhuletle hepimiz anlayabiliriz ki, Musul'u vermemekte ısrar edersek muharebeye dahil oluruz. Binaenaleyh Musul meselesini bir seneye kadar hal etmek üzere talik edip sulhe geçmek ve muharebeyi kabul etmemek mümkün müdür, kabil midir ve faideli midir?...Fakat lüzum görürseniz bu günden Musul meselesini müspet veya menfi bir surette hal ederiz. Menfaatimiz bunu iktiza ediyor diye buna karar verirseniz, o zaman bu gün vaziyet taayyün eder... Musul meselesinin hallini muharebeye girmemek için bir sene sonraya talik etmek demek, ondan sarf-ı nazar etmek demek değildir. Belki bunun istihsali için daha kuvvetli olabileceğimiz bir zamana intizardır. Bugün sulh yaparız, bir ay sonra iki ay sonra Musul meselesini halletmeye kıyam ederiz. Fakat bu gün Musul meselesini halletmek istediğimiz vakit bu mesele karşınıza yalnız İngiliz değil, Fransız, İtalyan, Japon ve bütün dünyanın düşmanları vardır. Yalnız karşı karşıya kaldığımız zaman İngilizlerle karşı karşıya kalacağız ve yalnız olarak İngilizlerle karşılaşacağız. Bunun menfaati var mıdır, yok mudur. Bunu meydana çıkarmak gayet kolaydır...Musul meselesini bu günden hal edeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bu gün alacağız dersek bu mümkündür. Musul'u gayet kolaylıkla alabiliriz. Fakat Musul'u aldığımızı müteakip muharebenin hemen hitam bulacağına kani olamayız. Şüphesiz orada bir harp cephesi açmış olacağız..."

---

* **TBMM.,GCZ**, c. III, s. 1317-1318.

EK-12

ERKÂN-I HARBİYE-İ UMUMİYE REİSİ FEVZİ PAŞA'NIN ÖZDEMİR BEY'E GÖNDERDİĞİ 26 NİSAN 1923 TARİHLİ ŞİFRE TELGRAF*

Şifre hallidir.

Zata mahsustur.

Nr: 1111

Atideki şifrenin sür'atle Özdemir Beye tebliği ve vusulünden malumat itasını rica ederim.

Madde 1: Şifrelerinizden sulh müzakeresinin bizi Musul cephesinde bizzarur atıl bıraktığı bir zamanda İngilizlerin Revandiz mıntıkasına hakim olmak için taarruza hazırlandıkları anlaşılmaktadır. Muvaffak olurlarsa bu mıntıkayı şimdiye kadar asayişsizliğe sebep olan şakilerden tathir ettiklerini ilân ederek havza-i işgallerine ithal edecekleri şüphesizdir.

İngilizlerin böyle bir emri vaki yapmasına meydan vermemek için Revandiz'de hükûmetin resmi kuvvetlerinin taht-ı işgalinde bulunduğunu İngilizlere iblağ etmek icap etmektedir. Bu suretle mutalaatınızı daha çabuk duyuracak ve hem de size daha seri ve daha fazla yardım edebileceğiz.

Madde 2: Hükûmetin İngilizlere karşı sizi resmi surette himaye etmesinin muvafık olamayacağını Ankara'da size şifahen bildirmiş ve verilen talimatta dahi faaliyetinize şahsi bir mahiyet verilmesini tavsiye etmiştik.

O mıntıkada da Suriye için çalıştığınız şekilde çalışacak ve her türlü muaveneti daha fazla göreceksiniz. Gerek Antep ve Suriye'de, gerekse halen ifa-yı vazife etmekte olduğunuz mıntıkada şimdiye kadar ifa ettiğiniz hidematı unutabilecek hiçbir fert tasavvur olunamaz.

---

* Suat Akgül, **Aynı eser**, s. 286-287.

Madde 3: Karargahınızın cenup mıntıkasında Ranya havalisinde bulunması muvafıktır. Revandiz kumandanlığı ve cephe ile temas ve muhaberatınızın gizli olmasına atf-ı dikkat edilmesini ve işbu muhaberatınızın hiçbir suretle İngilizlerin eline düşmemesine veyahut İngiliz casuslarının vasıl-ı sem'-i ittilali olmasına kat'iyen meydan verilmemesi pek mühimdir, efendim. 26. 4. 1339 (1923).

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi

Fevzi

EK: 13

TÜRKİYE İLE İNGİLTERE ARASINDA MUSUL KONUSUNDA İMZALANAN 5 HAZİRAN 1926 TARİHLİ ANKARA ANTLAŞMASININ METNİ.*

Birinci Fasıl: Türkiye ile Irak Arasındaki Hudut

Madde 1: Türkiye ile Irak arasındaki hudut Cemiyet-i Akvam'ın (Milletler Cemiyeti) 29 Ekim 1924 tarihli toplantısında kararlaştırdığı şekilde (Brüksel Sınır Çizgisi) kesinleşmiştir.

Madde 2: Son fıkrası saklı kalmak üzere 1. maddede tespit edilmiş hudut bu antlaşmaya bağlı 1/250.000 ölçekli harita üzerinde gösterilmiştir. Metin ile harita arasındaki aykırılık vukuunda metin geçerli olacaktır.

Madde 3: 1. maddede tasrih edilen hudut hattını arazi üzerinde belirlemek üzere bir *"Hudut Komisyonu"* kurulacak, bu komisyon Türkiye hükûmetince tayin olunacak iki yetkili ve İngiltere ile Irak hükûmetleri tarafından beraberce tayin edilecek iki temsilci ile uygun gördüğü takdirde İsviçre cumhurbaşkanınca İsviçre vatandaşları arasında seçilecek bir başkandan oluşacaktır. Komisyon en kısa sürede ve en geç bu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak altı ay içinde toplanacak ve çoğunluğun alacağı karara bütün tarafların uyması mecburi olacaktır.

Tahdid-i Hudut Komisyonu her durumda bu antlaşmadaki tarifleri pek yakından takibe gayret edecek, komisyonun masrafları Türkiye ile Irak arasında eşit olarak taksim olunacaktır. İlgili devletler komisyonun vezaifini yapabilmesi için gerekli yerleşme, işçi, malzeme ile ilgili bütün mevzularda gerek doğrudan doğruya gerekse mahalli makamlar eliyle yardım etmeyi taahhüt ederler.

---

* Ankara antlaşması iki gün sonra 7 Haziran 1926 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından da onaylanmıştır. Antlaşma hakkında daha detaylı bilgi için bk., İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, c. I, Ankara 1989, s. 304-317.

Söz konusu devletler bundan başka komisyonca konulacak nirengi noktalarına, hudut işaretlerine kazık ve alametlere riayet etmeyi taahhüt ederler.

Hudut işaretleri birinden diğeri görülebilecek surette yerleştirilecek ve özürlerine numara konulacaktır. Bunların mevkileri ile numaraları bir harita üzerinde gösterilecektir.

Hudut belirleme kesin zabıtnamesi ve buna ekli harita ve vesikalar üç nüsha olarak tanzim edilecek ve bunlardan ikisi hemhudut devletlerin hükûmetlerine ve üçüncüsü, aslına uygun tasdiklenmiş suretleri Lozan Antlaşmasına imza koyan devletlere tebliğ edilmek üzere Fransa hükûmetine verilecektir.

Madde 4: 1.madde mucibince Irak'a terk edilen arazideki ahalinin tabiyeti Lozan antlaşmasının 30-36. maddelerine dayanılarak halledilecektir.

Taraflar Lozan antlaşmasının 31, 32 ve 34. maddelerinde kayıtlı, seçme hakkının bu antlaşmanın yürürlüğe konulduğu tarihten başlayarak on iki ay müddetle geçerli olabileceğini kararlaştırmışlardır.

Bununla beraber Türkiye, ahaliden seçme haklarını Türkiye uyruğu için kullananların işbu haklarını tanımak hususunda hareket serbestisini muhafaza eder.

Madde 5: Taraflardan her biri 1.maddede belirlenen sınır hattının kesin ve bozulmaz olduğunu kabul ederek bunu değiştirmeye matuf her türlü teşebbüsten sakınmayı taahhüt eder.

İkinci Fasıl: Türkiye ile Irak Arasındaki İyi Komşuluk Münasebetleri

Madde 6: Taraflar bir veya birkaç silahlı kişinin sınır mıntıkasında yağmacılık veya eşkıyalık yapmak maksadıyla girişecekleri hazırlıklara, sahip oldukları bütün vasıtalarla karşı koymayı ve bunların sınırdan geçmelerine mani olmayı karşılıklı olarak taahhüt ederler.

Madde 7: 11. maddede zikredilen yetkili memurlar, sınır mıntıkasında yağmacılık veya eşkiyalık yapmak için bir veya

birkaç silahlı kişinin hazırlıklarda bulunduklarını haber aldıklarında ihmal etmeden birbirlerini haberdar edeceklerdir.

Madde 8: 11. maddede zikredilen yetkili memurlar, bulundukları yerlerde yapılmış olabilecek bütün yağmacılık ve haydutluk fiillerinden karşılıklı olarak birbirlerine haber vereceklerdir.

Haberdar edilecek memurlar ellerindeki bütün vasıtalarla söz konusu fiillerin sınırdan geçmelerine mani olmaya gayret edeceklerdir.

Madde 9: Silahlı bir veya birkaç kişi sınır mıntıkasında bir cinayet veya cürüm işledikten sonra diğer sınır mıntıkasına iltica ederse, oranın bu kişileri silahları ve yağma ettikleri eşya ile birlikte, uyruğu bulunduğu tarafa teslim etmesi mecburidir.

Madde 10: Antlaşmanın işbu faslının tatbik mıntıkası Türkiye'yi Irak'tan ayıran bütün sınır ile bu sınırın iki yanında 75 km. derinliğinde bulunan mıntıkadır.

Madde 11: Antlaşmanın işbu faslını tatbik etmekle görevli yetkili memurlar şunlardır: Umumî işbirliğini tanzim ve alınacak tedbirlerin mesuliyeti kendilerinde olmak üzere; Türkiye tarafından askeri sınır kumandanı, Irak tarafından Musul ve Erbil mutasarrıfları; mahalli bilgilerin ve acil tebligatın teatisi için Türkiye tarafından valilerin uygun görmesi ile tayin edilecek memurlar; Irak tarafından Zaho kaymakamı, İmadiye, Zibar, Revandiz kaymakamlarıdır.

Türkiye ve Irak hükûmetleri gerek on üçüncü maddede zikrolunan Daimi Hudut Komisyonu marifetiyle ve gerek siyasî yolla birbirini haberdar ederek, idari sebeplerden dolayı yetkili memurların listesini değiştirebileceklerdir.

Madde 12: Türkiye ile Irak memurları diğer taraf uyruğundan olup, kendi toprakları üzerinde bulunan aşiret beyleri, şeyh veya öteki azaları ile resmi veya siyasi mahiyete sahip her türlü haberleşmeden kaçınacaklardır. Taraflar sınır mıntıkasında diğer devlet aleyhine yönelmiş hiçbir propaganda teşkilâtına ve topluluğuna izin vermeyeceklerdir.

Madde 13: Antlaşmanın bu faslının hükümlerinin icrasını kolaylaştırmak ve genellikle sınır üzerinde iyi komşuluk münasebetlerini sürdürmek üzere zaman zaman Türkiye ve Irak hükûmetleri tarafından karşılıklı olarak tayin edilecek, eşit sayıda memurlardan mürekkep bir *"Daimi Hudut Komisyonu"* kurulacak ve en az altı ayda bir kere ve durum gerektirdiği takdirde daha sık olarak toplanacaktır. Sıra ile Türkiye ile Irak'ta toplanacak olan bu komisyon, antlaşmanın bu faslının hükümlerinin icrasına müteallik işleri ve ilgili sınır mıntıka memurları arasında anlaşmazlığa sebebiyet veren, diğer her türlü sınır meselelerini dostça çözmek vazifesiyle mükellef olacaktır. Komisyon bu antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihi takip eden iki ay zarfında ilk olarak Zaho'da toplanacaktır.

Üçüncü Fasıl: Genel Hükümler

Madde 14: Her iki ülke arasında ortak çıkarlar sahasını genişletmek maksadıyla, Irak hükûmeti bu antlaşmanın yürürlüğe konulması gününden itibaren 25 sene müddetle, 14 Mayıs 1925 tarihli İmtiyaz Mukavelenamesinin 30. maddesi mucebince *"Turkish Petroleum Kumpanyası"*ndan, petrol ihraç edebilecek olan şirketlerden veya şahıslardan, teşkile edilecek olan muavin şirketlerden sağlanan gelirlerin % 10'unu Türkiye hükûmetine ödeyecektir.

Madde 15: Türkiye ve Irak, dost devletler arasında geçerli bir *"suçluların iadesi"* antlaşması yapmak üzere açık müzakerelere girişmeye karar vermişlerdir.

Madde 16: Irak hükûmeti kendi ülkesinde ikamet eden şahısları bu antlaşmanın imzasına kadar Türkiye lehindeki düşünce ve siyasi hareketlerinden dolayı tedirgin etmemeği ve onlara en geniş manada bir genel af tanımayı taahhüt eder.

Bu konuda verilmiş mahkeme kararlarının hepsi geçersiz kabul edilecek ve sürdürülmekte olan bütün kovuşturmalar durdurulacaktır.

Madde 17: Bu antlaşma tastiknamelerin teatisinden itibaren yürürlüğe girecektir. Antlaşmanın ikinci faslı antlaşmanın yü-

rürlüğe girdiği tarihten itibaren on sene müddetle yürürlükte kalacaktır.

Antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki sene sonunda taraflardan her biri söz konusu faslı kendi açısından feshetmek hakkına sahip olacaktır. Keyfiyet, feshin bildirildiği tarihten itibaren bir sene sonra geçerli olacaktır.

Madde 18: Bu antlaşma taraflarca tasdik edilecek ve tasdiknameler süratle Ankara'da teati edilecektir. Antlaşmanın tasdiklenmiş suretleri Lozan antlaşmasını imza eden devletlere gönderilecektir.

EK: Bu fasıl Türkiye ile Irak arasında sınır hattının Cemiyet-i Akvam'ın 29 Ekim 1924 tarihli toplantısında kararlaştırılmış güzergaha göre tespit olunan kesin şeklini açıklamaktadır.

Antlaşmanın imza edilmesinden sonra aynı gün İngiltere büyükelçisi Sir Ronald Sharl Lindzey ve Irak temsilcisi Nuri Sait Paşa tarafından Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Beye yazılan notada 14. maddeye atıfla, antlaşmanın yürürlüğe konulmasını takip eden on ay zarfında Türkiye hükûmeti sözkonusu olan yıllık paylarını sermayeye tahvil etmek isterse Irak hükûmetine bu talebini bildirecek ve Irak hükûmeti bu ihbar üzerine otuz gün içinde o madde hükmünün tamamıyla yerine getirilmesi için Türkiye hükûmetine 500.000 İngiliz lirası ödeyecektir.

EK:14

ŞEFİK ÖZDEMİR'E AİT TBMM ÖZLÜK DOSYASINDA YER ALAN BELGELER

ÖZDEMİR (Şefik)
GAZİANTEB

T. B. M. M.

AZASINA MAHSUS

1113

Kanunlar kalemi
Devre: 6

Sicil
358

Intihab dairesi
Siird

İsmi: Şefik Özdemir

Kutu numarası
52

Bitlis Valayatı	Emniyet	Askeri hatıralarının var. efkarı-harbiyede derhesti tahdir.
A. Şefik Özdemir	Eski vekillerden	Askeri dilde yazmayı reddetmiş halkın.
İskenderoğlu	Hastalık ve sevk gülyeti	Emsa asker. Bilumum yol ve inşaat mütehassıslığıyle
Ahmet Cevdet Hacıefendi	Eski subay ve mebus ve sayı cevapta bulunmadığı	Malatyadan evliyim. İki erkek çocuğum vardır.
Kahire	Beşinciden evvelki son memuriyeti	
G.Antep	Mevcut değilse evvelinden evvel son vazıyeti	Derhesti olarak tasnifat işlerile
1301 rumi (1885)	Sevk muamelesinin tarihi	26.3.1939
Kahirede Ekseher Darülfunununda edebiyatı İslamiye profesörlüğünden mevkuf	Kaç senede mezuniyet sebebi	971
Türkçe, Arapça, İngilizce ve Fransızca	Muhabaratın Merkez Umumi Müfettişliğine tevdi tarihi (*)	14.4.1939
Ticaret ve Sıfrat ve Sınaa Dafia işlerince	Hariciye Vekaleti tarafından	2/4/939 tarihinde

Ka- [illegible]

Şark Alakadarının evladı olup Selahaddin Eyyubi'nin Mısır'a gönderdiği Özdemir ailesine mensubum. Büyük dedelerim daima Türklerle ifrihar etmiş mütevelli İngiliz lerin Türklüğe ermeni için yaptıkları mütemadi tecavüzlere mukabeleten çekinmeyi lerdir. Uzun seneler İngiliz hakimiyetinden teessüsüne kadar olan ve bu uğurda vazife ve refahını bile feda eden Mısır devletini temirler meclisi müfettişi umumisi merhum Ahmet Cevdet de babamdır.

Mısır'da mütevelli evvelki düşmanlığile maruf bir ailenin çocuğu olmamdığım dolayısile umumi harp sağlar başlarken İngilizlerin mütemadi tazyikini ve diğer taraftan ana vatana olan sağlılık hakkı İstanbul'a gelmeğe ve Türk Ordusuna girmeğe mecbur etti.

Umumi harpte Suriye ve Filistin'de Ordumuza hizmetler ifa ettim. Halebin muhtelif hastanelerinde yattığım sırada Halebin İngiliz ve Araplar tarafından işgalinden istifade alan ve fırsattan istifade eden Ermeni Taşnak komitelerile sevkiyatı arapların Türklere yaptıkları vahşetler üzerine derhal çalıdım, Teşkilatlara katılmarak afaf ve Türk Vatan severlerimin bir cemiyet kurarak faaliyete geçtim, Bu cemaatlere mensubum. Bilahare İngilizlerin cemiyet aleyhtarlığı fevi aktivitelere uğratması üzerine evvela Irak'a ve sonra da Yemen'e geçerek oralarda Türk arap birliğini kurdum, Bu teşkilatı bütün bu havaliye, hatta Hataya bile yerleştirdim, Kuvvetleri temin ve ve bağlarına geçerek düşmanlarla çarpıştım, Ayrıca Yemende Arap yurdu adlı bir devlet kurarı Büyük Mustafa Kemale de bu vaziyeti arz ve onaylatarak siyasi ve askeri ehliyim direktiflerle hareket ettim, Bu faaliyetleri münasip telakki eden Mısır Hükümeti Cemal Paşa'nın direktifleri üzerine Mısır'a gelmeğe mecbur etti. Bu faaliyetlerim neticesinde Mısır'da Hükümetin emrile Hatay'a gelmiş ve oradaki muhabirlerin emrine amade bulunmuştum. Bu sırada Fransızlara ağır darbeler indirerek ve Hatay istiklalini temin ve her türlü teşkilatı milliyeye ve askeriyeyle Hatay devletini daha 337 de kurarak ve Fransızlarla yaptığı anlaşma neticesinin inkızasına büyük bir emti olmuş, İttifakımızın akdini müteakip Beş komandan Büyük Gazi'nin ve Büyük Erkanıharbiyeye refiki Mareşal Fevzi Çakmağın iradelerile şiddetle muhalefetliği ve ağırlığı Adnefliği rütbe ve Unvanile tâlif ve bundan sonra da Cemali Irak ve Misrul Havalisindeki İngilizleri ihtimali milli kudutlarımız haricinde çıkarmak vazifesile tevzif edilerek Cemali Irak harekatına memur edildim, Emrimdeki müfreze ve gönüllülerle harekatta geçtim, İngilizlere ağır darbeler indirerek ve o mıntıkada turmak ve vatanımızın bir kısmını ilhak etmek istediklerini Yüce devletini teşkil maksatlarını temamen akim bıraktım,

Bu cümleden olarak Şimâlî kuvvetlerini sabiken tanıdım, Sıfrat ve asker mektupları da temin ettikten sonra emrile 340 da Vatanıma döndüm,

O tarihten beri de serbest hayata girerek gönüdüfer hatıralarımı mütehassıslığa yaparak hayatımı kazanmağa çalıştım, Bu defa da Aydın'a devre mebusu olarak Büyük Kamutaya seçildim, (Bütün bu maruzatım elimde mevcut ahamiyetli vesikalarla mübeyyendir).

[illegible] ülkemizin ilhakındaki ve perakli [illegible] kuvvetlerimizin başına [illegible] ve ahlâ, kahramanlarını [illegible]

12.4.939

Eski mebus
İ. Özdemir

T. B. M. M.

KÜNYESİ

Kayıtlı olduğu askerlik şubesi	Gazianteb
Şube defter numarası	
Sınıfı ve rütbesi	Yedek süvari albayı
Askeri sicil numarası	Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkomutanlığının S./2 No.6//17 ve 1/2/1338 tarihli
Adı ve soyadı	Ali Şefik Özdemir
Baba adı	Ahmed Cevdet
Doğum tarihi	1885
Memleketi	Gazianteb
İşi	Siird Mebusu
İhtisasının nev'i	Ziraat işleri
İhtisasının tescil veya Dip. No. Ta.	[illegible]
Mezun olduğu mektep	Kahirede Ezher darülfünunu
Tercüme ve konuşmaya muktedir olduğu diller	Türkçe, Arapça, İngilizce ve azda Fransızca
Raporlu ise tarih ve No.	Değildir .
Tescilli ise 1073 numaralı kanuna göre mi, emirle mi, hangi makamın emri tarih ve numarası	"
En son terhis tarihi	Genel Kurmay Başkanlığının 12.8.1939 tarih ve süvari şubesi 5519 numaralı emirlerile

Aslı gibidir.

İmza

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

RİYASETİ

KÂTİBİ UMUMİLİĞİ

Kanunlar Kalemi Müdürlüğü

Sayı: 4022

Gazianteb Askerlik Şubesi Reisliğine

1942 senesi Haziranına ait yedek subay yoklamaları şimdiden yapılmakta olduğu anlaşıldığından xx Siird mebusu Şefik Özçemire ait tasdikli künye cetveli ilişik olarak gönderilmiştir .

R.f.

2779

Kâtibi Umumî

V. Gerçek

T. B. M. M.

AZASINA MAHSUS

1113

Kanunlar kalemi — Sicil

Devre: VII — № 287

İntihab dairesi

Gaziantep

İsmi: Şefik Özdemir

Kutu numarası

25

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya san'atı	Kazanılan reylerin miktarı																
			Gaziantep Kazası	Kilis Kazası	Nizip Kazası	Nurdağı Kazası	Oğuzeli Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası	Kazası
Şefik Özdemir	1307		238	132	100	13	55												

4320 numaralı Meb'us Seçimi kanunu gereğince Vilâyetimizde yapılan seçim neticesinde: Beş yüz Seksan Sekiz
mazbata hey'etimiz tarafından tanzim kılınarak kendisine verildi. 28/2/1943

Reis
Gaziantep Valisi

Teftiş hey'eti ve belediye reisi

Azası

Azası

Azası

Azası

Büyük Millet Meclisi
Sayın Başkanlığına

1950 malî yılında ayrılacağım emeklilik süreme eklenmek üzere Yüksek Meclise katıldığım 6 ıncı devre Siirt ve 7 inci devre Gaziantep Millet vekilliklerime ait belgelerin tarafıma itasına müsaadelerini derin saygılarımla rica ederim.

T. B. M. M.
Kalemler müdürlüğü
tarihi 19 Şubat 950
No. 1

TOPRAK MAHSULLERİ OFİSİ
YÖNETİM KURULU
EKONOMİ VE TİCARET BAKANLIGI UYESİ
Şefik Özdemir

19.II.1950
6239

1113 A/3.

T. B. M. M. Başkanlığı Genel Kâtipliği - Kanunlar Müdürlüğü

Müsveddeyi yazan	Dosyası Mv.1113	Gidiş No.	Gidiş tarihi
	Zatiş Mo. 1113	4259	20-I-19[illegible]

Atve

Şefik Özdemir Altıncı Dönemde 26.Mart.1939 tarihinde Siird Milletvekilliğine seçilerek 3.Nisan.1939 tarihinde Meclise katılmış ve Yedinci Dönemde Gaziantep Milletvekilliğine seçilen adı geçen Sekizinci Dönemde seçilmediğinden Milletvekilliği 5.Ağustos.1946 tarihinde sona ermiştir.

Genel Kâtip

M. M.

T. C.
Milli Savunma Bakanlığı
Kara Kuvvetleri Komutanlığı
Personel Başkanlığı
Sy. Ş. ___ Ka
Sayı : 55986

Ankara
7 · 9 · 1951

Ön :

T. B. M. M. Bşk.

6.cı dönem Siirt ve 7.ci dönem Gaziantep millet vekilliklerinde bulunan Ali Şefik Özdemirin maaşlarından emekli kesenegi kesilip kesilmediğinin bildirilmesine müsadelerini arzederim.

M. S. S.

T. B. M. M.
ZAT ve KÂĞIT İŞLERİ MÜDÜRLÜĞÜ
Tarihi 17. 9. 1951
No. 5471

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

BAŞKANLIĞI
Genel Kâtip
Zat ve Kâğıtişleri Müdürlüğü
No. Mr.
No. 5492
İlişiği :

21. Eylül 1951

Milli Savunma Bakanlığına

7/9/1951 tarih ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı Personel Başkanlığı Sv.Ş. 55936 sayılı yazı karşılığıdır.

Altıncı Dönemde Siirt ve Yedinci Dönemde Gaziantep Millet Vekili Bulunan Şefik Özdemir'in Ölümünden Sonra Maaşı Kesilmediği Büyük Millet Meclisi Saymanlık müdürlüğünün 20/9/1951 tarih ve 40018/1568 sayılı yazısından anlaşılmıştır.

Saygılarımla arzederim.

Genel Kâtip

TÜRKİYE CUMHURİYETİ EMEKLİ SANDIĞI
GENEL MÜDÜRLÜK

Telgraf Adresi : Emeksan
Telefon : 22220

Ankara 12. Haziran 1952

Ö.S.

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Saymanlık Müdürlüğüne

Ankara

Zaman Re. Mü.
27. 6. 1952

Yazımızın		Yazınızın		
İşaret	Numarası	İşaret	Numarası	Tarihi
Tah.20	571			

Yukarıdaki işaret(leri) cevabında yazmanızı dileriz.

Eski Gaziantep Milletvekili müteveffa

Ali Sefik Özdemir'in

İstiklâl savaşında milis Albay olarak geçen 3 sene I8 gün fiili ve 3 sene 2 gün itibari hizmeti ile 3I.I2.945 tarihine kadar Milletvekilliğinde geçen 6 sene 9 ay I5 gün hizmeti birleştirilerek cem'an I2 sene 9 ay 25 gün hizmeti için 5434 sayılı kanunun geçici I9 uncu maddesine tevfikan Sandığımıza II700.- lira devredilmiş ve bu muamele 27.5.952 tarihinde 353I numara ile Sayıştayca da tescil edilmiş bulunmaktadır.

Buna göre müteveffanın mesleki memuriyet sayılarak I.I.946 tarihinden itibaren 4805 sayılı kanuna tevfikan aylıklarından % 5 emekli keseneği kesilmiş olması ve bu miktar da Kurum iştiraki verilmesi icap etmektedir.

Bu itibarla yapılacak muameleye esas olmak üzere, adı geçenin aylıklarından I.I.946 - Son.8.946 tarihleri arasında emekli aidatı kesilmiş olup olmadığının, kesilmiş ise müfredatının bildirilmesini, kesilmemiş olduğu takdirde bu süreye ait 240.- lira aidat karşılığının gönderilmesini ve makbuz tarih sayısının bildirilmesini rica ederiz.

Saygılarımızla

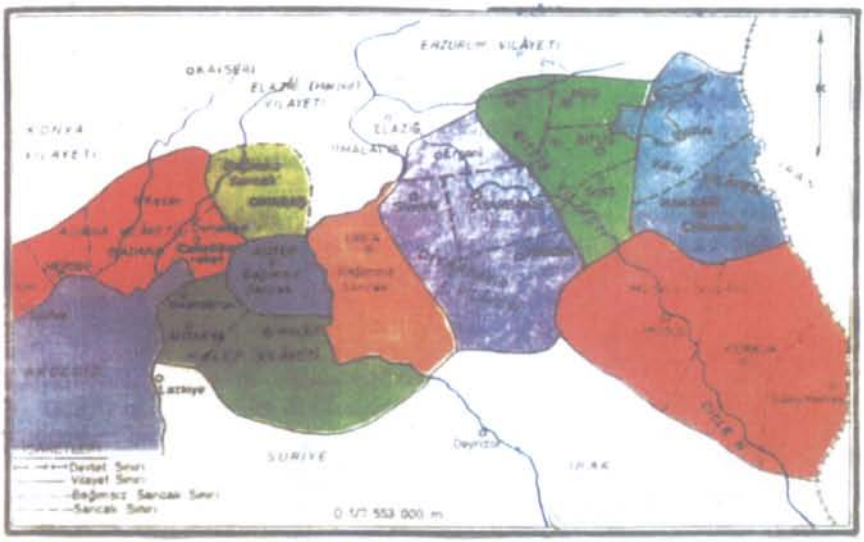
TÜRKİYE CUMHURİYETİ
EMEKLİ SANDIĞI
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

8459
1020 16. Haziran 1952

V.732I4 E.C.Ş.C. 11.6

Tal. muhasebe ?
17. 6. 1952

HARİTA VE FOTOĞRAFLAR

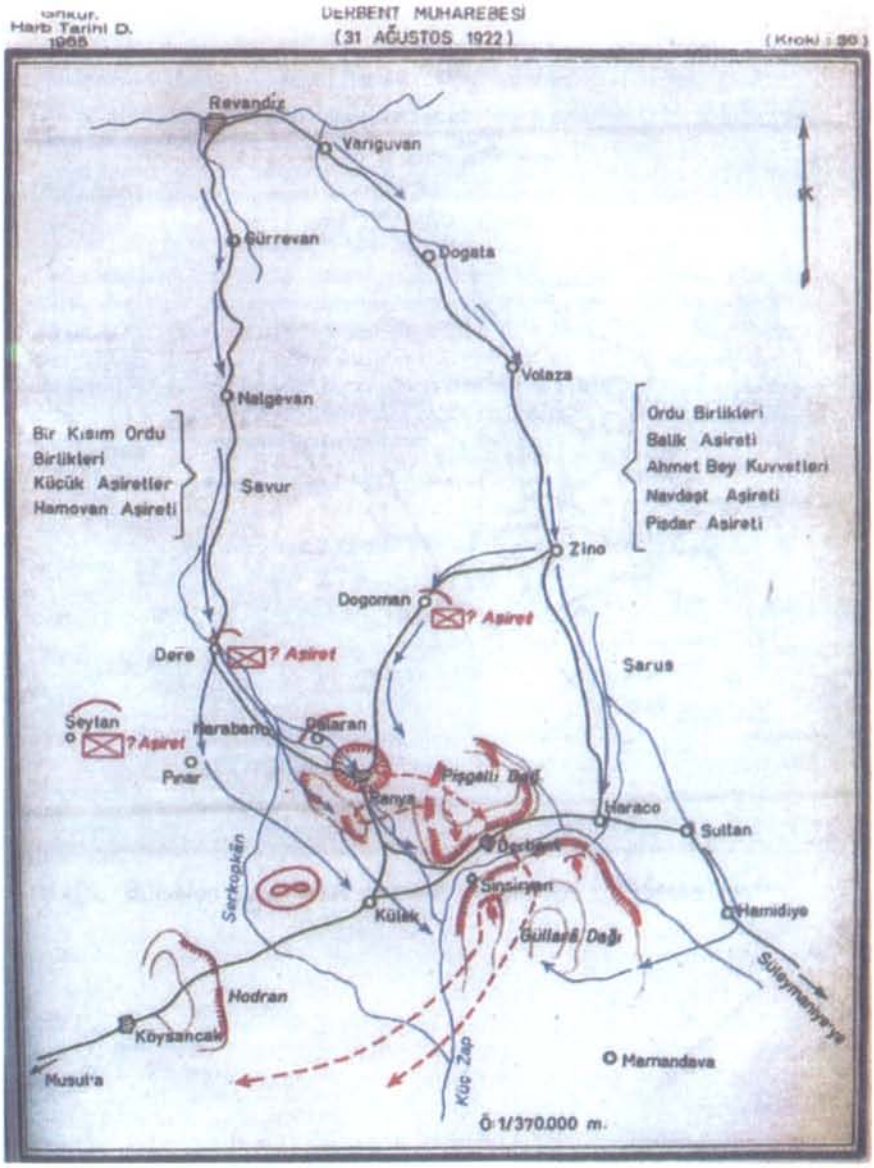

Osmanlı idari yapılanmasına göre Musul vilayeti (1918'li yıllar) Kaynak, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayını, Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi, C.IV.Ankara 1965

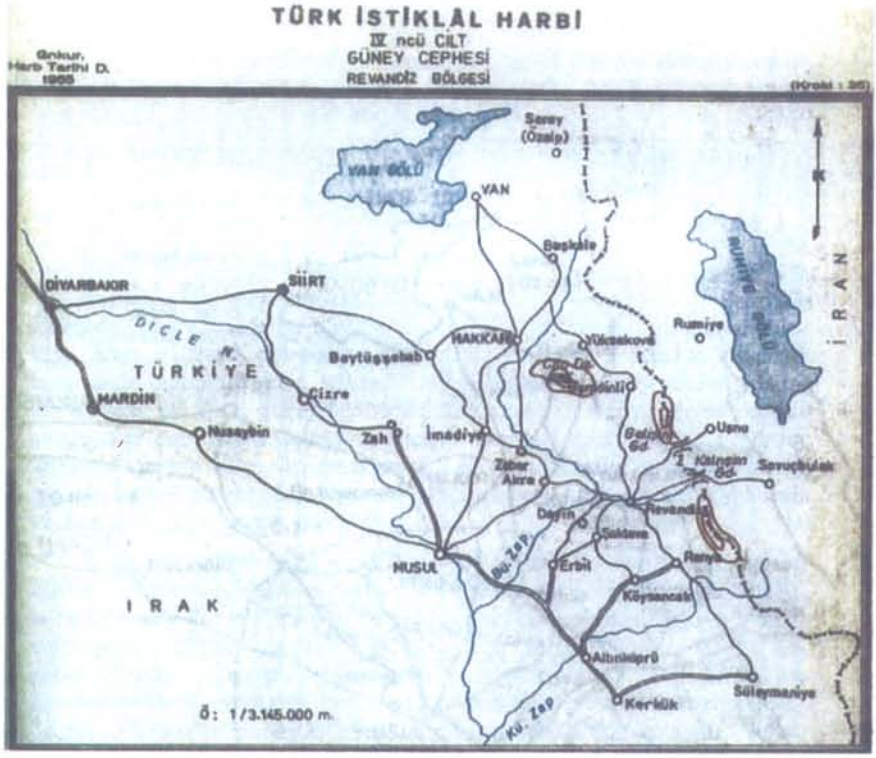
Şefik Özdemir Bey'e bağlı birlikler

İngilizler ve bağlaşığı aşiret kuvvetleri

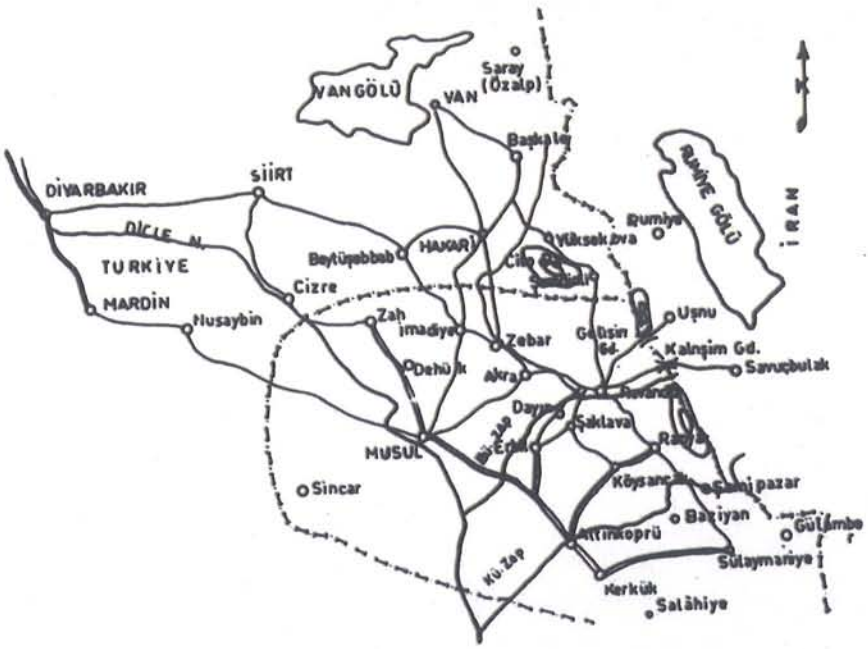

---------▶ Şefik Özdemir Bey'e bağlı birlikler

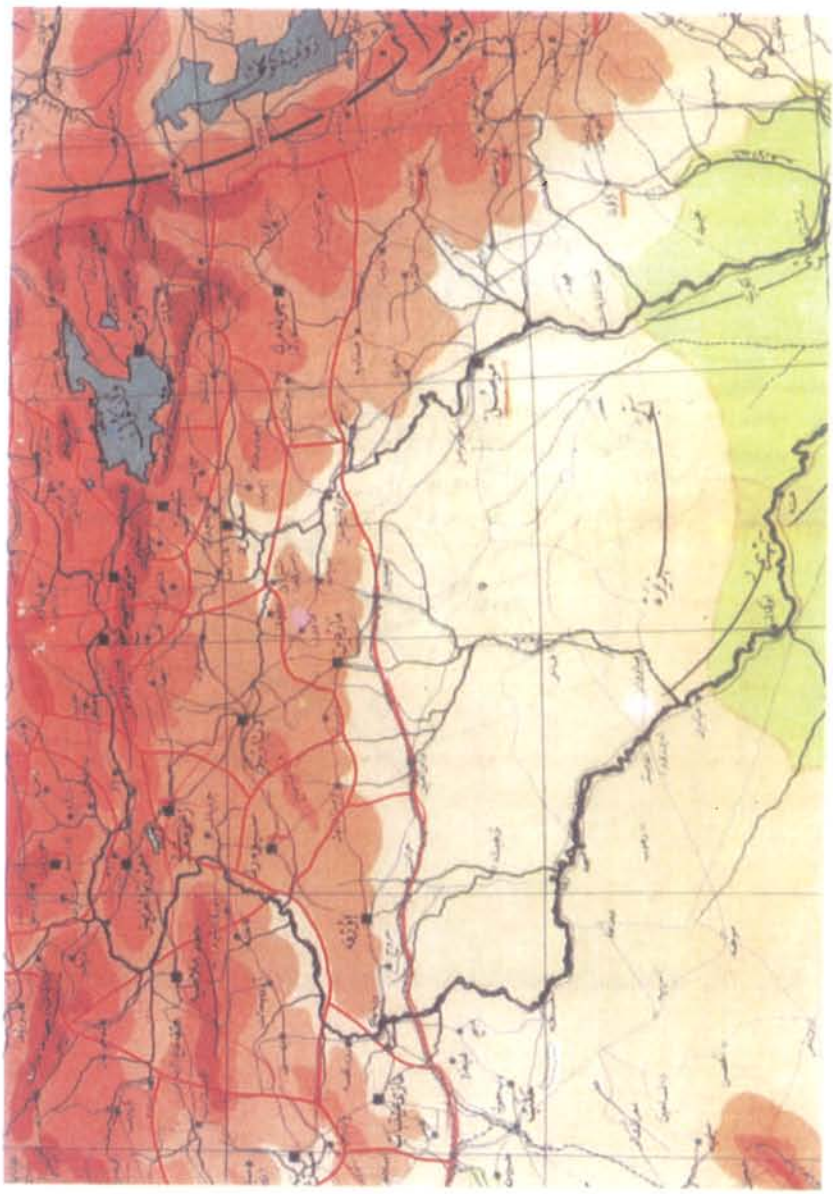
---▶ ---▶ İngilizler ve bağlaşığı aşiret kuvvetleri

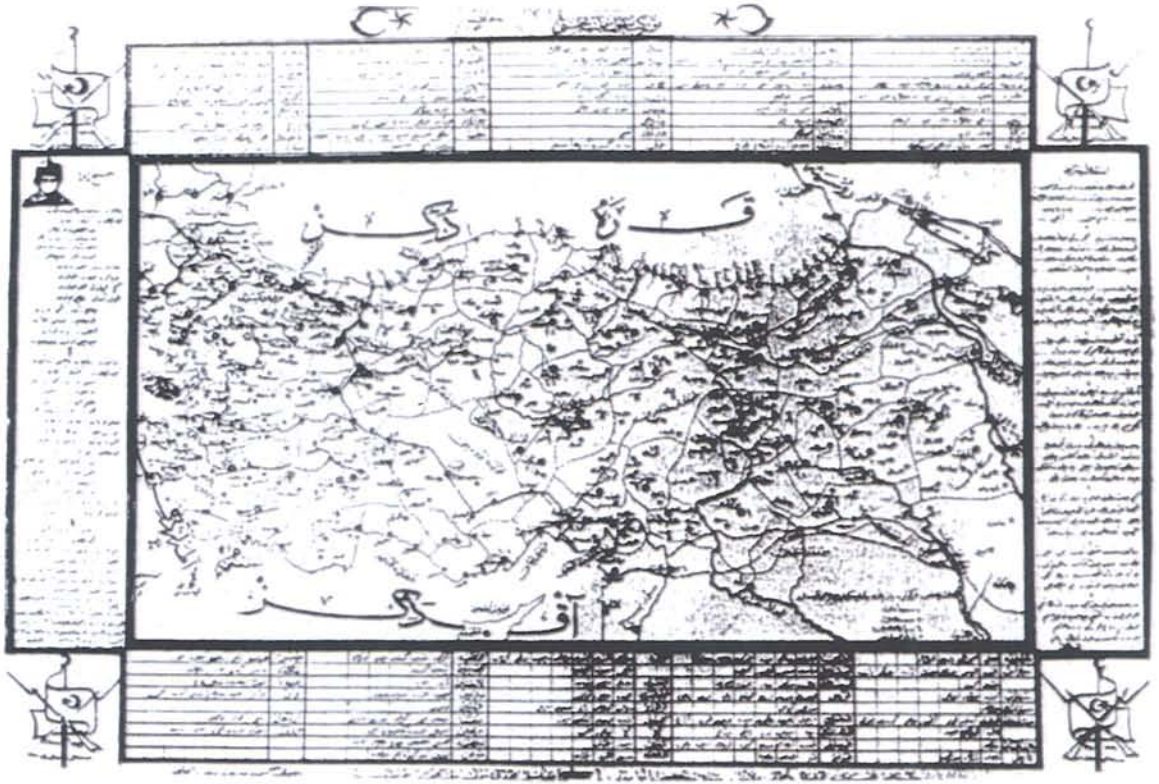
Şefik Özdemir Bey'in askeri harekat düzenlediği bölgenin haritası ------- (Çizgili alan)

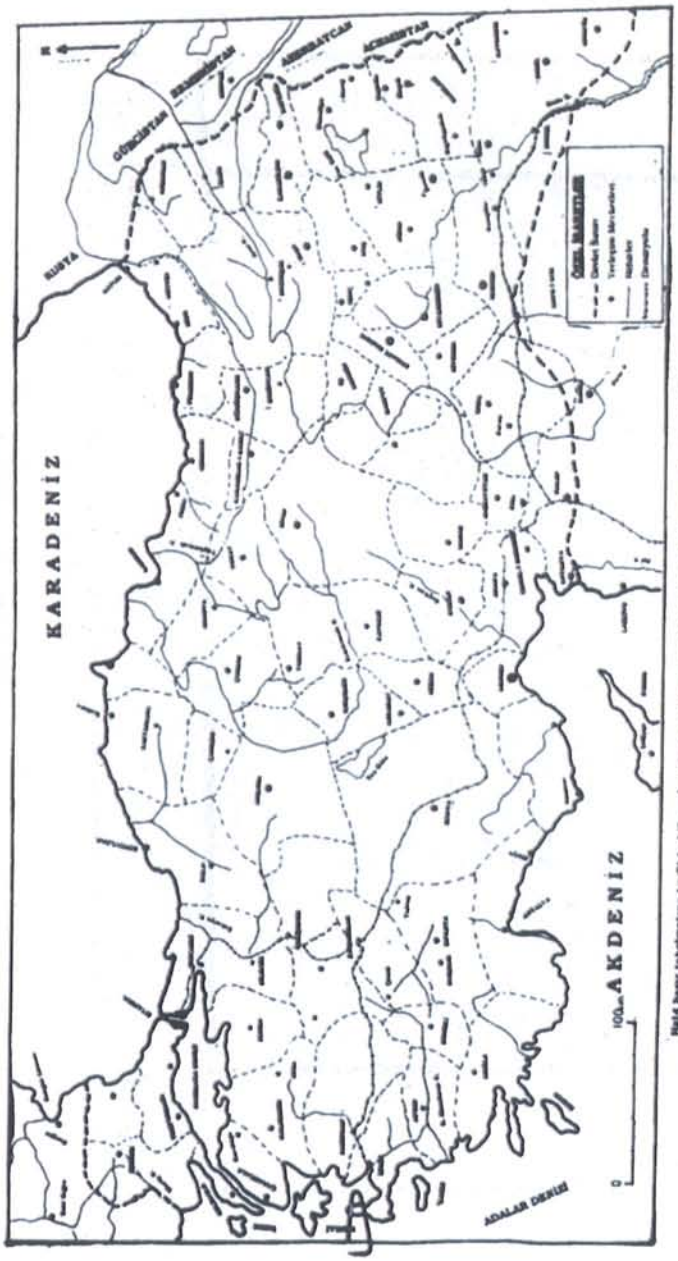
Şefik Özdemir Bey'in Musul'a yönelik askeri harekat bölgesi -.-.-.-.(Çizgili alan)

Musul ve civarını gösteren (Rumi 1340) 1923'lü yıllara ait bir harita ölçek 1/2.000.000

Kaynak: Prof.Dr.Mustafa Öztürk, " TBMM'nin Yılbaşı Hatırası /Misak-ı Milli Haritası, Askeri Tarih Bülteni,Sy:48, Ankara, Şubat 2002, s.31.

Kaynak, Mustafa Öztürk, "TBMM'nin 1924 yılı Yılbaşı Hatırası. Misak-i Milli Haritası, Askeri Tarih Bülteni Sy: 48, Ankara Şubat 2000, s.32

Musul'da pullukla çift süren bir Türk (1920'li yıllar)

Musul vilayetinde Kağnılarla eşya taşıyan bir grup insan (1920'li yıllar)

Musul'da mahalli kıyafetleriyle bir çiftçi

Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Musul'a yönelik askeri harekatı başlatan ve Revandiz'e giderek orada kısa sürede kontrolü ele geçiren Milis Yarbayı Ali Şefik Özdemir Bey, Gaziantep yöresine ait milis kıyafeti ile

Fransız Ordusundan esir alınan Kuzey Afrikalı Müslüman toplumlara ait askerler Şefik Özdemir'in Musul'a yönelik harekatında bu askerler yer alacaklardır.

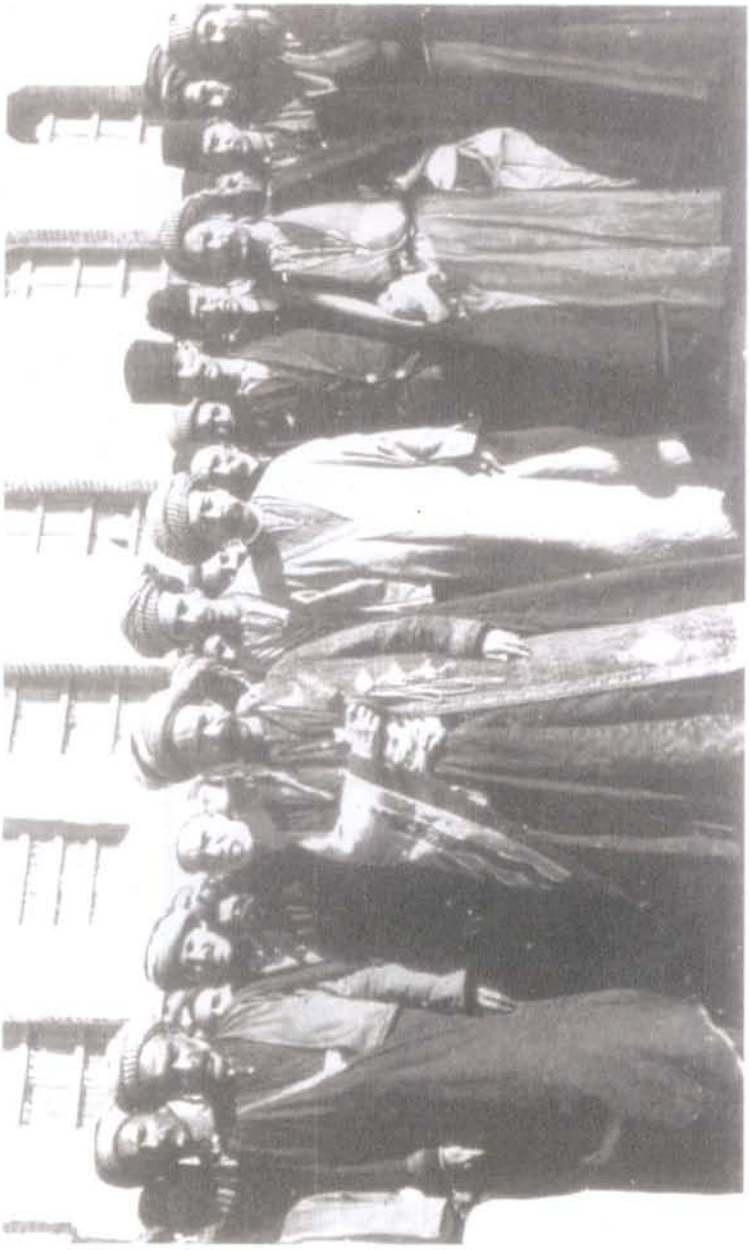
Fransız Müstemlekesi Cezayir ve Tunuslu askerler bir Türk Subayı ile (Şefik Özdemir Bey'in Musul harekatında görev alacaklardır)

İngilizlerin Musul harekatında Şefik Özdemir Bey'e karşı kullandıkları top mermilerinden biri yanında oturarak poz vermiş iki subay
(soldaki kişi Yüzbaşı Fettah Efendi)

11 Temmuz 1922, Yerli aşiret askerleri ile birlikte Şefik Özdemir'e bağlı olması kuvvetle muhtemel subaylar (orta sırada) Arka Planda yer alan bayrakta, beyaz renkli hilal kırmızı daire içinde etrafı yeşil renklidir.)

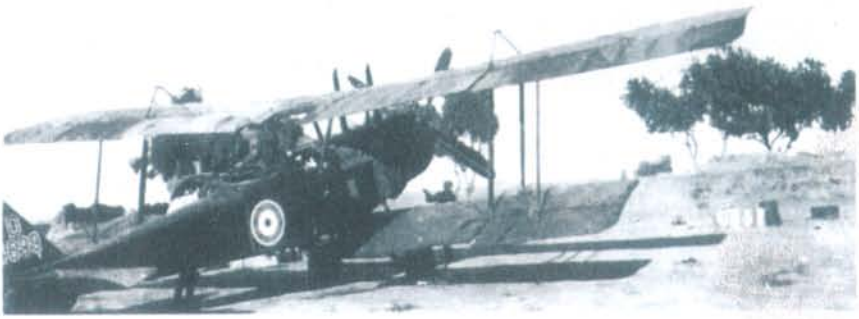
Şeyh Mahmut (Ön sırada eli hançeri kavramış olan) ve maiyeti (Süleymaniye 1919) İngilizlere karşı mücadele ettiği yıllarda (maiyetinde kalpaklı olarak yer alanlar Türklerdir)

Şefik Özdemir'e karşı mücadele eden Kürt liderlerinden Simko (beyaz pantolonlu) Rus konsolosluk görevlileriyle, arka planda yer alanlar Simko'nun muhafızlarıdır.

Süleymaniye'de kürt polisine atış eğitimi yaptıran İngiliz subayı (1920)

İngilizlerin Musul harekatında kullandıkları uçaklardan, A.T.Wilson'a ait uçak Süleymaniye'de pilotlar hazırlık yaparken (1922)

Musul'da bira içme yarışı yapan İngiliz askerleri (1922)

FEISAL'S CORONATION.

BRITISH GARRISON IN IRAK TO BE REDUCED.

As already announced in The Times, the Emir Feisal will be crowned King of Irak at Baghdad to-day.

An announcement issued last night by the Colonial Office said :—

The referendum designed to ascertain the wishes of the people of Irak with reference to the candidature of the Emir Feisal for the Sovereignty of the new State to be set up under the mandate accepted by the British Government having resulted in an overwhelming vote in his favour, the resolution of the Provisional Council of State that Feisal should be chosen King has been confirmed.

The authorities in Irak are fully satisfied with the political situation there, which will enable the progressive reduction of British troops to proceed with greater expedition than was anticipated. The recent disturbances engineered by Turkish Nationalists in Mesopotamia, which is a purely Kurdish area over 60 miles outside the boundaries of Irak proper, is merely local, and has had no effect upon the Arab population over which the Emir Feisal will rule, and the dispatch of a small column to Rowanduz to assist in the preservation of order in this district, which contains both Kurdish and Arab elements.

*** The Emir Feisal is the third son of the King of the Hejaz, and will be remembered as the leader of the Sherifian army which co-operated brilliantly with Lord Allenby in the conquest of Palestine and Syria. Emir Feisal was at the head of the Arab Government established at Damascus; he also attended the Peace Conference at Paris as the representative of his father. Disagreement with the French followed, and Feisal was compelled to quit Syria. He came to Palestine and subsequently spent some months in London. Meanwhile a provisional Arab Government had been set up in Mesopotamia by the British, and influential Arabs in that country invited Feisal to become a candidate for the throne. Mr. Churchill, as Colonial Secretary, visited that country last month, and had been informed that he was at liberty to go to Mesopotamia, and if chosen as their king by the people would receive the support of the British Government. The Emir landed Basra on June 24, and has received the support of all the Arab notables of Irak.

The Times, London, August 23, 1921

From Secretary of State for the Colonies, W. Churchill
To High Commissioner of Mesopotamia, Sir P. Cox

June 13, 1921

Let me have your views on possibility of our making more capital out of Kurdish nationalism and its potential hostility to Turkish national aim. I still favour policy contemplated at Cairo of setting up Kurdish buffer between Arabs and Turks and I consider that we ought not to be deflected from this policy either through Arab pressure or for any other cause. I am asking Foreign Office to repeat this telegram to Constantinople

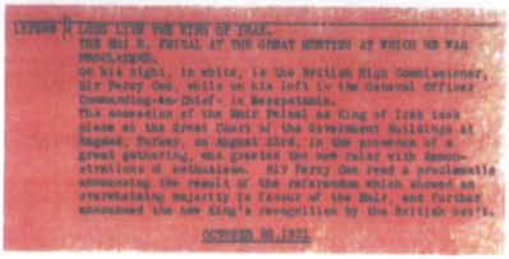
British Public Record Office, Kew
FO 371/6346/E 7817

From W. Churchill
To Sir P. Cox

June 24, 1921

I decided to obtain the expert advice of Soane and Longrigg thus benefiting by their presence in this country. ... The criterion for deciding the boundary line between the areas controlled respectively by yourself and the Mesopotamian Government should rather be the ethnological limit of purely Arab areas than that of purely Kurdish areas. The towns of Erbil, Kifri, and Kirkuk are in no sense Arab though not purely Kurdish, and I am advised that the political situation is likely to be easier on the withdrawal of the British garrisons if they are replaced by units under British officers than by the Arab Army. This appears to me to be sound policy from our point of view also. We are proposing to give the Mesopotamian Government a very free hand and it is in my opinion undesirable that their influence should extend into non-Arab areas. By our position as mandatory power we are committed to defending them from hostile attack and it should not be difficult to convince them that in order to do this effectively we contemplate the creation of a frontier force under British officers in the areas through which alone hostile aggression is likely to materialise ... This frontier force must consist of Turcomans, Kurds, and Assyrians and in my opinion it would be undesirable to station these permanently in posts administered by the Arab Government of Mesopotamia. The assumption of authority by Feisal will provide an excellent opportunity of defining our policy

British Public Record Office, Kew
FO 371/6346/E 7431

LEFT TO RIGHT THE KING OF IRAK,
THE HIS H. FEISAL AT THE GREAT MOMENT AT WHICH HE WAS
PROCLAIMED.
On his right, in white, is the British High Commissioner,
Sir Percy Cox, while on his left is the General Officer
Commanding-in-Chief, in Mesopotamia.
The accession of the Emir Feisal as King of Irak took
place at the Great Court of the Government Buildings at
Bagdad, Turkey, on August 23rd, in the presence of a
great gathering, who greeted the new ruler with demon-
strations of enthusiasm. Sir Percy Cox read a proclamation
announcing the result of the referendum which showed an
overwhelming majority in favour of the Emir, and further
announced the new King's recognition by the British Govt.

OCTOBER 30, 1921.

Faysal'ın Irak'taki İngiliz Manda rejimi krallığına getirilişi ile ilgili gazetede haberi ve İngiliz Irak Yüksek Komiseri Sir Percy Cox'un raporları . (1921)

Üstte soldaki fotograf, Musul'a yönelik askeri harekatta yer alan bir kısmı harekât esnasında ölmüş olan bir grup İngiliz subayı; üstte sağdaki fotograf İngiliz Yüzbaşı Lees'e muhafızlık yapan Kürtlerden bir grup. Alttaki fotograf Eylül 1919 tarihli, Halepçe'de bir Kürt lideri ile İngiliz subayları ve Musul bölgesinde İngiliz mandası bir Kürt devleti kurmak için çaba harcayan kadın casuslar.

Car, stuck in the mud coming down from Zakho.

Kurdish Shepherds getting the car out of the mud.

Filfeil Camp.

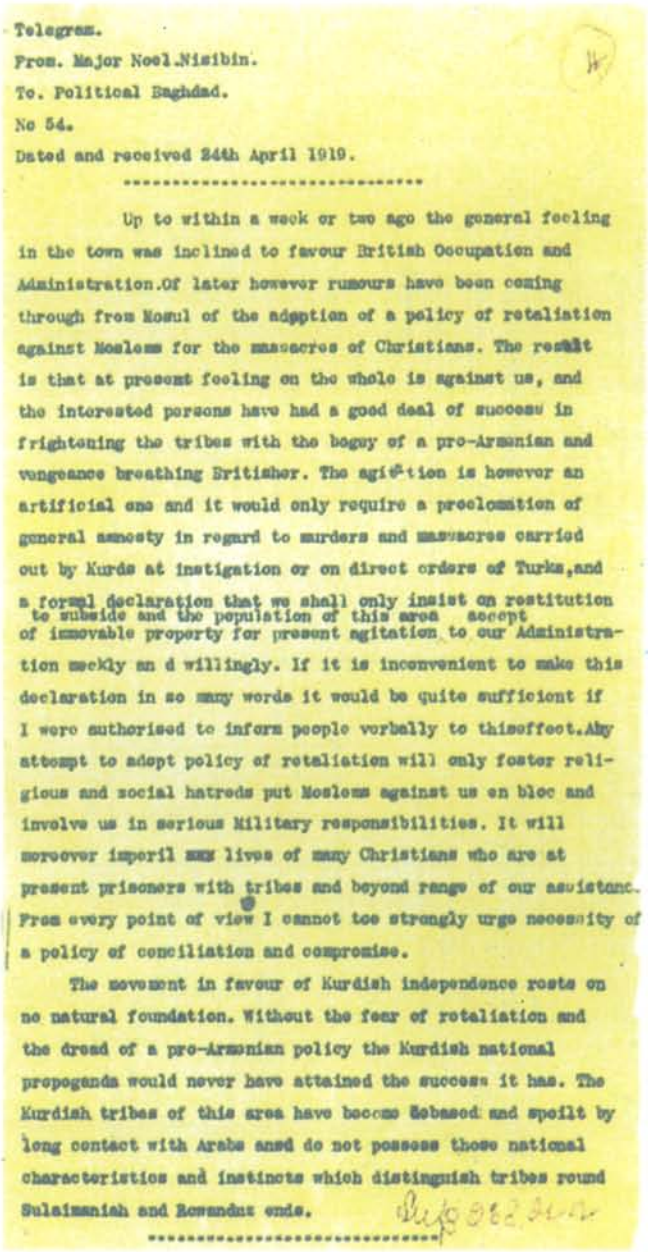

The desert between Mosul and Zakho, stuck in the mud about ½ an hour before Bakir Bridge.

After Filfeil Camp. Car after being pushed up one of the hills

Musul petrollerine sahip olmak isteyen emperyalist devletler bölgeye arkeolog, biyolog, mühendis, kaşif, seyyah sıfatıyla pek çok casusu göndermişlerdi. Miss Connor da bunlardan biridir. Musul'a yaptığı seyahatinden kesitler (1920'li yıllar)

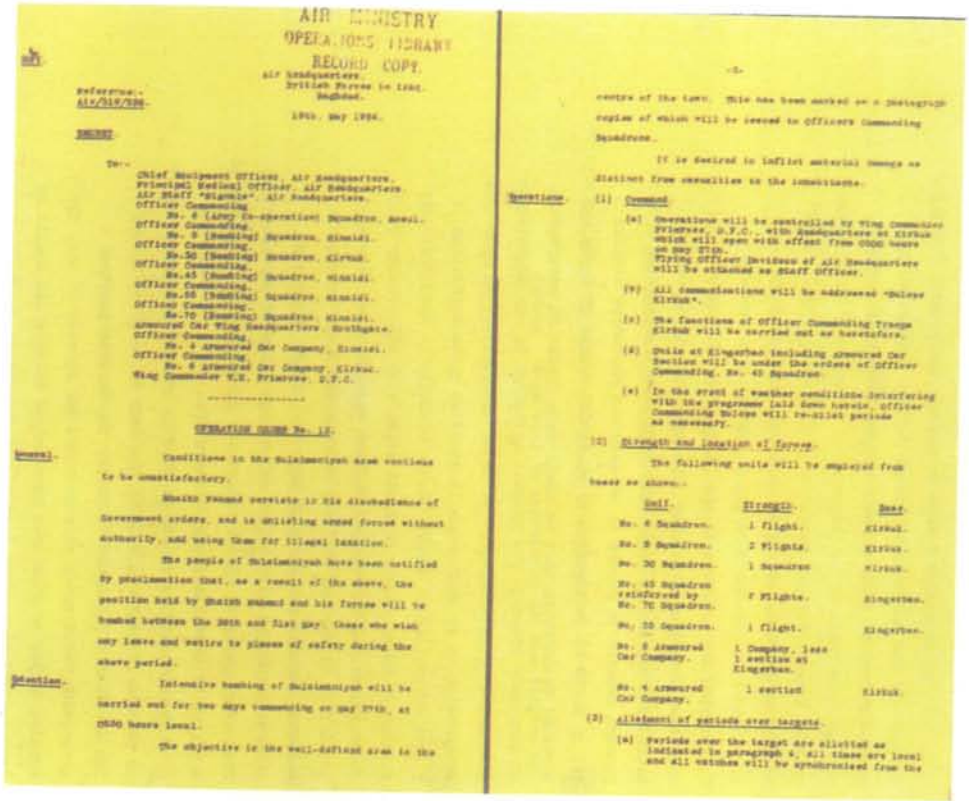

Telegram.
From. Major Noel.Nisibin.
To. Political Baghdad.
No 54.
Dated and received 24th April 1919.

Up to within a week or two ago the general feeling in the town was inclined to favour British Occupation and Administration.Of later however rumours have been coming through from Mosul of the adoption of a policy of retaliation against Moslems for the massacres of Christians. The result is that at present feeling on the whole is against us, and the interested persons have had a good deal of success in frightening the tribes with the bogey of a pro-Armenian and vengeance breathing British.her. The agitation is however an artificial one and it would only require a proclamation of general amnesty in regard to murders and massacres carried out by Kurds at instigation or on direct orders of Turks,and a formal declaration that we shall only insist on restitution of immovable property for present agitation to subside and the population of this area accept our Administration meekly an d willingly. If it is inconvenient to make this declaration in so many words it would be quite sufficient if I were authorised to inform people verbally to thiseffect.Any attempt to adopt policy of retaliation will only foster religious and social hatreds put Moslems against us en bloc and involve us in serious Military responsibilities. It will moreover imperil many lives of many Christians who are at present prisoners with tribes and beyond range of our assistance. From every point of view I cannot too strongly urge necessity of a policy of conciliation and compromise.

The movement in favour of Kurdish independence rests on no natural foundation. Without the fear of retaliation and the dread of a pro-Armenian policy the Kurdish national propoganda would never have attained the success it has. The Kurdish tribes of this area have become debased and spoilt by long contact with Arabs and do not possess those national characteristics and instincts which distinguish tribes round Sulaimaniah and Rowanduz ends.

İngiliz istihbarat subayı Binbaşı Noel'in Nusaybin'den Bağdat'taki İngiliz makamlarına gönderdiği 24 Nisan 1919 tarihli rapor (PRO,Kew AIR 20/714)

AIR MINISTRY
OPERATIONS LIBRARY
RECORD COPY.

Air Headquarters,
British Forces in Iraq,
Baghdad.

Reference:-
AIR/516/536.

19th. May 1924.

SECRET

To:-

Chief Equipment Officer, Air Headquarters.
Principal Medical Officer, Air Headquarters.
Air Staff "Signals", Air Headquarters.
Officer Commanding
No. 4 (Army Co-operation) Squadron, Ambeli.
Officer Commanding
No. 8 (Bombing) Squadron, Hinaidi.
Officer Commanding
No.30 (Bombing) Squadron, Kirkuk.
Officer Commanding
No.45 (Bombing) Squadron, Hinaidi.
Officer Commanding
No.55 (Bombing) Squadron, Hinaidi.
Officer Commanding
No.70 (Bombing) Squadron, Hinaidi.
Armoured Car Wing Headquarters, Hinaidi.
Officer Commanding
No. 4 Armoured Car Company, Hinaidi.
Officer Commanding
No. 6 Armoured Car Company, Kirkuk.
Wing Commander W.E. Primrose, D.F.C.

OPERATION ORDER No. 12.

General. Conditions in the Sulaimaniyah area continue to be unsatisfactory.

Shaikh Mahmud persists in his disobedience of Government orders, and is enlisting armed forces without authority, and using them for illegal taxation.

The people of Sulaimaniyah have been notified by proclamation that, as a result of the above, the position held by Shaikh Mahmud and his forces will be bombed between the 20th and 31st May. Those who wish may leave and retire to places of safety during the above period.

Intention. Intensive bombing of Sulaimaniyah will be carried out for two days commencing on May 27th, at 0500 hours local.

The objective is the well-defined area in the

-2-

centre of the town. This has been marked on a photograph copies of which will be issued to Officers Commanding Squadrons.

If is desired to inflict material damage as distinct from casualties to the inhabitants.

Execution. (1) Command

(a) Operations will be controlled by Wing Commander Primrose, D.F.C., with Headquarters at Kirkuk which will open with effect from 0500 hours on May 27th.
Flying Officer Davidson of Air Headquarters will be attached as Staff Officer.

(b) All communications will be addressed "Unless Kirkuk".

(c) The functions of Officer Commanding Troops Kirkuk will be carried out as heretofore.

(d) While at Kingarban including Armoured Car Section will be under the orders of Officer Commanding, No. 45 Squadron.

(e) In the event of weather conditions interfering with the programme laid down herein, Officer Commanding Troops will re-allot periods as necessary.

(2) Strength and location of forces.

The following units will be employed from bases as shown.

Unit.	Strength.	Base.
No. 4 Squadron.	1 Flight.	Kirkuk.
No. 8 Squadron.	2 Flights.	Kirkuk.
No. 30 Squadron.	1 Squadron	Kirkuk.
No. 45 Squadron reinforced by No. 70 Squadron.	2 Flights.	Kingarban.
No. 55 Squadron.	1 Flight.	Kingarban.
No. 6 Armoured Car Company.	1 Company, less 1 section at Kingarban.	
No. 4 Armoured Car Company.	1 section	Kirkuk.

(3) Allotment of periods over targets.

(a) Periods over the target are allotted as indicated in paragraph 4. All times are local and all watches will be synchronised from the

İngilizlerin Şeyh Mahmud'a karşı düzenledikleri hava harekatına dair belgeler
(PRO, AIR 5/1254, 19th May 1924

Ekim 1923 tarihli ''Kürdistan Misyoneri'' adlı derginin kapağı. Kapakta İngiliz kadın casus Miss Gudhart Savcıbulak'taki aşiret reisleriyle görülmektedir.

ALİ ŞEFİK ÖZDEMİR

(1885-1951)

Mısır-Kahire'de doğdu-. İngiliz işgalindeki bir ülkede yetişti. Özdemiroğulları ailesine mensuptur.

Şefik Özdemir, Birinci Dünya Savaşı başlayınca Mısır'dan ayrıldı, Türkiye'ye geldi. İstanbul'da yedek subay olarak orduya katıldı.

Birinci Dünya Savaşında Filistin ve Suriye cephelerinde İngilizlere karşı savaştı. Bu sırada Teşkilât-ı Mahsusa ile de tanıştı. Çok iyi derecede Fransızca, İngilizce ve Arapça bilmesi istihbarat faaliyetlerinde aranan bir kişi olmasına sebep oldu.

Mondros ateşkes antlaşmasından sonra Hatay ve Antep'te Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle milis teşkilatını kurdu. Antep'te Fransızlara karşı sürdürülen şehir müdafaasında Milis Yarbayı rütbesiyle görev aldı.

1922 yılında Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emri, Genel-Kurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın talimâtı ve TBMM'nin onayı ile Misâk-ı Millî sınırları içerisinde yer alan Musul'u anavatana bağlamak, bölgede İngiliz mandası bir Kürt devleti oluşumuna engel olmak üzere askeri harekatı başlattı.

Şefik Özdemir Bey, Mondros Ateşkes antlaşması sonrası Türkiye'de kalan Kuzey Afrikalı Müslüman gönüllülerden oluşturduğu bir birlik ile Haziran 1922'de Kuzey Irak'a girip Revandiz'e ulaştı. Kısa sürede yerli aşiretleri de yanına çekerek Kuzey Irak'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin otoritesini etkin bir duruma getirmeye çalıştı. Kendisinden sayı, silah ve teknik bakımdan üstün İngiliz kuvvetleri karşısında başarıyla mücadelesini sürdürdü.

Bu eserde Şefik Özdemir Bey'in Musul'a yönelik 1922-1923 yılındaki askeri harekatı belgesel bir şekilde ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

DİZİN

A

Abbasi Halifeliği....1
Abdullah Cevdet....8
Adana....17
Ahmet eş-Şerif Sunusi....37
Ahmet Rüstem Bey....68
Akçakoyunlu....17
Akra....3, 4, 45, 48, 50, 59, 64
Alevi-Türkmen....2
Ali İhsan Paşa....15, 18
Ali Sait Paşa....60, 83
Almanya....5, 12
Altunköprü....29, 78
Amerikan şirketleri....7
Amiral Colby M. Chester....7
Anadolu.1, 2, 6, 8, 20, 24, 57, 64, 65, 91, 92, 94, 101, 105, 106
Aneze....41
Anglo-Saxon Petrol şirket....6
Ankara...1, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 26, 28, 29, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 41, 42, 47, 63, 65, 66, 68, 69, 71, 72, 75, 77, 79, 91, 93, 94, 96, 97, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 118, 119, 127, 131
Ankara hükûmeti....65
Antep....17, 37, 42, 45, 84
Aralof....66
Arap bağımsızlık hareketi...9
Arap isyanı....13
Araplar....4, 9, 23, 24, 25, 94
Ardahan....32
Arnold Toynbee....28
Artukoğulları....2
Asir....16
Asuri....10, 51
Asuriler....7
Avramalı Simo....46
Avrupa....5, 7, 11, 12, 40, 98
Avrupalılar....8
Ayramana....60

B

Bağdat....1, 2, 6, 7, 8, 13, 26, 45, 59, 78, 114, 118
Bağdat seferi....2
Balak aşireti....36
Balik....81, 82
Balikli....47, 50
Barzan....59, 81, 82
Barzani....47
Basra....13, 19
Başbakanlık Osmanlı Arşivi....6, 35, 101
Batı Trakya....32
Batum....32
Baziyan....3
Bazyan....4
Behlul....36
Bekir Sami Bey....36
Berlin....6, 13
Beytüşşebap....46
Binbaşı Noel....19, 20, 55, 59
Binbaşı Soon....21
Binbaşı Şevki Bey....35
Birinci Dünya Savaşı3, 9, 11, 13, 15, 33, 42

Bogos Nubar 21
Boğazlar 16, 66, 92
Bonar Law 67
Bornova 61
Brüksel Hattı 96
Büveyhoğulları 2
Büyük Britanya İmparatorluğu 98
Büyük Zap Suyu 17, 81

C

Caf 60
Cafer Tayyar Paşa 85
Cemiyet-i Hilaliye 24
Cevat (Çobanlı) Paşa 42
Cevat Paşa 36, 42, 57, 65
Cezayirli 41
Churchill 14, 26
Cox 26, 34

Ç

Çağrı Bey 2
Çaldıran Seferi 2
Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı 42

D

Derbent 51, 52, 53, 56, 76, 77, 81, 91
Derbent Muharebesi 51
Dicle 3, 6, 62
Dicle nehri 3
Diyarbakır 2, 24, 42, 43, 46, 47, 49, 52, 60, 113
Doğu Anadolu 2, 8
Dohuk 3, 4, 45, 62
Doskili Tahir 46

E

Elcezire 35, 36, 38, 39, 41, 42, 45, 46, 47, 51, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 77, 79, 80, 92, 120, 123
Elcezire cephe komutanlığı 57
Elcezire cephesi 36, 38, 39
Encyclopedia Britannica 67
Enver Paşa 14
Erbil .. 2, 4, 17, 29, 37, 45, 50, 58, 129
Erbil Atabeyliği 2
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti 37, 92
Ermeni 6, 8, 22, 44, 45
Ermeni cemiyetleri 8
Ermeni meselesi 8
Erzurum .. 12, 27, 28, 74, 103, 114, 115, 119
Esseyyid İsmail 3

F

Faysal .. 24, 26, 34, 37, 38, 39, 43, 44, 45, 57, 66
Fethi (Okyar) Bey 4, 5, 95, 102
Fevzi (Çakmak) Paşa ... 42, 92
Fevzi Paşa . 41, 42, 45, 61, 62, 64, 91, 93
Fırat 6
Forbes Adams 34
Fransa ... 6, 12, 14, 26, 68, 128

G

Galthorpe 18
Genelkurmay Başkanlığı 24, 35, 37, 41, 42, 103
General Cassel....15
General Marshall 14, 18
General Salmon....76, 77
Gladiston....54
Göktan....46
Gülanber....3
Güney Irak....52
Güney Kürdistan....25, 52, 57
Güneydoğu Anadolu....20, 94

H

Hakkari44, 46, 48, 52, 62, 82, 93
Halep....2, 119
Haliç Konferansı....95
Halil (Kut) Paşa....13
Haratuş....46
Harbiye Nezareti....19
Haydar Bey....46
Hazine-i Hassa....7
Hırvatalı Kerim....46
Hicaz....16
Hindistan...11, 12, 13, 19, 25, 40, 60, 66
Hüseyin Avni Bey....74

I

II. Abdülhamit....6, 13, 69
II. Meşrutiyet dönemi....7
Irak 3, 5, 6, 13, 14, 15, 16, 22, 24, 25, 26, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 44, 45, 49, 53, 54, 57, 58, 59, 60, 64, 65, 66, 67, 68, 81, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 102, 104, 114, 118, 127, 128, 129, 130, 131
Irak Komitesi....67

İ

İmadiye ...3, 4, 59, 61, 62, 76, 92, 116, 129
İngiliz Dışişleri Bakanlığı.34
İngiliz propagandası....9
İngiliz Savaş Bakanlığı 14, 59, 76
İngiliz Sömürgeler Bakanlığı 26
İngilizler..4, 8, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 25, 33, 36, 37, 40, 42, 45, 50, 51, 52, 53, 58, 59, 60, 64, 65, 66, 67, 68, 72, 75, 76, 79, 80, 81, 82, 84, 91, 96, 114, 115, 116
İngiltere5, 6, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 22, 26, 33, 34, 53, 66, 68, 69, 71, 75, 76, 83, 94, 95, 96, 97, 99, 113, 127, 131
İnönü Zaferi....36
İran 2, 6, 49, 60, 77, 82, 83, 84, 93, 115
İskenderun....17, 31, 119
İslam....3, 4, 28, 32, 54
İsmet Paşa.66, 67, 71, 91, 93, 124

İstanbul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 14, 16, 17, 18, 22, 25, 26, 27, 34, 42, 65, 66, 75, 85, 91, 95, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107
İstiklal Harbi...35, 91, 99, 103
İtilaf Devletleri 11, 17, 26, 95
İttihat ve Terakki Cemiyeti21
İzmir 17, 61, 63, 65

J

Jelikan.....46
Jön Türkler.....8

K

Kafkaslar.....99
Kalambriya.....4
Kalust Serkis Gülbenkyan...6
Kanuni Sultan Süleyman.....2
Karakoyunlu.....2
Kars 32, 74
Kâzım Paşa.....62
Keldani.....7, 10
Kerkük.....1, 2, 3, 4, 5, 11, 19, 23, 24, 25, 26, 29, 32, 36, 37, 40, 48, 60, 61, 62, 65, 78, 84, 91, 92, 93, 95, 105, 114, 115, 119
Kıbrıs.....12
Kızılribat.....29
Kifri 29
Köysancak...3, 17, 50, 58, 60, 64, 76, 78, 81
Kuva-yı Milliye.....27
Kuveyt.....53
Kuzey Irak 1, 5, 19, 20, 35, 43, 48, 52, 76, 104
Kürdistan.....8, 37, 49, 52, 53, 54, 55, 57, 68, 105
Kürt .1, 2, 8, 9, 22, 24, 25, 32, 52, 54, 55, 58, 59, 66, 75, 94, 105
Kürtçülük 8
Kürtler .2, 7, 8, 20, 25, 67, 94, 106
Kürtlük Cereyanları ...14, 107

L

Lawrens.....26
Lazkin Ağa 46
Lloyd George.....54
Lord Curzon.....34, 66, 68, 69
Lozan ..37, 60, 62, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 80, 81, 83, 91, 92, 93, 94, 95, 99, 101, 103, 107, 123, 124, 128, 131
Lozan Barış Antlaşması ...75, 95
Lozan Barış Konferansı 66, 68, 93, 94, 101
Lozan Konferansı.....68

M

Mahmadan.....46
Mahmuran 46
Maliye Nezareti 7
Maliye Vekâleti 43
Mamaş.....60
Mamure 76
Maraş.....17

Mardin.....20, 24, 43, 63, 113
Marşemun.....59
Maruni.....10
Mebusan Meclisi.....21, 27
Mekke Şerifi Hüseyin...9, 106
Menkur.....60
Merivan.....60
Mezopotamya2, 6, 13, 14, 67, 96, 107
Mısır.....12, 19
Milletler arası Adalet Divanı 96
Milletler Cemiyeti.69, 96, 98, 127
Milli Mücadele.....16, 22, 36, 102, 103
Milli Müdafaa Vekaleti 62
Millî Müdafaa Vekâleti 37
Milli Savunma Bakanı.....62
Mim Kemal Öke8, 12, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 34, 37, 40, 58, 59, 60, 61, 65, 67, 68, 69, 72, 75, 84, 85, 99, 105
Misâk-ı Millî27, 28, 31, 32, 43, 61
Mondros Ateşkes Antlaşması 16
Mondros Mütarekesi.....4, 16, 17, 103
Muhammerah.....4
Mustafa Durak Bey.....74
Mustafa Kemal Paşa....19, 20, 24, 27, 29, 31, 32, 33, 34, 37, 42, 48, 61, 63, 72, 73, 76, 85, 91, 92, 98, 118, 124
Musul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 44, 45, 48, 50, 51, 52, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 80, 81, 84, 85, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 113, 115, 116, 118, 119, 123, 124, 127, 129
Musul meselesi.67, 73, 91, 98
Musul-Kerkük.....1, 32
Mütareke hattı 17

N

Nasturi...9, 25, 50, 51, 54, 58, 77, 116
Nasturiler.....59, 76, 116
Navdeşt aşireti.....36
Neftçizade Nazım Bey 84
Nihat Paşa.....36
Nizip 41
Nutuk.....19

O

Orta Asya.....1, 12
Ortadoğu....5, 7, 9, 10, 11, 13, 17, 26, 99, 103
Osmanlı.....2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 21, 24, 25, 27, 28, 35, 53, 54, 71, 99, 101, 104, 114, 118

Osmanlı Devleti..2, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 24, 28, 53, 99
Osmanlı Madenler Bakanlığı 7
Osmanlı vilayetleri 3

Ö

Özdemir Bey 3, 11, 35, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 91, 92, 93, 106, 119, 120

P

Percy Cox.....26
Pişdar aşireti.....36, 55

R

Ranya 50, 58, 76, 81
Rauf Orbay.....72, 85, 103
Resulayn 17
Revandiz..3, 4, 14, 35, 36, 37, 41, 42, 43, 44, 46, 48, 50, 57, 60, 61, 62, 64, 76, 77, 80, 81, 82, 84, 92, 107, 129
Revandiz,.....3, 4, 36
Rusya.....12, 66

S

Safevi Devleti 2
Safevi-Osmanlı mücadelesi.2
Sahir Üzel..14, 18, 23, 25, 36, 38, 40, 41, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 107
Salahiye.....3
Salmon76, 77, 78, 79, 84, 113
Samarra 1
Savcıbulak.....82
Selçuklular 2
Selman-ı Pak.....13
Sen Remo.....26
Serderya 81, 93
Seyit Taha 59
Seyyid Taha 61, 92, 116
Shell-Royal Dutch.....6
Siirt.....46, 63
Simko.....49, 52, 59, 61, 116
Sincar 3, 4, 17, 45
Sir Ernest Cassel.....7
Sir Horald Rumbold 34
Sulupya.....46
Suriye..16, 19, 37, 42, 45, 65, 118
Süleyman Askerî Bey 14
Süleymaniye1, 3, 4, 5, 17, 23, 24, 26, 29, 31, 32, 35, 36, 37, 44, 48, 52, 53, 54, 55, 57, 59, 60, 61, 62, 78, 91, 92, 114, 115, 119
Sümerler.....1
Sürücü 35, 37, 47, 50
Süryani 7
Sykes-Picot Antlaşması.....14

Ş

Şabbane.....44
Şahbur 46

Şam....2
Şark Cephesi....60, 61, 83
Şehrizor....4
Şemdinan....46
Şeyh Abdülkadir....53, 54
Şeyh Mahmut...25, 37, 50, 52, 53, 55, 57, 60, 76, 77, 81, 92, 106, 114, 115
Şeyh Mehmet Ağa....82
Şeyh Rakıp....50
Şeytanboğazı....93
Şırnak....46, 63

T

TBMM.24, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 68, 71, 72, 73, 74, 98, 99, 102, 118, 119, 124
Tevfik Rüştü (Aras) Bey ...93, 97, 98
Trablusgarp....37, 42
Tunuslu....41
Turanî....1, 67
Türk...1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 26, 27, 29, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 60, 61, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 107
Türk hükûmeti ..18, 54, 55, 69
Türk-Irak sınırı....96
Türkiye 11, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 37, 39, 40, 41, 45, 46, 48, 49, 53, 55, 65, 66, 67, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 83, 84, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 120, 127, 128, 129, 130, 131
Türkiye Büyük Millet Meclisi ...29, 32, 35, 39, 71, 72, 91, 92, 98, 102, 120, 127
Türkler 1, 5, 9, 29, 37, 40, 52, 67, 79, 91, 94, 107
Türkmenler....24

U

Uceymi Sadun Paşa.....15, 24
Urfa....17

V

Van..2, 46, 62, 64, 77, 83, 84, 105, 115, 116, 117
Vatanî....44
Vilayat-ı Şarkiye Meselesi.73

Y

Yarbay Johnson....18
Yarbay Lichman....18
Yavuz Sultan Selim....2
Yemen....16
Yezidiler....10
Yıldız Evrakı....6
Yıldız istihbaratı....6
Yukarı Elcezire....3
Yunanlılar....34, 61

Yusuf Han 82
Yusuf Ziya Bey 74
Yüzbaşı Fevzi.....55, 56, 57
Yüzbaşı Hay.....21

Z

Zaho ..3, 4, 19, 44, 46, 59, 62, 129, 130
Zibar.....3, 35, 45, 50, 59, 129
Zibarlı 47
Zor sancağı 2

Dr.Zekeriya TÜRKMEN

6 Mayıs 1964'de Bursa'nın Karacabey ilçesinde doğan Zekeriya Türkmen, ilköğrenimini Karacabey'de Seyran Köyü İlkokulu'nda, orta öğrenimini Sakarya - Arifiye Öğretmen Lisesi'nde (1975-1981) tamamladı. 1982-1986 yılları arasında eğitim gördüğü İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden ve İstanbul Fakülte ve Yüksek Okullar (FYO) Komutanlığı'ndan Öğretmen Teğmen olarak mezun oldu. Yüksek lisans çalışmasını 1988-1990 yılları arasında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, doktora çalışmasını da, 1990-1995 yılları arasında aynı üniversitenin TürkiyatAraştırmaları Enstitüsü'nde tamamladı. " Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)" adlı tezi vererek tarih bilimi doktoru unvanını aldı.

Elektronik Astsubay Hazırlama Okulu, Kuleli Askeri Lisesi, Kara Harp Okulu, Kara Harp Akademisi ve Hacettepe Üniversitesi'nde Tarih, Siyasi Tarih ve Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi dersleri vermiş olan Dr.Zekeriya Türkmen, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı'nda, TSK Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi (ATAREM) ve Türk Askeri Tarih Komisyonu (TATK) Genel Sekreterliği ve Askeri Tarih Şube Müdürlüğü görevlerinde bulundu. Halen İstanbul'da Kuleli Askeri Lisesi'nde görev yapmaktadır. Dr.Zekeriya Türkmen ATAREM ve TATK Genel Kurulu üyesidir. Evli ve iki çocuk babası olup İngilizce bilmektedir.

Musul, Türklerin Anadolu'yu fetihlerinden yüzyıllar önce Abbasiler döneminden beri yerleştikleri, yurt tuttukları bir vatan parçasıydı. Bu coğrafyanın sahip olduğu zengin petrol kaynakları, "Doğu Sorunu" olarak bilinen ve Osmanlı Devleti'ni parçalamayı hedefleyen Ortadoğu'ya yönelik politikanın şeklini belirleyen en önemli unsur oldu. Musul, Mondros Ateşkes Antlaşması'nı takip eden dönemde bir oldu-bitti ile İngiltere tarafından işgal edildi. Ancak bu haksız işgali ne yöre halkı ne de Türkiye kamuoyu hiçbir zaman kabul etmedi. Bu durum 28 Ocak 1920'de kabul edilen Misak-ı Milli kararlarına da yansıdı. Musul vilayeti, Türk vatanının bölünmez parçalarından biri kabul edildi. TBMM Hükümeti Musul için nüfuz mücadelesinde geri kalmadı. 1922 yılında TBMM Hükümeti'nin askeri kanadının teklifi ve Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı ile Musul'a yönelik bir askeri harekât icrası kararlaştırıldı. Antep Milis Kuvvetleri Komutanı, eski bir Teşkilat-ı Mahsusacı Yarbay Şefik Özdemir Bey küçük bir gönüllü birliği ile Diyarbakır'dan hareketle Hakkari üzerinden sarkarak Musul'a yönelik askeri harekâtı başlatmak üzere Revandiz'e gönderildi. Kurtuluş Savaşı Dönemi tarihimizde bir özel kuvvet harekâtı olarak geçen Yarbay Şefik Özdemir Bey'in bu icraatı, amacına ulaşmaya ve Musul'da TBMM Hükümeti otoritesi tesis edilmeye başlamışken İngilizlerin sömürgelerinden gönderdikleri kalabalık ve yeni teknolojiyle donatılmış güçlü orduları karşısında ne yazık ki hedefine ulaşamadı. Bu kitapta, Yarbay Şefik Özdemir Bey'in Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Musul'a yönelik olarak icra ettiği bu özel birlik harekâtının ayrıntılarını bulacak, bir avuç kahramanın Misak-ı Milli hedeflerinin gerçekleştirilmesi uğruna verdikleri mücadeleyi öğreneceksiniz.

http://www.atam.gov.tr
e-posta:bilgi@atam.gov.tr.